

Verbeelding in de verhoorkamer

De invloed van het gebruik van beeldmateriaal in het verhoor op verhoortechnieken en proceshouding

W.J. Verhoeven, G. Vanderveen, L. van Dillen, S. Kruit, m.m.v. M. Hysaj

Verbeelding in de verhoorkamer

Verbeelding in de verhoorkamer

De invloed van het gebruik van beeldmateriaal in het verhoor op verhoortechnieken en proceshouding

W.J. Verhoeven

G. Vanderveen

L. van Dillen

S. Kruit

met medewerking van M. Hysaj

Universiteit
Leiden

Erasmus University Rotterdam

In opdracht van: het programma Politie en Wetenschap van de Politieonderwijsraad.

Meer informatie over deze en andere uitgaven kunt u verkrijgen bij:

Sdu Klantenservice

Postbus 20025

2500 EA Den Haag

tel.: (070) 378 98 80

website: www.sdu.nl

Omslagontwerp: Joris Clappers | Elgersma Reclame en Media

Afbeelding omslag: - fragment uit de infographic @ Studio Dirma Janse

ISBN: 9789012406000

NUR: 600

© 2020 Sdu Uitgevers, Den Haag; Politie & Wetenschap, Den Haag; Willem-Jan Verhoeven, Gabry Vanderveen en Simone Kruit, Sectie Criminologie, Erasmus School of Law, Erasmus University Rotterdam; Lotte van Dillen, Sociale, Economische en Organisationspsychologie, Universiteit Leiden/ Leiden Instituut voor Brein en Cognitie
Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich te wenden tot de Stichting PRO, Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp www.cedar.nl/pro. Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, kan voor de aanwezigheid van eventuele (druk)fouten en onvolledigheden niet worden ingestaan en aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever deswege geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventueel voorkomende fouten en onvolledigheden.
No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photo print or other means without written permission from the authors.

Inhoudsopgave

Dankwoord / 9

Overzicht figuren / 11

Overzicht tabellen / 13

Samenvatting / 15

1 Aanleiding en context / 21

2 Aard van beeldmateriaal in de keten en het verhoor / 27

2.1 Inzet van beeldmateriaal in het Nederlandse verdachtenverhoor / 33

2.2 Zaanse verhoormethode en pressieverbod / 37

2.3 Secundaire analyse van transcripten van audiovisuele opnamen van verdachtenverhoren / 38

2.3.1 Methode / 39

2.3.2 Resultaten: soorten beeldmateriaal en inzet daarvan (2010-2012) / 40

2.4 De interpretatie van beeldmateriaal: naïef realisme / 44

2.5 Conclusie: divers beeldmateriaal / 45

3 Een schets van de praktijk: beeldmateriaal in het verdachtenverhoor / 47

3.1 Methode / 47

3.1.1 Gesprekspartners (respondenten) / 47

3.1.2 Instrument en materialen / 48

3.1.3 Procedure / 50

3.2 Resultaten / 50

3.2.1 Beelden ingezet in het verdachtenverhoor volgens geïnterviewden / 51

3.2.2 Gebruik van beelden in de praktijk van het verdachtenverhoor: zaakafhankelijkheid / 56

3.2.3 Doelen van gebruik beeldmateriaal en effecten daarvan / 57

3.2.4 Professionalisering / 63

3.3 Beperkingen / 65

3.4 Conclusie / 66

4	De invloed van beeldmateriaal op het beslisproces van verhoorders / 69
4.1	Inleiding / 69
4.2	Het huidige experiment / 71
4.3	Methode / 72
4.3.1	Deelnemers / 72
4.3.2	Ontwerp / 73
4.3.3	Vragenlijst en stimulusmateriaal / 74
4.3.4	Analyse / 82
4.4	Resultaten / 82
4.4.1	Controle manipulatie / 82
4.4.2	Keuze voor verhoortechnieken / 84
4.4.3	Oordeel schuld of onschuld / 86
4.4.4	Emotionele reactie en morele rechtvaardiging / 87
4.4.5	Perceptie bewijskracht / 89
4.4.6	Samenhang tussen emoties, perceptie van de bewijskracht, aanname schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken / 90
4.5	Beperkingen / 91
4.6	Conclusie / 93
5	De invloed van beeldmateriaal op het beslisproces van ‘verdachten’ / 97
5.1	Het huidige experiment / 99
5.2	Methode / 100
5.2.1	Deelnemers / 100
5.2.2	Opzet / 101
5.3	Resultaten / 105
5.4	Discussie / 110
5.5	Beperkingen / 111
5.6	Conclusie / 112
6	Conclusie en implicatie voor de praktijk / 113
6.1	Inleiding / 113
6.2	Conclusie onderzoeksbevindingen / 115
6.2.1	Alomtegenwoordigheid en acceptatie van beeld in het recht / 115
6.2.2	Perceptie bewijskracht / 117
6.2.3	Verhoordruk / 118
6.3	Een blik naar de toekomst: praktische implicaties / 120
6.3.1	Inleiding / 120
6.3.2	Implicaties voor de verhoorpraktijk / 120
6.3.3	Implicaties voor de verdediging / 122
6.3.4	Tot besluit / 123

Literatuur / 125

Bijlage 1 Focusgroep recherchepsychologen / 135

Bijlage 2 Lijst met gesprekspartners (alfabetische volgorde) / 137

Bijlage 3 Topiclijst (basis)interviews / 139

Bijlage 4 Stroomschema gebruikt bij interviews / 141

Bijlage 5 Aanvullende tabellen veldexperiment verhoorders / 143

Bijlage 6 Aanvullende tabellen labexperiment studenten / 151

Bijlage 7 Leescommissie / 155

Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap / 157

Uitgaven in de reeks Politiewetenschap / 159

Dankwoord

Dit onderzoeksproject richt zich op het gebruik van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor. Bij dit project en de totstandkoming van dit rapport hebben wij een beroep gedaan op diverse personen. We zijn veel dank verschuldigd aan iedereen die bereid is geweest mee te denken, contacten te leggen en informatie en feedback te geven. Zonder iemand tekort te willen doen, willen we de volgende mensen en organisaties met name noemen:

- Politie en Wetenschap voor het mogelijk maken van dit onderzoek en voor de medefinanciering van de infographic die dit rapport samenvat
- Dennis Maier, adviseur onderzoek bij Politie Nederland, voor het ondersteunen van het onderzoeksvoorstel
- Mariska Dekker en Ed Schildknecht voor het delen van hun kennis, ervaring en contacten
- De leescommissie (zie bijlage 7)

Interviews

- De gesprekspartners voor hun deelname aan de interviews (zie bijlage 2)
- Manar Moussane MSc, Jelena Boskovic MSc en Thaliza Weeda MSc voor het transcriberen van een aantal interviews

Experimenten

- Jos Hoekendijk (Noord- en Oost-Nederland)
- Ronald Waanders (Oost-Nederland)
- Mariska Dekker (Noord-Holland)
- Ed Schildknecht (Noord-Holland)
- Leonie Mergeay (Noord-Holland)
- Imke Rispens, Martijn van Beek en de docenten verhoorcursussen (Politie Academie)
- Folkert van Dekken (Midden-Nederland)
- Heidi Kooi (Midden-Nederland)
- Anne-Lucia Calis (Oost-Brabant)
- De deelnemers aan de experimenten
- H&M, voor de cadeaupasjes die we in de portemonnees van het labexperiment hebben gestoken
- Receptiemedewerkers van de Faculteit der Sociale Wetenschappen, Universiteit Leiden
- Assistenten Julia Visser, Joyce Snijdwint en Leone Verweij

Focusgroep

- De onderzoekspsychologen voor hun deelname aan de focusgroep (zie bijlage 1)
- Notulist bij de focusgroep Lisa Ansems

Rotterdam 17 februari 2020

Overzicht figuren

Hoofdstuk 2

Figuur 2.1	Screenshot van een still van een bewakingscamera, geplaatst op de website van <i>Opsporing Verzocht</i>	28
Figuur 2.2	Een röntgenfoto maakt een kogel in de long zichtbaar. Experts maken deze beelden en interpreteren deze	30
Figuur 2.3	Een 3D-model met daarin een reconstructie van wat gebeurd is volgens Dean Issacharoff. We zien het virtuele model vanuit zijn perspectief.	32

Hoofdstuk 4

Figuur 4.1	Schematische voorstelling van de invloed van beeldmateriaal op emoties, perceptie bewijskracht, aanname schuld of onschuld en het gebruik van verhoortechnieken	71
Figuur 4.2	Overzicht van de waarschijnlijkheid waarmee de zestien geselecteerde verhoortechnieken tijdens het verhoor gebruikt zouden worden (gemiddelde \pm standaarddeviatie op basis van de gehele steekproef)	78
Figuur 4.3	Indeling van elf verhoortechnieken in drie verhoorstijlen	79
Figuur 4.4	Het oordeel van de verhoorders over de schuld of onschuld van de verdachte (a.) en de zekerheid over het oordeel van de verhoorders over de schuld of onschuld van de verdachte (b.)	81
Figuur 4.5	Inschatting van de gruwelijkheid, ernst en walgelijkheid van de foto, uitgesplitst naar meer en minder gruwelijk conditie (a.) en inschatting van de herkenbaarheid, kwaliteit en bruikbaarheid van de foto, uitgesplitst naar de herkenbaar en niet herkenbaar conditie (b.)	83
Figuur 4.6	Geschatte gemiddelden van bewijs voorleggen voor de niet herkenbaar/herkenbaar condities uitgesplitst naar gruwelijkheid	85
Figuur 4.7	Aanname schuld of onschuld uitgesplitst naar minder/meer gruwelijk conditie en niet herkenbaar/herkenbaar conditie	86

Figuur 4.8	Geschatte gemiddelden van de opgewekte emoties uitgesplitst naar gruwelijkheid en herkenbaarheid van het delict	88
Figuur 4.9	Geschatte gemiddelden van de morele verontwaardiging over het delict uitgesplitst naar gruwelijkheid en herkenbaarheid van het beeldmateriaal	89
Figuur 4.10	Schematische voorstelling van de samenhang tussen gruwelijkheid, morele verontwaardiging en inspelen op emoties	90
<i>Hoofdstuk 5</i>		
Figuur 5.1	Schematische voorstelling van de invloed van beeldmateriaal op ervaren verhoordruk, perceptie van bewijs en de keuze voor de proceshouding	99
Figuur 5.2	<i>Still</i> uit de camerabeelden die aan de deelnemers werden getoond en waarop te zien is dat de portemonnee uit een lade op het bureau weggenomen wordt	102
Figuur 5.3	Visualisatie van de financiële gevolgen van de verschillende keuzes (bekennen, zwijgen dan wel ontkennen) voor de verkregen extra som van 10	104
Figuur 5.4	Gemiddelde en standaardfouten van de waarschijnlijkheid om te bekennen (0 = helemaal niet, 10 = zeker wel) na het voorleggen van het bewijs per conditie (stelen/terug) en type bewijs (video/tekst)	106
Figuur 5.5	Gemiddelde percepties en standaardfouten van de nauwkeurigheid van het bewijs per conditie (stelen/terugbrengen) en type bewijs (video/tekst), op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel erg)	108
Figuur 5.6	Gemiddelden en standaardfouten van verwachtingen over de juistheid van het oordeel van de rechter per conditie (stelen/terugbrengen) en type bewijs (video/tekst), op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel erg)	110
<i>Hoofdstuk 6</i>		
Figuur 6.1	<i>Still</i> waarin de portemonnee wordt weggenomen	116

Overzicht tabellen

Hoofdstuk 2

Tabel 2.1	Diverse categorisering van beeldmateriaal	30
Tabel 2.2	Opsporingsonderzoeken uit Verhoeven en Duinhof (2017)	40
Tabel 2.3	Soorten beeldmateriaal op verschillende manieren ingezet in 54 verhoren (2010-2012)	40

Hoofdstuk 4

Tabel 4.1	Overzicht van verwachtingen: de invloed van beeldmateriaal op de emoties, de morele verontwaardiging, de perceptie van de bewijskracht, de aanname van schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken	72
Tabel 4.2	Overzicht van empirische bevindingen uit het veldexperiment met verhoorders	95

Hoofdstuk 5

Tabel 5.1	Overzicht van verwachtingen studie 2: de invloed van camerabeelden op de perceptie van het bewijs, de ervaren verhoordruk en de proceshouding	100
Tabel 5.2	Verdeling van de keuzes (bekennen, zwijgen dan wel ontkennen) per conditie (stelen/terugbrengen) en type bewijs (tekst/video)	107

Samenvatting

Onderzoeksbevindingen

In het strafproces is steeds meer beeldmateriaal aanwezig. In de vorm van bewijs bijvoorbeeld, zoals camerabeelden, of voor het visualiseren van informatie, zoals een PowerPointpresentatie ter zitting. Er is echter weinig bekend over de effecten van al dit visuele materiaal op de partijen die hier tijdens de verschillende fasen van het strafproces mee te maken krijgen. In dit rapport wordt verslag gedaan van drie deelonderzoeken waarin is gekeken naar de effecten van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor. De drie studies met de belangrijkste conclusies zijn ook visueel weergegeven in een *infographic* (te vinden op <https://www.politeenwetenschap.nl/publicatie/politiewetenschap/2020/verbeelding-in-de-verhoorkamer-349/>).

Op basis van literatuur, een secundaire analyse van verhoortranscripten en interviews met makers van beeldmateriaal, verhoorders, officieren van justitie en advocaten is een overzicht gemaakt van de verschillende vormen van beeldmateriaal en het gebruik daarvan tijdens het verdachtenverhoor. Duidelijk is dat steeds meer aantallen en soorten beeldmateriaal beschikbaar zijn en ook gebruikt worden. De verwachting is dat dit in de toekomst nog meer zal gebeuren. Beelden worden in het verdachtenverhoor genoemd, getoond, aangepast en gemaakt. De aard en inhoud van de beelden variëren sterk. Het inzetten van beeldmateriaal is dan ook niet te verbinden aan één bepaalde verhoortechniek of verhoorstijl. Zowel de secundaire analyse als de interviews laten het belang van zaakafhankelijkheid en maatwerk dat vereist is zien: er is grote variatie in verdachten, verhoorders, officieren, typen zaken en typen en aantallen beeldmateriaal. Daarbij lijkt de verantwoordelijkheid van het problematiseren, duiden en nuanceren van beeldmateriaal bij de verdediging gelegd te worden. De vraag is of die verantwoordelijkheid ook niet ligt bij het OM vanuit zijn magistratelijke rol, en ook bij degene die beeld creëert dan wel inzet.

Beeldmateriaal waar vooral aan gedacht wordt, en veel beschikbaar is, zijn camerabeelden afkomstig van bijvoorbeeld smartphones of bewakingscamera's. Dergelijke beelden worden door de geïnterviewden gezien als *evidence verité*: de beelden zijn (het meest) objectief en laten zien wat 'werkelijk' gebeurd is. Deze en andere beelden worden relatief weinig geproblematiseerd. De advocaten in dit onderzoek zijn het meest kritisch. We kunnen echter concluderen dat we bij betrokkenen in de keten verschillende signalen van naïef realisme hebben opgemerkt: de neiging om te geloven dat beelden de werkelijkheid laten zien.

De geïnterviewden zien dan ook niet een groot verschil tussen de druk die wordt opgebouwd met bijvoorbeeld het *mondeling* stapelen van feiten, van bewijs, en het *visueel*

stapelen daarvan. Maar tegelijkertijd vinden geïnterviewden beelden wel overtuigender, indringender en directer. Desondanks denken de geïnterviewden en de aan de focusgroep deelnemende rechechepsychologen niet dat beeldmateriaal *op zichzelf* zorgt voor ongeoorloofde druk en valse bekentenissen. Het gaat om de context: op welk moment, op welke manier. Hier zou meer kennis over moeten komen en ook bewustwording, en (praktische) training wordt nodig gevonden.

Het veldexperiment waarin gekeken is naar de effecten van gruwelijkheid en herkenbaarheid van specifieke beelden op de keuzes van verhoorders draagt bij aan die kennis. In dit experiment is aan verhoorders een foto voorgelegd van een stoffelijk overschot op de plaats delict en een *still* van een bewakingscamera met een persoon daarop zichtbaar. De foto van het stoffelijk overschot was meer dan wel minder gruwelijk. Op de *still* was de persoon herkenbaar (gezicht zichtbaar) of minder herkenbaar (achterkant van de persoon). De resultaten laten zien dat de keuze voor verhoorstijl in beperkte mate wordt beïnvloed door de beeldkenmerken die gevarieerd werden. Gruwelijkheid zorgt ervoor dat het minder waarschijnlijk is dat verhoorders tijdens het verdachtenverhoor bewijs voorleggen, terwijl herkenbaarheid ervoor zorgt dat het wel waarschijnlijker is dat bewijs wordt voorgelegd. Gruwelijkheid en herkenbaarheid van het beeld hebben geen invloed op de keuze voor de verhoorstijlen inspelen op emoties en misleiden. De beeldkenmerken hebben weer wel een effect op de aanname van schuld of onschuld van de verdachte. De combinatie van herkenbaar met minder gruwelijk beeld vergroot de kans dat verhoorders de verdachte schuldig achten ten opzichte van de kans dat zij de verdachte onschuldig achten. Daarnaast wekt gruwelijk beeld meer emoties op bij verhoorders en verhoorders uiten meer morele verontwaardiging bij het zien van een combinatie van gruwelijk met niet herkenbaar beeld.

Het veldexperiment heeft een eerste stap gezet in de analyse van de invloed van beeldkenmerken op de percepties en emoties van verhoorders, die kunnen bepalen op welke manier een verdachtenverhoor wordt uitgevoerd. Daarbij is gebruikgemaakt van een relatief simpele casusomschrijving en zelfrapportage van de waarschijnlijkheid waarmee verhoortechnieken gebruikt zouden worden. Vervolgonderzoek dient echter te laten zien hoe de resultaten uit het experiment zich laten vertalen naar de complexiteit van de verhoorpraktijk en het daadwerkelijk uitvoeren van verdachtenverhoren.

Tijdens een labexperiment zijn studenten in de positie van een verdachte gebracht en is nagegaan hoe de proceshouding wordt beïnvloed door het tonen van bewijs in de vorm van video-opname in vergelijking met een tekstuele beschrijving. Deelnemers werden tijdens een simulatie geïnstrueerd (geld uit) een portemonnee te 'stelen' of terug te brengen waarna ze in een interviewsessie de opvolgende dag bewakingscamera beelden kregen voorgelegd waarin zij gekoppeld werden aan de plaats delict, of een tekstuele omschrijving lazen van dezelfde beelden. Vervolgens maakten ze de keuze om te bekennen, ontkennen of te zwijgen en rapporteerden zij over ervaren druk en bewijskracht. Van de deelnemers die het geld uit de portemonnee hadden genomen bekende een aanzienlijk groter aandeel schuld na confrontatie met het videobewijs dan met het tekstuele bewijs. Het omgekeerde was het geval voor de keuzes om te ontkennen dan wel te zwijgen. Deelnemers die de portemonnee terug hadden gebracht, kozen

overwegend om te ontkennen. Opvallend was dat alle vier ‘onschuldige’ verdachten die er voor kozen te zwijgen waren geconfronteerd met het videobewijs, terwijl geen van de ‘onschuldige’ deelnemers hiervoor koos na confrontatie met het tekstuele bewijs. Verder vonden de deelnemers die de portemonnee hadden ‘gestolen’ de nauwkeurigheid van de camerabeelden *groter* dan van de tekstuele beschrijving, terwijl de deelnemers die de portemonnee hadden teruggebracht videobewijs juist *minder* nauwkeurig vonden dan tekst. Eenzelfde patroon kwam naar voren bij de inschattingen over de juistheid van het oordeel van de rechter. Mogelijk realiseerden verdachten zich hoe anderen de videobeelden zouden kunnen interpreteren.

Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre de resultaten van deze simulatie met studenten zich laten vertalen naar de praktijk met daadwerkelijke verdachten. De gekozen setting bood echter de unieke mogelijkheid om te onderzoeken hoe visueel ten opzichte van tekstueel bewijs de proceshouding van verdachten beïnvloedt waarvan bekend is of zij ‘schuldig’ dan wel ‘onschuldig’ zijn, iets wat zich in de praktijk lastig laat onderzoeken. Dit is van belang, bijvoorbeeld omdat de huidige resultaten erop wijzen dat zwijgen op zichzelf geen eenduidige diagnostische waarde lijkt te hebben voor vaststelling van schuld dan wel onschuld.

Praktijkimplicaties

Het onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat zowel in de wetenschap als in de praktijk nog veel vragen bestaan over het gebruik van beeldmateriaal en de effecten daarvan op beslisprocessen van actoren in het strafrechtstelsel. Ook blijken nauwelijks richtlijnen te bestaan over het gebruik van de veelheid aan verschillende soorten beeldmateriaal. Veel blijkt nu afhankelijk te zijn van de expertise van de bij de zaak betrokken officier van justitie, teamleider, verhoorders en advocaat. Toch komt in de interviews naar voren dat de praktijk meer normering wat betreft de inzet van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor niet noodzakelijk of wenselijk vindt. Ook lijkt iedereen zich ervan bewust te zijn dat de hoeveelheid, kwaliteit en complexiteit van beeldmateriaal de komende jaren zal toenemen. Daarbij lijkt in de praktijk de mening te bestaan dat beeld ‘harder binnenkomt’ dan bijvoorbeeld woorden en dat bepaalde soorten beeldmateriaal (*evidence verité*) ‘objectief’ zijn. Dit roept de vraag op of de praktijk zich voldoende bewust is van de kracht en beperkingen van het gebruik van beeldmateriaal. De bevindingen van dit onderzoek bieden aanknopingspunten voor hoe in de praktijk vorm kan worden gegeven aan het vergroten van de bewustwording onder professionals betrokken bij het verdachtenverhoor.

Beeldmateriaal kan met een verschillend doel (verduidelijken of confronteren) tijdens een verhoor aan de verdachten worden voorgelegd. Verdachten hoeven dit onderscheid tussen verduidelijken en confronteren echter niet zo te ervaren wanneer zij beeldmateriaal voorgelegd krijgen.

- Het is belangrijk dat verhoorders zich bewust zijn van het doel waarmee ze beeldmateriaal tijdens het verhoor aan de verdachten voorleggen. Voor de verdachte moet dit doel ook duidelijk gemaakt worden. Dit sluit aan bij de gedachte van *in-*

vestigative interviewing dat het voor de verdachte duidelijk moet zijn wat er zich tijdens het verhoor afspeelt.

- Het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verhoor dient goed voorbereid te worden. Tonen van beelden dient samen te gaan met een toelichting waarin wordt uitgelegd wat op het beeld te zien is en waar het beeld vandaan komt. Daarnaast gaat het tonen van beelden veelal samen met het stellen van vragen. Het soort vragen en de wijze waarop die worden gesteld zijn mede bepalend voor hoe het beeld wordt geïnterpreteerd en ervaren.
- Het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verhoor dient eveneens goed gedocumenteerd te worden. Het uiteindelijke dossier moet informatie bevatten over de keuzes hoe beeldmateriaal is verzameld dan wel gemaakt en hoe dit beeldmateriaal eventueel ingezet is in het verhoor.

Het is van belang dat verhoorders een goed beeld kunnen vormen van de zaak waarnaar zij onderzoek doen. In het geval de informatie die zij daarvoor nodig hebben gruwelijk beeldmateriaal bevat, zal dat niet beperkt zijn tot bijvoorbeeld één gruwelijke foto. Vaak zal een dossier een opeenstapeling of *overkill* aan gruwelijk beeldmateriaal hebben. Het is de vraag of verhoorders al dat beeldmateriaal moeten bekijken om een goed beeld van de zaak te krijgen, zeker als beïnvloeding van de emoties en keuzes van verhoorders hierdoor een groter risico is.

- Meer aandacht is nodig voor de mate waarin verhoorders worden blootgesteld aan gruwelijk beeldmateriaal. De hulpofficier van justitie kan in overleg met de officier van justitie een selectie maken van het beeldmateriaal. Zij zouden zich hierbij kunnen laten adviseren door een recherchepsycholoog.

Het gebruik van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor lijkt nu een specialiteit te zijn van bepaalde personen en daarmee niet wijdverspreid te zijn binnen de politieorganisatie. Daarnaast zijn op basis van dit onderzoek geen generaliserende uitspraken te doen welk soort beeldmateriaal bij welke verdachte of zaak al dan niet ingezet zou moeten worden. Personen die ervaring opgedaan hebben, kunnen anderen daarover informeren.

- Tijdens rekerchedagen en in het onderwijs het leren van ervaringen en *best practices* met gebruik van beeldmateriaal tijdens het verhoor centraal stellen.
- Een aanpak met *experiential learning* (het zelf laten ervaren van een verhoor als verdachte, bijvoorbeeld met VR, waarin beeldmateriaal wordt voorgelegd) biedt mogelijkheden om bewustwording van de kracht en beperking van beeldmateriaal onder professionals in de verhoorpraktijk te vergroten.

Er lijkt weinig inzicht te bestaan in het zorgvuldig gebruik van beeldmateriaal buiten TGO-zaken. Bij TGO's is er over het algemeen meer tijd en worden verhoren audiovisueel opgenomen, vaak met coaching vanuit de regieruimte. De inzet van beeldmateri-

aal is daarmee ook achteraf controleerbaar en dit kan leiden tot meer zorgvuldige afwegingen.

- Dit vraagt om meer aandacht voor het gebruik van beeldmateriaal in niet-TGO-zaken.
- Gekeken kan worden naar de ervaringen met de inzet van beeldmateriaal en het coachen daarbij om ook op die manier tot meer (gedeelde) *best practices* te komen.

1 Aanleiding en context

Vraag verbalisanten: '[voornaam verdachte] wij hebben jou eerder enkele foto's van de camerabeelden van dinsdag 6 november 2012 laten zien. Jij hebt verklaard dat jij op die foto rechts liep en [voornaam slachtoffer] links. Klopt dat?'

Antwoord verdachte: Ja.'

Vraag verbalisanten: 'Op de beelden is te zien dat [voornaam slachtoffer] wegreut en jij gaat er achteraan.'

Antwoord verdachte: 'Als de beelden dat zeggen, dan is dat zo.'¹

Bovenstaand verhoorfragment uit een uitspraak van het Gerechtshof's-Hertogenbosch laat zien dat beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor wordt gebruikt. Het fragment laat ook zien hoe een verdachte op het beeldmateriaal reageert, in dit geval redelijk gelaten. De beelden lijken onomstotelijk te worden geaccepteerd en niet te worden geproblematiseerd. Dat is zeker niet altijd het geval.

Het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor en de invloed daarvan op de verhoorder, verdachte en het verdere strafproces vormen het uitgangspunt voor deze studie. Het verdachtenverhoor is voor de recherche een belangrijk opsporingsmiddel waarmee zaken kunnen worden opgelost (Van Wijk, Van Leiden, & Hardeman, 2017). Het verhoor heeft als doel om van de verdachte gedetailleerde informatie over het misdrijf te verkrijgen. In de Handleiding verhoor wordt benadrukt dat de waarheidsvinding centraal staat en dat de informatie van de verdachte op de meest betrouwbare manier verkregen moeten worden (Van Amelsfoort & Rispens, 2017). Verhoorders proberen tijdens het zaakgericht verhoor met behulp van verhoortechnieken, waaronder het laten zien van camerabeelden, verdachten te overtuigen om een verklaring af te leggen. Wanneer verdachten door het gebruik van verhoortechnieken te veel onder druk worden gezet of psychologisch worden beïnvloed, neemt het risico op valse verklaringen toe (Kassin et al., 2010). Bovendien kan de rechter, in het geval de verklaring van de verdachte is afgedwongen, oordelen dat ongeoorloofde verhoormethoden zijn toegepast, met mogelijk strafvermindering, bewijsuitsluiting of niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie tot gevolg. Theoretisch gezien kan de inzet van beeldma-

1 Gerechtshof's-Hertogenbosch 27 oktober 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:4809.

teriaal tijdens het verhoor leiden tot onschuldigen die bekennen. Aan de andere kant kan de inzet van beeldmateriaal, in theorie, ertoe leiden dat schuldigen niet gestraft worden: wanneer dit beeldmateriaal tot ongeoorloofde druk zou leiden, en de rechter oordeelt tot uitsluiting van de in dat verhoor afgelegde verklaring (Blom, 2010).

Het hier gerapporteerde onderzoek heeft verschillende aanleidingen. Ten eerste de op 1 maart 2017 in werking getreden wet ‘Raadsman bij het politieverhoor’. Hiermee is het recht van verdachten op bijstand van een advocaat voorafgaand aan en tijdens het verhoor definitief wettelijk vastgelegd. Dit kan op drie manieren de effectiviteit en daarmee het belang van het verdachtenverhoor beïnvloeden. Verdachten maken mogelijk op advies van hun raadsman vaker gebruik van hun zwijgrecht, waardoor minder informatie uit het verhoor wordt verkregen (Stevens & Verhoeven, 2010). De aanwezigheid van de advocaat kan ervoor zorgen dat verhoorders bepaalde verhoortechnieken niet meer gebruiken waardoor hun mogelijkheden om informatie te verkrijgen beperkter worden (Verhoeven & Duinhof, 2017). De aanwezigheid van de raadsman kan er ook voor zorgen dat met bepaalde verhoortechnieken minder informatie van de verdachte wordt verkregen (Verhoeven & Duinhof, 2017). Mogelijk voelen verdachten zich gesterkt door de aanwezige advocaat en laten zij zich hierdoor minder makkelijk beïnvloeden om vragen van verhoorders te beantwoorden. Al de drie hiervoor geschetste manieren zouden de effectiviteit van het verdachtenverhoor kunnen beïnvloeden. Gesteld zou kunnen worden dat de gereedschapskist van verhoorders moet worden uitgebreid om het belang van het verhoor en daarmee de bewijswaarde van de verklaring van de verdachte te waarborgen. Het gebruik van beeldmateriaal om bijvoorbeeld beschikbare technische en tactische aanwijzingen te visualiseren zou een manier kunnen zijn die daaraan bijdraagt.

Een tweede aanleiding voor het huidige project betreffen de technologische ontwikkelingen, waardoor grotere aantallen en meer soorten beelden (digitaal) beschikbaar zijn. Naast tekeningen, foto's en (vele) camerabeelden van bewakingscamera's van steeds hogere kwaliteit en divers medisch beeldmateriaal worden ook 3D-reconstructies en, nu nog sporadisch, VR-omgevingen ingezet in het strafproces en mogelijk in het verhoor. Politie, rechtspraak en OM maken gebruik van nieuwe technologieën. Inmiddels wordt binnen de gehele keten, van opsporing tot terechtzitting, geëxperimenteerd met *virtual*, *mixed* en *augmented reality* (e.g. Lukosch, Lukosch, Datcu, & Cidota, 2015; NFI 2018; Nijsten 2018; Van Arnhem 2019; Van Miltenburg 2017; Poelman 2017). In het magazine van de Raad voor de rechtspraak (*Rechtspraak magazine* 2018, p. 16) wordt hier kort op ingegaan:

Door een VR-bril op te zetten, stappen rechters, officieren van justitie en advocaten in een parallelle werkelijkheid en zijn ze daar waar het allemaal gebeurde. ‘Dat is heel gek, je staat ineens in een huis waar iemand bijvoorbeeld dood op bed ligt’, vertelt rechter Esmee Heuts, die een presentatie kreeg in haar Limburgse rechtszaal. ‘Als je gaat lopen, loop je ook echt in dat huis rond. En door op de controllers in je handen te drukken

kan je onder het bed kijken, of een sprong maken naar bovenaan de trap.' Verschillende scenario's kunnen worden ingevoerd. 'Stond het slachtoffer of lag ze al in bed toen de kogel haar raakte? Welke baan legde de kogel dan af? Kan dat wel, als je bedenkt dat de verdachte maar 1.65 lang is? Of moet er toch een andere schutter zijn geweest? Dat kan je allemaal uitproberen in virtual reality; de bril maakt het zichtbaar. Zo worden veel vragen beantwoord.'

Tijdens het verhoor kunnen verdachten dus vaker met beeldmateriaal worden geconfronteerd. Met de toename van beeldmateriaal in dossiers hebben verhoorders immers de mogelijkheid het ook vaker tijdens het verhoor te gebruiken. Daarnaast creëren technologische ontwikkelingen meer mogelijkheden om visualisaties van aanwijzingen te construeren en tijdens het verhoor aan verdachten voor te leggen. Dit laat zien dat het bij beeldmateriaal niet alleen gaat om visueel (ondersteunend) belastend dan wel ontlastend bewijs (zoals beelden van een bewakingscamera), maar dat het ook kan gaan om visualisaties van technische en tactische aanwijzingen (zoals 3D-reconstructies of PowerPointpresentaties, zie bijvoorbeeld Van der Veen, 2016). In dit onderzoek gebruiken we dan ook een brede invulling van het begrip 'beeldmateriaal'.

Overigens maken technologische ontwikkelingen het ook mogelijk dat steeds meer aanwijzingen, in de vorm van forensisch bewijs, buiten het verhoor om kunnen worden verkregen. Dit roept de vraag op of een verschuiving plaatsvindt van tactische naar technische aanwijzingen. Een mogelijk gevolg daarvan zou kunnen zijn dat het verdachtenverhoor in de toekomst minder belangrijk wordt voor de bewijsvergaring (zie ook Jacobs, Bruinsma, Van Poppel & Moors, 2005, p. 41-42). Wel kan de rechter de proceshouding van de verdachte (i.c. zwijgen) betrekken in zijn overwegingen omtrent het gebezigde bewijsmateriaal. Meijer en ter Haar (2018) beschrijven dat zwijgen en daarmee het uitblijven van een aannemelijke verklaring van toenemend belang is voor de bewijsbeslissing. Ook kan de rechter bij de straftoemeting de proceshouding van de verdachte meenemen (zie Dieben & Boksem, 2019).

Het verhoor vormt nog steeds een punt van aandacht als het gaat om het professionaliseren van de opsporing. Ontwikkelingen op het gebied van technologie en rechtsbijstand vragen om nieuwe manieren van verhoren en het moderniseren van verhoormethoden. Het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor kan er een van zijn. Beeldmateriaal kan echter verschillende consequenties hebben voor het verhoor en de uitkomst ervan. Beeldmateriaal roept emoties op en beïnvloedt de oordeelsvorming en overtuiging van zowel verhoorders als verdachten. We sluiten aan bij eerder onderzoek dat suggereert dat emoties en beschikbare aanwijzingen beslisprocessen in de opsporing kunnen beïnvloeden, in de hoofdstukken hierna bespreken we dit uitgebreider. Meer inzicht in de effecten van beeldmateriaal op beslisprocessen is van belang aangezien momenteel weinig juridische richtlijnen bestaan voor het gebruik van beeldmateriaal. Tegelijkertijd maken actoren in de strafrechtketen hun afwegingen steeds vaker op basis van informatie die in visuele vorm wordt aangeleverd.

Beeldmateriaal en de effecten ervan op de verhooruitkomst kunnen invloed hebben op het juridische besluitvormingsproces. Er is over het algemeen weinig bekend over het gebruik en de effecten van beeldmateriaal in de (Nederlandse) strafrechtketen. Ook is weinig bekend over de manier waarop het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor de percepties en keuzes van verdachten en verhoorders beïnvloedt. Onderzoek naar de invloed van beeldmateriaal op de juridische besluitvorming wijst op enkele processen die relevant zijn voor het verkrijgen van meer inzicht in de invloed die beeldmateriaal kan hebben op het beslisproces van de verdachte. Zo wordt verondersteld dat beeldmateriaal belangrijke gebeurtenissen kan verduidelijken (Dunn, Salovey, & Feigenson, 2006) en de herinnering ervan kan verbeteren (Park & Feigenson, 2013). Beeldmateriaal kan echter ook een negatieve uitwerking hebben. Zo kan het zorgen voor vertekening van de perceptie van bewijs (Ratcliff, Lassiter, Schmidt, & Snyder, 2006). Ook zijn er verschillen in oordeel gevonden tussen illustraties in de vorm van bewegend beeld versus stilstaand beeld versus geen visualisatie (Dahir, 2005). In dit onderzoek staan de mogelijk versturende effecten van beeld centraal, waar we in de hoofdstukken hierna op ingaan.

De door beeldmateriaal opgewekte emoties kunnen beslisprocessen beïnvloeden, ook bij professionals. In eerdere studies zijn hier duidelijke aanwijzingen voor gevonden bij respondenten met uiteenlopende professionele ervaring (Van Dillen & Vanderveen, 2017). In deze studie richten we ons op het politieke verdachtenverhoor en de keuzes die verhoorders en verdachten daarbinnen maken. Bij verhoorders kijken we specifiek naar de keuze voor verhoortechnieken en bij de verdachten kijken we naar de keuze voor een bepaalde proceshouding. De beslisprocessen van zowel verhoorders als verdachten beïnvloeden het verloop van het verhoor. Daarnaast is weinig bekend over de manier waarop verhoorders en officieren van justitie omgaan met het beeldmateriaal en wat zij ermee beogen te bereiken. Hieruit volgt de algemene vraagstelling van het onderzoek:

Wat is de invloed van visuele informatie uit het dossier op het verloop van het verhoor, hoe gaan verhoorders en officieren van justitie om met beeldmateriaal en welke doelen beogen zij ermee te bereiken?

Deze algemene vraagstellingen hebben we uitgewerkt in drie concrete onderzoeksvragen en drie nieuwe studies. De eerste onderzoeksvraag is primair gericht op verhoorders, officieren van justitie en advocaten en hun ervaringen met en ideeën over het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor. De vraag: *hoe wordt beeldmateriaal tijdens het verhoor ingezet, wat wordt daarmee beoogd en welke (mogelijke) gevolgen heeft dat?* wordt uitgewerkt in hoofdstuk 3. Hieraan voorafgaand wordt in hoofdstuk 2 een overzicht gegeven van de aard van beeldmateriaal in het verhoor. We maken in dat hoofdstuk gebruik van secundaire analyses van transcripten van audiovisuele opnamen van verhoren.

De tweede onderzoeksvraag is: *wat zijn de effecten van gruwelijkheid en herkenbaarheid van het beeldmateriaal op de keuze van verhoorders voor de verhoortechnieken die zij gebruiken?* Deze onderzoeksvraag wordt uitgewerkt in hoofdstuk 4, en stelt het beslissingsproces van de verhoorder centraal. In een experimenteel veldonderzoek is aan 181 verhoorders van verscheidene regionale eenheden van de politie een dossier van een moordzaak voorgelegd met foto's van de plaats delict die varieerden in gruwelijkheid en met bewakingscamerabeelden met een herkenbare of onherkenbare verdachte. Deze foto's zijn geselecteerd op basis van een pilotstudie onder honderd studenten Forensisch Onderzoek van de Hogeschool van Amsterdam. Vervolgens rapporteerden verhoorders emoties en verontwaardiging over de casus, de schuldpresumptie van de verdachte, en welke verhoorstijl zij zouden hanteren. De veronderstelling was dat het effect van het specifieke beeldmateriaal op het gebruik van verhoortechnieken mogelijk verklaard kan worden doordat het beeldmateriaal emoties opwekt en de herkenbaarheid van de verdachte de aanname van de schuld van de verdachte (schuldpresumptie) kan vergroten.

De derde onderzoeksvraag, die uitgewerkt wordt in hoofdstuk 5, richt zich niet op de verhoorder, maar op de verdachte. Met een labexperiment onder 130 studenten is aan de hand van een geësceneerd delict en verhoor nagegaan *wat het effect is van het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor op de proceshouding van de verdachte*. In een eerste sessie werden de studenten geïnstrueerd om een portemonnee te stelen of naar gevonden voorwerpen te brengen. Camerabeelden koppelden hen hierbij aan de plaats delict, maar onduidelijk was of zij 'schuldig' of 'onschuldig' waren. In een tweede interviewsessie werden deze zelfde studenten vervolgens met de betreffende camerabeelden geconfronteerd óf met een tekstuele beschrijving hiervan. Vervolgens moesten zij kiezen of zij wilden bekennen, ontkennen of zwijgen en gaven zij aan hoe overtuigend zij de verhoorsetting en het geleverde bewijs vonden. De veronderstelling was dat beeldmateriaal invloed heeft op de perceptie van het bewijs, waardoor meer verhoordruk ervaren wordt en de proceshouding beïnvloed wordt. Dit is gedaan aan de hand van gestructureerde interviews met betrokken partijen. Ten slotte zijn de bevindingen van de betreffende drie onderzoekshoofdstukken (3 t/m 5) tijdens een focusgroep aan recherchepsychologen voorgelegd met de vraag in hoeverre zij deze herkennen in de verhoorpraktijk waarin zij werkzaam zijn (zie bijlage 1). Citaten en parafraseringen uit de focusgroep zijn gebruikt om bepaalde bevindingen te illustreren en te duiden en zijn op verschillende plekken in het rapport verwerkt.

De kennis die dit onderzoek oplevert, is relevant voor de praktijk omdat nu beeldmateriaal wordt gebruikt² zonder dat we begrijpen wat er gebeurt als verhoorders en verdachten een foto, video of PowerPointpresentatie bekijken en wat voor invloed dit heeft op de verklaring van de verdachte. Dit gebrek aan kennis is onwenselijk aangezien de verklaring van de verdachte van groot belang is voor het verdere verloop van

2 Uit een gesprek op 17 oktober 2017 met Peter Klerks (Raadadviseur) is naar voren gekomen dat officieren van justitie beeldmateriaal gebruiken in het geval dat beschikbaar is.

het strafproces. De manier waarop beeldmateriaal de totstandkoming van de verklaring beïnvloedt, werkt door in de interpretatie van het belang en de waarde van bewijsstukken door anderen, niet in de laatste plaats door rechters. Meer kennis over het effect van beeldmateriaal op de beslisprocessen van de verschillende actoren in de strafrechtspleging is des te meer van belang omdat juridisch weinig richtlijnen bestaan over het gebruik van beeldmateriaal in de strafrechtketen.

De onderwijsvisie binnen de opleidingen Professioneel Verhoor en Verhoor Kwetsbare Verdachten van de Politieacademie is dat tactische aanwijzingen zo volledig, feitelijk en neutraal mogelijk worden gepresenteerd. Bij de opleiding Professioneel Verhoor wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan het visualiseren van de verschillende bewijsmiddelen om de onderlinge samenhang duidelijk(er) te maken.³ Aanwijzingen presenteren met de oorspronkelijke bron (bijvoorbeeld camerabeelden laten zien) sluit daar goed bij aan. Binnen de opleiding Verhoor Kwetsbare Verdachten wordt visualiseren op tal van manieren behandeld met als doel het verduidelijken van informatie (denk aan tijdlijnen schetsen en iets laten aanwijzen in plaats van iets laten beschrijven).⁴ Er wordt aandacht besteed aan de positieve effecten zoals het verduidelijken van aanwijzingen en de neveneffecten zoals de overtuigingskracht en de beïnvloeding van de perceptie van het bewijs. Het ontbreekt echter aan voldoende inzicht in het benutten van de mogelijk positieve uitwerking van beeldmateriaal op de waarheidsvinding en het tegelijkertijd minimaliseren van de risico's van het gebruik van beeldmateriaal.⁵

Door beantwoording van deze drie onderzoeksvragen met een *multimethod* aanpak draagt dit onderzoek niet zozeer bij aan de vraag óf beeldmateriaal gebruikt zou moeten worden, maar richt het onderzoek zich op de vraag wat beeldmateriaal doet met de personen die daar in de strafrechtketen mee worden geconfronteerd en wat daar de gevolgen van zijn. Bij zowel de opzet van de drie studies als de interpretatie van de bevindingen hebben wij rekening gehouden met de context waarbinnen beeldmateriaal in het verhoor wordt gebruikt. Daar gaan we hier eerst op in: de aard en omvang van de inzet van beeldmateriaal in het verhoor.

3 Persoonlijke communicatie met Jos Hoekendijk, 16 januari 2020.

4 Persoonlijke communicatie met Jos Hoekendijk, 16 januari 2020.

5 Persoonlijke communicatie met Martijn van Beek, 30 oktober 2017.

Beeldmateriaal dat in de keten wordt geproduceerd, verzameld en gebruikt, is zeer divers van aard. In de literatuur wordt dit beeldmateriaal op verschillende manieren ingedeeld, op basis van verschillende dimensies. Om duidelijk te maken hoe divers en gevarieerd het beeldmateriaal is, gaan we hier kort in op een aantal relevante categorisaties. Deze zijn samengevat in tabel 2.1. Het onderscheid tussen verschillende typen en categorieën is meestal niet helemaal scherp, zij overlappen bijvoorbeeld deels.⁶ Ook kan beeldmateriaal afhankelijk van de feitelijke inzet binnen een andere categorie vallen.

De maker van beeldmateriaal kan heel goed iemand anders zijn dan degene die het beeldmateriaal vervolgens gebruikt, laat zien (de zender). Het doel van de maker van beeldmateriaal hoeft ook niet gerelateerd te zijn aan hoe de zender dit beeldmateriaal (uiteindelijk) inzet. Een arts kan bijvoorbeeld besluiten röntgenfoto's te laten maken van een patiënt die binnen is gebracht op de eerste hulp, om zo een goede diagnose te kunnen stellen. Een medewerker van de afdeling radiologie maakt de röntgenfoto's. Deze röntgenfoto's (en andere letsselfoto's) zouden in het geval van een strafrechtelijke vervolging onderdeel kunnen worden van het dossier. Dergelijk beeldmateriaal zou tijdens een verhoor aan de verdachte kunnen worden getoond, bijvoorbeeld om te verduidelijken wat de aard van het letsel is. Ook kan een officier van justitie besluiten dergelijk beeldmateriaal ter zitting te presenteren.

De maker en zender kunnen dus andere personen zijn. Hoe vervolgens een ontvanger het beeldmateriaal interpreteert, hoeft ook niet in lijn te zijn met wat het beoogde doel van de zender (en/of maker) is. Wanneer een verhoorder bijvoorbeeld een foto of filmpje laat zien dat verduidelijkend is bedoeld, kan dit op een verdachte confronterend overkomen.

Statisch of dynamisch

Een eerste veelgebruikt onderscheid is beeldmateriaal dat statisch of dynamisch is. Bij statisch beeldmateriaal kunnen we denken aan foto's, tekeningen en *stills* (zie figuur 2.1). Dynamisch beeldmateriaal zijn 'bewegende' camerabeelden, zoals een film of vi-

6 Zoals de drie domeinen van afbeeldingen die Feigenson en Spiesel (2009, p. 6) onderscheiden. *Beschrijvend* beeldmateriaal zijn visuele representaties die beschrijven, laten zien, wat we zouden zien als met onze ogen gekeken wordt, met of zonder technologische hulpmiddelen. Een tweede domein bestaat uit *diagrammatisch* beeldmateriaal: afbeeldingen die min of meer abstracte ideeën (zoals maten en verbanden) laten zien. Het derde domein omvat afbeeldingen die bestaan uit *notaties*, zoals woorden en wiskundige uitdrukkingen. De domeinen overlappen elkaar en ook is het mogelijk hybride afbeeldingen te maken met elementen uit de verschillende domeinen.

deo-opname, of een animatie (e.g. Van Weelden & Van Charldorp, 2019).⁷ In het labexperiment (hoofdstuk 5) wordt een deel van de ‘verdachten’ geconfronteerd met bewegende beelden. In het experiment met verhoorders worden stilstaande beelden gebruikt: hen wordt een foto en een *still* voorgelegd.

Dynamisch beeldmateriaal verschilt in de *frame rate*; de frequentie (*rate*, snelheid) waarmee een aantal opeenvolgende beelden (*frames*) opgenomen dan wel gepresenteerd wordt. Dit wordt meestal uitgedrukt in het aantal frames per seconde (fps) of in Herz. Vanaf een bepaald aantal beelden per seconde, zoals bij bioscoopfilms met in de regel 24 fps, nemen mensen beweging waar. Bij een dergelijk aantal beelden per seconde ervaren we dit als een ‘continuous image containing real motion’ (Smith 2010, p. 458). We zien niet dat de beelden wisselen en dat het een reeks ‘stilstaande’ beelden (*stills*) betreft. En elk beeld, of frame kan natuurlijk als *still* gepresenteerd worden.

Ook bij een aantal opeenvolgende, aan elkaar gerelateerde maar ‘stilstaande’ beelden (dus met een laag fps) kunnen mensen bepaalde conclusies trekken over wat er gebeurd moet zijn, bijvoorbeeld welke bewegingen plaatsgevonden hebben. Op deze vaardigheid van lezen van beelden en betekenis daaraan verlenen, zijn ook stripverhalen gebaseerd.⁸

Figuur 2.1 Screenshot van een *still* van een bewakingscamera, geplaatst op de website van *Opsporing Verzocht* (<https://opsporingverzocht.avrotros.nl/zaken/item/efficiente-inbrekers-liken-voorkennis-te-hebben/>, laatst geraadpleegd 13 februari 2020)

7 Dit onderscheid was van belang in de beoordeling van de inzet van opsporingsberichtgeving in de zogenoemde Kopschopperszaak. Tijdens het onderzoek ter terechtzitting bij het hof erkende het OM dat het laten zien van bewegende camerabeelden in plaats van foto's daarvan (*stills*) een grotere inbreuk maakte op de rechten van de verdachte (zie Vanderveen & Samadi, 2018).

8 Hoe deze cognitieve vaardigheden worden geleerd en hoe betrokken cognitieve mechanismen werken, is nog niet duidelijk (Cohn & Magliano, 2020).

Amerikaans bewijsrecht

Een ander onderscheid dat in de (Amerikaanse) literatuur gemaakt wordt, is gebaseerd op bewijsrechtelijke argumentatie. Beeldmateriaal kan *substantive evidence* zijn wanneer het direct verband heeft met het delict en wordt gebruikt om het al dan niet bestaan van een feit te bewijzen (Roosma & Dubelaar, 2011).⁹ Camerabeelden kunnen bijvoorbeeld *documentary evidence* zijn. Beeldmateriaal wordt ook meer illustratief gebruikt: dan wordt dit *demonstrative* of *illustrative evidence* genoemd. In de praktijk is het verschil niet altijd helder (Roosma & Dubelaar, 2011; Feigenson, 2006).¹⁰

In aansluiting op dit onderscheid maken Johansen en Robbins (2015) in hun artikel over beeldmateriaal in juridische teksten onderscheid tussen beeldmateriaal dat gebruikt wordt als het eerdergenoemde *documentary evidence* van analytische beelden. Zij noemen beelden als bewijsmateriaal (*documentary evidence*) als foto's, plattegronden, video's. Deze kunnen volgens de auteurs het bewijs voor een feit leveren, zoals een verklaring ook gebruikt wordt om een feit of een constellatie van feiten te bewijzen. In hun artikel gaan zij echter vooral in op analytische beelden. Dergelijke analytische beelden proberen niet zozeer feitelijk te bewijzen wat gebeurd is, maar 'they help to explain how that dispute should be resolved by creating a visual understanding of abstract legal analysis' (Johansen & Robbins, 2015, p. 64). De juridische analyse wordt geholpen en verduidelijkt door gebruik te maken van analytische beelden. Ze laten patronen zien en verduidelijken redeneringen.

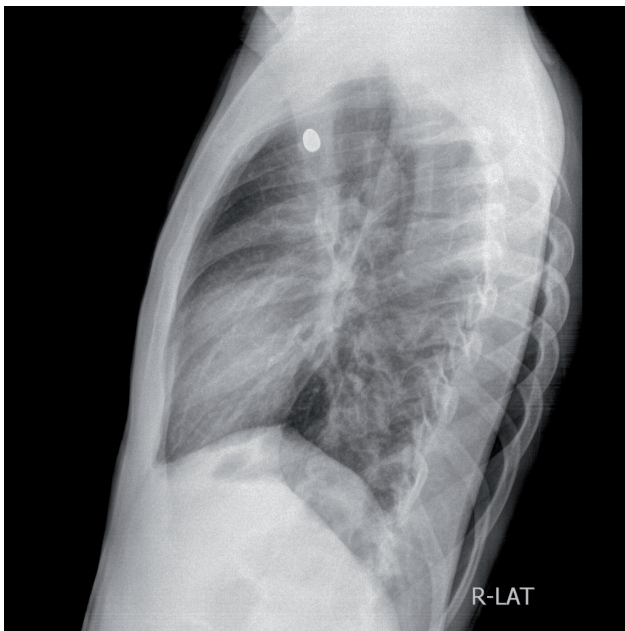
Binnen de categorie 'analytische beelden' onderscheiden zij verder, naargelang de functie van het beeld, drie categorieën (zie tabel 2.1). Ten eerste de organisatorische beelden. Deze presenteren informatie op een hiërarchische manier, zoals een lijst met *bullet points* of een overzicht dat relatieniveaus weergeeft, zoals een inhoudsopgave. Een tweede categorie omvat de interpretatieve beelden. Deze helpen moeilijke of dubbelzinnige concepten en processen beter te begrijpen, bijvoorbeeld in de vorm van een stroomschema of een grafiek om de relatie tussen twee factoren te verduidelijken. Dergelijke beelden vereisen mogelijk wat meer moeite van de lezer, en zouden ons inziens eventueel gebruikt kunnen worden als *demonstrative evidence*. Tot slot de representatieve beelden. Deze geven vaak dezelfde informatie als tekst, maar door een afbeelding te gebruiken, wordt de informatie beter verankerd.

9 *Substantive evidence* kan onderverdeeld worden in *testimonial* (verklaringen), *documentary* (documenten) en *real evidence* (tastbaar bewijsmateriaal, het feitelijke wapen bijvoorbeeld). Beeldmateriaal als foto's of camera-beelden kunnen zowel *documentary* als *real evidence* zijn en een verklaring kan opgenomen worden en ver-toond.

10 Zie ook <https://www.americanbar.org/groups/litigation/committees/products-liability/practice/2018/using-computer-generated-animation-simulation-evidence-at-trial/>.

Tabel 2.1 Diverse categorisering van beeldmateriaal

Bron	Categorisering
Diverse bronnen (e.g. Feigenson & Dunn 2003), Amerikaans bewijsrecht, afhankelijk van status en inzet beeldmateriaal	Statisch en dynamisch (stilstaande beelden of aantal beelden achter elkaar zodat bewegingen zichtbaar worden) <i>Substantive (documentary, real, testimonial) en demonstrative/ illustrative evidence</i>
Johansen en Robbins (2015)	Analytische beelden (vs. beelden als <i>substantive evidence</i>); zou eventueel <i>demonstrative evidence</i> kunnen zijn: <ul style="list-style-type: none"> – Organisatorisch – Interpretatief – Representatief
Mnookin (2014)	Semi-leesbaar beeldmateriaal <ul style="list-style-type: none"> – Wazige, onduidelijke beelden (technisch) – Ambigue beelden; meerdere interpretaties – Puzzelbeelden, informatie mist – Leken missen expertise om te lezen – Experts kunnen moeilijk lezen (want 1, 2, 3)
Gebaseerd op Vanderveen (2011) en in dit rapport	Beeldmateriaal dat: <ul style="list-style-type: none"> – Representeert wat zichtbaar is met blote oog – Toont wat niet zichtbaar is met blote oog – Zichtbaar maakt wat (on)mogelijk is – Informatie in beeld en tekst laat zien

Figuur 2.2 Een röntgenfoto maakt een kogel in de long zichtbaar. Experts maken deze beelden en interpreteren deze. Deze casus met dank aan dr. Hidayatullah Hamidi, Radiopaedia.org, rID: 59478 met licentie CC-NC-BY-SA

Leesbaarheid

Mnookin (2014) betoogt dat tot op zekere hoogte al het beeldmateriaal *semi-legible* is, semi-leesbaar voor een leek. Een leek kan kijken naar beelden van een camera, *stills*, een MRI-scan, vingerafdrukken enzovoort en daar enige informatie uit halen. De beelden spreken niet voor zichzelf, maar vereisen moeite en expertise of beide om ze te begrijpen. Zij onderscheidt vijf soorten, maar benadrukt dat veel afbeeldingen in meer dan één categorie kunnen vallen. Wazige of onduidelijke afbeeldingen vormen een eerste categorie. De oorzaken dat dit beeldmateriaal slecht leesbaar is, kunnen liggen in de gebrekkige kwaliteit van de camera, dat opnamen plaatsvonden in slechte lichtomstandigheden, dat niet scherp gesteld is, dat de camera bewoog tijdens de opname, te veel uitvergroet is of andere technische oorzaken. Voor deze categorie is het de uitdaging precies te ontcijferen wat de afbeelding laat zien. Dat is anders voor de tweede categorie die Mnookin (2014) onderscheidt. Daar is de interpretatie van het beeldmateriaal onduidelijk. De ambiguïteit wordt niet door gebrek aan visuele helderheid of scherpte veroorzaakt, maar doordat niet duidelijk is hoe wat zichtbaar is geïnterpreteerd moet worden. Meerdere interpretaties zijn mogelijk, maar zelfs daar kunnen kijkers over twisten. Voor sommigen ‘spreekt de video voor zich’, voor anderen niet.

Een derde categorie noemt Mnookin (2014) *‘jigsaw’ images*, ‘puzzelaafbeeldingen’ waarbij één of meer belangrijke stukken informatie ontbreken. Het slachtoffer is bijvoorbeeld wel zichtbaar, maar de dader niet. We moeten bij het interpreteren van dit soort beelden zelf dingen invullen en dit hangt af van de ‘vraag’ die we stellen aan het beeldmateriaal. Afbeeldingen in de vierde categorie zijn gemaakt door en leesbaar voor experts en mensen met bepaalde kennis, maar *semi-legible* voor leken. Voor het interpreteren, lezen, van bijvoorbeeld fMRI-scans, röntgenfoto’s of vingerafdrukken is bepaalde expertise nodig, zowel om het te lezen als om de relevantie en betekenis te kunnen duiden (zie figuur 2.2). Hoewel een rechter zelf een letselfoto kan bekijken, is de interpretatie daarvan zonder hulp van medische professionals lastig (Duijst, Van Schaik, Van den Bogaard-de Spa & Morsink, 2015). Dit geldt voor divers medisch beeldmateriaal. De laatste categorie is hieraan verwant: het gaat om afbeeldingen die zelfs voor experts semi-leesbaar zijn, bijvoorbeeld omdat het beeld niet scherp is (categorie 1), multi-interpretabel is (categorie 2) of omdat belangrijke informatie mist (categorie 3).

Beelden maken wat zichtbaar

In dit onderzoek en ook in de interviews verstaan wij onder beeldmateriaal al deze verschillende onderscheidingen en categorieën en gebruiken deze deels ook in de interviews en experimenten. In gesprekken en presentaties in het kader van dit en eerder onderzoek gebruiken wij een indeling van vier soorten beeldmateriaal, gebaseerd op Vanderveen (2011). Ten eerste foto’s, tekeningen en camerabeelden die zichtbaar maken wat we ook (zouden) kunnen zien met het blote oog, zoals figuur 2.1.¹¹ Dit kunnen zowel *stills* als bewegende beelden zijn, ze kunnen van meer of minder goede kwaliteit zijn. Zichtbaar kan zijn het incident zelf, de plaats delict en de bemonstering daarvan,

11 Dit komt deels overeen met de beschrijvende beelden die Feigenson en Spiesel (2009, p. 6) onderscheiden.

letsselfoto's, tekeningen van een signalement van een verdachte op basis van getuigenverklaringen enzovoort. In de twee experimenten wordt dergelijk beeldmateriaal aan respondenten voorgelegd.

Een tweede categorie beeldmateriaal maakt zichtbaar wat met het blote oog niet te zien is. Dit vergt expertise om het te maken en te interpreteren, zoals Mnookin (2014) betoogt. Veel medisch beeldmateriaal valt hieronder. Een strafdossier kan bijvoorbeeld beeldmateriaal bevatten afkomstig van röntgenfoto's, echografie, CT-scans, PET-scans, MRI-scans en ook 3D-representaties van bijvoorbeeld de schedel of virtuele autopsie (Ruijs, 1991; Bradley 2008; Khoshbin & Khoshbin, 2007). Ontwikkelingen in technieken en (nieuwe) disciplines op het gebied van de medische beeldvorming (*medical imaging*, waaronder ook de forensische radiologie, Hofman, 2016) hebben gezorgd voor een flinke uitbreiding van wat aan letsel zichtbaar kan worden gemaakt (zie figuur 2.2). Al dit beeldmateriaal kan aan het dossier worden toegevoegd. Deze ontwikkelingen zijn nog niet gestopt, integendeel. De verwachting is dat het gebruik van neurowetenschappelijke informatie (en dus daaraan gerelateerd beeldmateriaal) in rechtszaken zal toenemen (De Kogel, 2014). Hofman (2016) schetst in zijn oratie de ontwikkelingen van de forensische radiologie. Samen met de Nationale Politie en het NFI is een methode ontwikkeld waarin alle bevindingen van een forensisch onderzoek (waaronder forensische radiologie) bij een dodelijk schietincident in 3D worden gemodelleerd. Hofman (2016) stelt dat het model gebruikt kan worden om scenario's en verklaringen te toetsen en ook tijdens de zitting kan worden gebruikt. Een dergelijk model zou ook in een verdachtenverhoor kunnen worden ingezet. Deze categorie beeldmateriaal, dat zichtbaar maakt wat met het blote oog niet te zien is, komt aan de orde in de interviews.

Figuur 2.3 Een 3D-model met daarin een reconstructie van wat gebeurd is volgens Dean Issacharoff. We zien het virtuele model vanuit zijn perspectief. Met dank aan Forensic Architecture/ Breaking the Silence (2020) via <https://forensic-architecture.org/about/press-contact> (origineel in kleur)

Dat geldt ook voor de derde categorie beeldmateriaal: dat maakt zichtbaar wat wel en niet mogelijk of gebeurd is: kogelbanen, reconstructies, simulaties en animaties bijvoorbeeld (zie figuur 2.3). Een plaats delict kan vastgelegd worden met 360 graden (panorama)foto's en ook warmtebeelden en spectrale beelden behoren tot het mogelijke repertoire (zie Van Wermeskerken, 2012). Van een voorwerp, stoffelijk overschot, woning of ruimte kan een 3D-laserscan gemaakt worden. In een 3D-scan van een ruimte kunnen dan later de bloedspoorpatronen geplaatst worden, maar ook in bijvoorbeeld een digitale plattegrond van de ruimte (NFI 2017, 2018). Dergelijke modellen kunnen gebruikt worden voor reconstructie en/of het toetsen aan handelingen en activiteiten, eventueel ook in het verdachtenverhoor. Voortdurend worden visualisatietechnieken verfijnd of geschikt gemaakt voor onderzoek op de plaats delict (e.g. Aalders, Hoveling, Van Dam, 2015). Ook beeldmateriaal gecreëerd met deze technieken kan in principe voorgelegd worden aan een verdachte.

Een vierde categorie beeldmateriaal die we onderscheiden, is een verzameling van woord en beeld, van informatie: *infographics*, tijdlijnen, presentaties waarin beeld en tekst gecombineerd worden enzovoort. Het kan een combinatie zijn van alle hiervoor onderscheiden beelden die bijvoorbeeld chronologisch of op andere wijze gestructureerd, gepresenteerd kunnen worden. De afgelopen jaren hebben wij verschillende van dergelijke visualisaties in de strafrechtketen gezien, ook om burgers te informeren en op te roepen tips te geven wanneer dat kan.

De hiervoor beschreven verschillende indelingen laten de diversiteit zien van het beeldmateriaal dat een rol kan spelen in de strafrechtketen. Al deze soorten beeldmateriaal kunnen in principe geproduceerd en verzameld worden en opgenomen worden in dossiers. Ook kan deze gehele verzameling van divers beeldmateriaal in principe ingezet worden tijdens het verdachtenverhoor. Hoe hier over gedacht wordt, komt ter sprake tijdens de interviews.

Eerst gaan we specifiek in op wat we tot nu toe weten over de aard (of omvang) van de inzet van beeldmateriaal *tijdens het verdachtenverhoor* in Nederland. Daarna beschrijven wij de secundaire analyses van transcripten van 54 audiovisuele opnamen van verhoren.

2.1 Inzet van beeldmateriaal in het Nederlandse verdachtenverhoor

Uit jurisprudentie blijkt dat beeldmateriaal op verschillende manieren tijdens het verhoor ingezet wordt. Tijdens een verhoor met een verdachte of getuige wordt bijvoorbeeld een video- dvd afgespeeld met daarop (een compilatie van) beelden van beveiligingscamera's¹², worden foto's getoond¹³ of wordt gevraagd een plattegrond¹⁴ te tekenen. Ook wordt ondertussen in verschillende opleidingsmodules van de politieacademie op

12 ECLI:NL:RBAMS:2011:BT6540.

13 ECLI:NL:RBNHO:2015:2870.

14 ECLI:NL:RBNNE:2017:2630.

het gebied van verhoor al enige tijd aandacht besteed aan visualiseren.¹⁵ Dit is in de zevende, herziene druk van Handleiding Verhoor (Van Amelsvoort & Rispens, 2017, p. 408-409) voor het eerst verwerkt. Bij het bepalen van de aanpak van het verhoor wordt onder het kopje ‘materiële inzet’ *toonmateriaal* onderscheiden van *visualisatiemateriaal*. Onder toonmateriaal vallen bijvoorbeeld in beslag genomen goederen, foto’s, tekeningen, verklaringen van anderen, uitslagen van onderzoek en dergelijke die de verhoorder ‘tijdens het verhoor volgens plan aan de verdachte moet tonen’. Dergelijk toonmateriaal lijkt overeen te komen met wat Silbey (2010) *evidence verité* noemt: beeldmateriaal van camera’s die *realtime* een arrestatie, achtervolging, bekentenis of plaats delict hebben vastgelegd. Bij visualisatiemateriaal moeten we denken aan ‘tekenmateriaal om de verdachte een plattegrond of situatie te laten tekenen of aan materiaal om bepaalde zaken te visualiseren. Dit is een manier om informatie in beeld om te zetten’. Gewezen wordt op de mogelijkheid van een PowerPointpresentatie met beschikbare tactische aanwijzingen, het tonen van camerabeelden of beeldfragmenten van de plaats delict, ‘de gevolgde route, panoscan, beelden via een virtualrealitybril, animatie enzovoort’. (Van Amelsvoort & Rispens, 2017, p. 408).

Als voordelen noemen Van Amelsvoort en Rispens (2017) dat het visualiseren de informatie kan verduidelijken. Visualiseren van de tactische aanwijzingen kan ook zorgen voor meer impact en de inschatting van de sterkte van het bewijs vergroten. Het afwegen van de voor- en nadelen van visualiseren is belangrijk, aldus de Handleiding Verhoor (Van Amelsvoort & Rispens, 2017, p. 408-409). Bedacht moet worden of de verdachte na het zien van het beeldmateriaal nog wel daderwetenschap kan noemen, wat het risico is op fantasie en of het visualiseren kan leiden tot te veel druk.

Dekker (2017) beschrijft in haar scriptie voor de opleiding recherchekunde vier opsporingsonderzoeken waarin beeldmateriaal uitgebreid is ingezet.¹⁶ Haar onderzoek richt zich op het gebruik van visuele presentaties van het bewijsmateriaal, gevisualiseerd bewijsmateriaal genoemd, tijdens het verdachtenverhoor. Een dergelijke presentatie is een samenstelling van de tactische aanwijzingen waarmee het confronteren met behulp van een stapeling (een verhoormethode) visueel wordt uitgevoerd of ondersteund. Dekker (2017) geeft aan dat sinds een aantal jaren (soms) gebruikgemaakt wordt van gevisualiseerd bewijsmateriaal in de Nederlandse politiepraktijk, vooral bij verdachten die zich op hun zwijgrecht beroepen of niet-verklaringsbereid zijn. De motivatie om dergelijke presentaties in te zetten, is dat beeldmateriaal meer impact heeft dan woorden en aanwijzingen of informatie duidelijker en effectiever kunnen worden uitgelegd. Dit helpt de verdachte om te begrijpen wat het bewijs in de zaak is en verondersteld wordt dat deze daardoor sneller tot verklaren bereid is.

15 Persoonlijke communicatie I. Rispens, 9 februari 2019. Zie ook <https://www.politieacademie.nl/onderwijs/onderwijsaanbod/pages/thema.aspx?interessegebied=6&thema=60>.

16 Voor de analyse van vier opsporingsonderzoeken kreeg Dekker (2017) toegang tot benodigde informatie, zoals de verhoorplannen, het gevisualiseerde bewijsmateriaal zelf, het proces-verbaal van verhoren en de audiovisuele registratie daarvan, aanvullende processen-verbaal en ondersteunend materiaal in het dossier. Zij vulde dit aan met interviews.

Dekker (2017) onderscheidt twee hoofdcategorieën van gevisualiseerd bewijsmateriaal die (destijds) gebruikt zijn. Ten eerste *presentaties*, waaronder het tonen of ophangen van foto's, bewegende beelden en audio al dan niet in de vorm van een PowerPointpresentatie, vellen papier op groot formaat en overzichtskaarten. De tweede categorie zijn *films*, maar ook (computer)animaties, videocompilaties en (3D-)reconstructies. Onduidelijk is of het confronteren van verdachten met visueel ondersteunde tactische aanwijzingen andere effecten heeft dan het confronteren van verdachten met bewijs bestaande uit niet-visueel ondersteunde tactische aanwijzingen (Hagedoorn, z.d.).

Ook in één van de opsporingsonderzoeken (TGO Arial van eenheid Noord-Holland) waar Dekker (2017) over schrijft, is het effect op de (uiteindelijke) proceshouding van de verdachte niet duidelijk. In deze zaak is op initiatief van senior rechercheur Ed Schildknecht, inmiddels Operationeel Specialist A Tactische Opsporing, een film gemaakt en getoond aan de verdachte. Het team wilde de (vele) tactische aanwijzingen op een begrijpelijke, overzichtelijke manier aan de (niet-verklarende) verdachte laten zien (Dekker 2017). Ook wil het team experimenteren en innoveren (Van der Veen 2016). Schildknecht, die als taakaccent het voorbereiden en uitvoeren van gecompliceerde verhoren heeft, experimenteert met nieuwe manieren om het verhoor te ondersteunen met beeld. Voorbeelden zijn het tonen van foto's aan de verdachte, of het laten zien van een PowerPointpresentatie met foto's en beelden van bewakingscamera's. In de zaak TGO Arial werd een *film* van drie kwartier gemaakt, waarin chronologisch het dossier wordt samengevat. Wij hebben in het kader van dit onderzoek op uitnodiging van Mariska Dekker en Ed Schildknecht deze film mogen zien en we gebruiken hiervan een fragment in de interviews.¹⁷ De film bevat fragmenten van de getuigenverhoren, beelden van de plaats delict en van het forensisch onderzoek, en interviews met betrokkenen uit het opsporingsteam. Het Openbaar Ministerie gaf goedkeuring om de film aan de verdachte te laten zien. Door de dood van de verdachte is geen rechterlijke uitspraak over het gebruik van de film gekomen. Schildknecht en andere geïnterviewden in het artikel denken dat dergelijke innovatieve methoden met beeldmateriaal in de toekomst vaker gebruikt zullen worden en geven aan dat jurisprudentie en wetenschappelijk onderzoek nodig is (Van der Veen, 2016).

Naast het onderzoek van Dekker komt de inzet van beeldmateriaal in enkele andere studies (terloops) ter sprake. Stevens en Verhoeven (2010) onderscheiden in hun onderzoek naar de raadsman bij het verdachtenverhoor diverse verhoortechnieken. Soms worden deze technieken gekoppeld aan de inzet van beeldmateriaal. De verhoortechniek *confronteren met (indirect) bewijs* omvat bijvoorbeeld het tonen van foto's. Ook wanneer een andere verdachte naar aanleiding van foto's een verklaring heeft afgelegd, kan dit gebruikt worden om de verdachte te *confronteren met deze verklaring*: 'Jouw eigen vriendin, je bloedeigen vriendin heeft bij de foto's gezegd dat jij dat bent' (Stevens en Verhoeven, 2010, p. 196). Een andere techniek benadrukt de *consequenties van zwijgen*: 'Een rechter kan deze beelden ook zien. Wat zal hij hiervan vinden?' (p. 197). Bij de verhoortechniek *fysiek intimideren*, waarbij het nadrukkelijk gaat om fysieke bewe-

17 Dit gebeurde met toestemming van de betrokken officier van justitie.

gingen gericht op de verdachte geven Stevens en Verhoeven (2010, p. 198) het volgende voorbeeld:

Verhoorder staat op en gaat met het foto boek naast de verdachte staan. Hij slaat het boek open op een pagina met een foto van de verdachte. Hij verheft zijn stem en wijst met veel gebaren op de foto.

Ook in een meer recente studie onderscheiden Verhoeven en Duinhof (2017) het 'foto's laten zien van de plaats van het misdrijf/het slachtoffer/medeverdachten' als aparte verhoortechniek. In hun studie wordt een opsporingsambtenaar geciteerd die als verhoortechniek duidelijk maakt aan de verdachte dat er overtuigend bewijs is dat wijst op diens betrokkenheid:

'Dan ga je zeggen van dit hebben we aangetroffen en dit hebben we aangetroffen. U kunt hier een hele hoop over zeggen. En dan zet je je laptop neer en dan zie je de beelden en dan in alle redelijkheid kan iedereen zien dat jij dit bent. En iedereen ziet wat jij doet, dat is niet zo heel moeilijk...' (Verhoeven & Duinhof, 2017, p. 74).

Hoe en of beeldmateriaal ingezet wordt in het opsporingsproces is natuurlijk afhankelijk van de beschikbaarheid van beeldmateriaal en de praktische mogelijkheden om het te laten zien. Maar het is ook afhankelijk van afwegingen en keuzes die gemaakt worden. Zo beschrijven Van Wijk, Van Leiden en Hardeman (2017, p. 45) een zaak waarbij het team het niet nodig vond om de verkoper van een mes een foto voor te leggen van de verdachte. Dit vanwege de mogelijk onbetrouwbare resultaten van fotoconfrontaties en ook omdat het team het risico wil vermijden dat het onderzoek gaat wankelen wanneer de verkoper niet honderd procent zeker de verdachte op de foto herkent.

Discussie kan er ook zijn met de officier. In Van Wijk, Van Leiden en Hardeman (2017) wordt gewezen op de belangenafweging tussen enerzijds het welzijn van het slachtoffer van een verkrachting en anderzijds de mogelijke oplossing van de zaak:

'Omdat het slachtoffer heeft gezegd dat ze de verdachte nooit meer wilde zien, is dit in eerste instantie niet gebeurd. De officier wilde dit wel, maar ik ben de discussie aangegaan met de officier. Het ging er volgens de officier om of het slachtoffer en de verdachte elkaar zouden kennen, omdat ze mogelijk overburen waren. Uiteindelijk is één foto van de verdachte toch getoond, maar ze kenden elkaar niet.' (Van Wijk, Van Leiden & Hardeman, 2017, p. 130).

Dit betreft weliswaar het tonen van een foto aan een slachtoffer, maar ook in andere zaken zullen verhoorders van verdachten en de officier van justitie verschillende belangen moeten afwegen. Dit doen zij onder andere in het licht van artikel 29 Wetboek van Strafvordering (Sv). Dit artikel verplicht de verhoorder zich te onthouden van alles wat de strekking heeft een verklaring te verkrijgen waarvan niet gezegd kan worden dat deze in vrijheid is afgelegd. Dit wordt het pressieverbod genoemd. Het recht op een

eerlijk proces (artikel 6 EVRM) biedt verdere voorwaarden die bij een belangenafweging om al dan niet bepaald beeldmateriaal in te zetten een rol spelen. Dit juridisch kader was van belang voor het rechterlijk oordelen over de Zaanse verhoormethode waar we hier kort op ingaan.¹⁸

2.2 Zaanse verhoormethode en pressieverbod

In het artikel van Van der Veen in Blauw over TGO Arial en het gevisualiseerde bewijsmateriaal in de vorm van een film, of documentaire, wordt aan de Zaanse verhoormethode gerefereerd (Van der Veen, 2016). De zogenoemde Zaanse Verhoormethode werd gebruikt in de jaren negentig van de vorige eeuw. Deze kenmerkte zich door het laten herbeleven van de misdaadsituatie. De methode bestond uit een aantal specifieke aspecten zoals langdurig verhoren, de inzet van een communicatiedeskundige en het gebruik van fotocollages. De collages bevatten foto's van de plaats delict en van het slachtoffer, in combinatie met familiefoto's van de verdachte. De gedachte was om de verdachte:

zaken te laten herbeleven op de manier die aansluit bij zijn beleavingswereld: foto's worden getoond aan een visueel ingestelde verdachte, bandopnames worden afgespeeld bij een auditief ingestelde verdachte. Het kan gaan om foto's die direct met het delict te maken hebben, maar ook om foto's van bijvoorbeeld de echtgeno(o)t(e) of kinderen van de verdachte. (Beenakkers, 1998, p. 22).

Deze methode stuitte op veel kritiek en werd, op advies van de recherche adviescommissie, verboden door de Minister van Justitie. Het plaatsen van beeldmateriaal in een (te) persoonlijke context tijdens het verhoor, kan leiden tot een te grote externe druk. De Hoge Raad oordeelde dat dat ongeoorloofd was. Het uitoefenen van ongeoorloofde pressie is onrechtmatig want in strijd met het eerdergenoemde artikel 29 Sv en bovendien in strijd met de eisen van een eerlijk proces (artikel 6 EVRM).¹⁹ De verdachte confronteren met foto's en ander (technisch) bewijsmateriaal kan wel, maar uitsluitend met betrekking tot het strafbaar feit (zie Schalken & Rozemond, 1997). De verhoorders knopen dan aan bij de interne druk die de verdachte ervaart. Foto's van het slachtoffer in een collage met familiefoto's van een verdachte zorgt voor een te grote externe druk. Bij een te grote externe druk kan de rechter oordelen dat de grenzen van een behoorlijke opsporing zijn overschreden (Blom, 2011).

Door het verbod zouden sommige verhoorders verkrampd zijn geraakt en denken dat je helemaal geen foto's, bijvoorbeeld van het slachtoffer, mag tonen (Van der Veen, 2016). Senior rechercheur Ed Schildknegt zegt hierover:

18 In de zaak Ebbinge tegen Nederland bij het EHRM werd (ook) geklaagd over schending van artikel 3 EVRM (verbod van foltering). De klacht werd ongegrond gevonden omdat het door de methode veroorzaakte psychisch lijden niet ernstig genoeg was om van een onmenselijke behandeling te kunnen spreken. Zie EHRM 14 maart 2000, Appl. Nr. 47240/99, *Nederlands Juristenblad* 2000, p. 1070-1071 (Ebbinge vs. Nederland).

19 HR 13 mei 1997, NJ 1998, 152, met noot van Schalken (Zaanse verhoormethode).

‘Zo zou je volgens sommigen de verdachte geen foto van het slachtoffer mogen tonen. Maar hoezo niet? In het dossier zit die foto ook. Een foto laten zien is visualiseren en dat heeft vaak meer impact. Ik heb dat veel gedaan tijdens verhoren en er nooit commentaar op gehad.’ (in Van der Veen, 2016, p. 21).

Een aantal keren wordt in het artikel en door verschillende betrokkenen gerefereerd aan ongeoorloofde pressie, het pressieverbod. De bij de film in TGO Arian betrokken officier:

‘Het gaat erom dat je kijkt wat je binnen de grenzen van de wet- en regelgeving en jurisprudentie kunt doen. [...] Het belangrijkste is dat je waakt voor de schijn van pressie. Het moet eigenlijk zo veel mogelijk lijken op een normaal verhoor, maar dan met behulp van beelden die het allemaal net iets inzichtelijker maken. Ook voor een rechter kan dit verhelderend werken.’ (Van der Veen, 2016, p. 24).

Om meer zicht te krijgen op de vraag hoe en welk beeldmateriaal wordt ingezet zijn de transcripten van 54 verhoren meer systematisch geanalyseerd. Deze zijn in het kader van eerder onderzoek gemaakt (Verhoeven & Duinhof, 2017). Voor het huidige onderzoek zijn deze transcripten opnieuw geanalyseerd.

2.3 **Secundaire analyse van transcripten van audiovisuele opnamen van verdachtenverhoren**

Omdat eerder onderzoek naar de vraag hoe en welk beeldmateriaal wordt ingezet tijdens verdachtenverhoren beperkt is, hebben wij data van Verhoeven en Duinhof (2017) opnieuw geanalyseerd. Dit onderzoek richtte zich op de samenhang tussen het gebruik van bepaalde verhoortechnieken en het afleggen van een verklaring door een verdachte. Daarbij is ook gekeken of de manier van verhoren, de manier van verklaren en de samenhang tussen beide, verschillen bij het al dan niet aanwezig zijn van de advocaat bij het verdachtenverhoor. Hiertoe werden audiovisuele opnamen van verhoren van verdachten van zware misdrijven geobserveerd, getranscribeerd en gecodeerd.

Verhoeven en Duinhof (2017) beschrijven een aantal verhoortechnieken, zoals het confronteren van de verdachte met tactische of technische aanwijzingen, aardig zijn, stilte laten vallen en directe vragen stellen. Combinaties van verhoortechnieken waarmee door opsporingsambtenaren op een vergelijkbare manier wordt geprobeerd om de verdachte te beïnvloeden of te overtuigen een verklaring af te leggen, noemen zij verhoorstijlen. Voorbeelden van verhoorstijlen zijn ‘het construeren van de verklaring’ en het ‘confronteren van de verdachte’.

De voor dit onderzoek onderscheiden verhoortechniek ‘foto’s laten zien van de plaats van het misdrijf/het slachtoffer/medeverdachten’ wordt door Verhoeven en Duinhof (2017, p. 57, p. 74) als confronterende verhoortechniek gezien. Vertaald naar het verhoor betekent dit bijvoorbeeld dat het voorleggen van een foto van een bewakingscamera waarop de verdachte is te zien wordt gecombineerd met de vaststelling/opmer-

king dat het verhaal van de verdachte niet overeenkomt met wat de foto laat zien (wat valt onder tegenstrijdigheden benadrukken tussen de verklaring en het bewijs). Vanwege deze samenhang hebben zij geen verder onderscheid gemaakt tussen een confronterende manier van verhoren en op een meer neutrale manier bewijsstukken voorleggen aan de verdachte. In een internationale studie, op basis van een uitgebreide lijst verhoortechnieken, wordt dit onderscheid wel gemaakt (Kelly, Miller, Kleinman, & Redlich, 2013). Een empirische toets op basis van een internationale steekproef van 265 opsporingsonderzoekers heeft echter laten zien dat dit onderscheid tussen neutrale en confronterende manier van bewijs voorleggen in de praktijk minder duidelijk naar voren komt (Kelly, Redlich, & Miller, 2015).

De transcripten van Verhoeven en Duinhof (2017) konden voor dit rapport opnieuw worden geanalyseerd om na te gaan *of en welk soort beeldmateriaal tijdens deze verdachtenverhoren ingezet is en hoe dit is gedaan*. De verhoren zijn niet representatief voor alle verdachtenverhoren in Nederland, zoals bij de beschrijving van het corpus duidelijk zal worden. Zij geven wel een verdere indruk van het gebruik van beeldmateriaal in verdachtenverhoren. De belangrijkste kenmerken van de set verhoren beschrijven we hierna.

2.3.1 *Methode*

Corpus: kenmerken van de getranscribeerde verhoren

Verhoeven en Duinhof (2017) hebben zaken geselecteerd die werden aangeleverd door contactpersonen bij de Regionale Eenheid Rotterdam en de Regionale Eenheid Amsterdam op basis van een aantal criteria. De zaken betroffen ernstige misdrijven waar een Team Grootschalig Onderzoek (TGO) opgezet is (zie tabel 2.1). Ook moesten verdachten verschillen in hun verklaringsbereidheid (hun proceshouding) in de met deze verdachten gevoerde verhoren. Daarnaast moesten zaken auditief en audiovisueel geregistreerd zijn en diende de zaak afgesloten te zijn. Dit heeft uiteindelijk geleid tot een selectie van vier TGO-zaken uit de periode 2010-2012 met negen verdachten en in totaal 54 verhoren die wat duur betreft variëren van vijftien minuten tot vijfenhalf uur. Enkele kenmerken van de zaken zijn weergegeven in tabel 2.2.

De audiovisuele opnamen zijn door Verhoeven en Duinhof (2017) eerst bekeken en uitgewerkt tot letterlijke transcripten in tabelvorm. Elk verhoor is aangeduid met het jaartal, de dag en maand, de eenheid (Amsterdam of Rotterdam), welke van de vier zaken het verhoor betreft en een nummer voor de verdachte en het nummer van het verhoor in een bepaalde zaak. In de eerste kolom is het tijdsverloop van het verhoor weergegeven, in periodes van vijf minuten. De tweede kolom laat zien wat letterlijk gezegd is door elke partij die bij het verhoor aanwezig was (opsporingsambtenaren, verdachte, advocaat en tolk) en is tussen haakjes omschreven wat zij eventueel doen. Na deze eerste fase zijn deze transcripten gecodeerd voor het onderzoek van Verhoeven en Duinhof (2017). Deze codes voor verhoortechnieken en manieren van verklaren zijn in een derde kolom weergegeven. Hier is in het kader van dit onderzoek geen gebruik van gemaakt. Hier is enkel gebruik gemaakt van de transcripten.

Tabel 2.2 Opsporingsonderzoeken uit Verhoeven en Duinhof (2017)

TGO	Verdenking van delict(en)	Verdachten	Aantal verhoren (totaal)
1	moord/doodslag in drugswereld	4 (m)	27
2	moord/doodslag voorafgegaan door zedendelict	1 (m)	7
3	moord/doodslag	1 (m)	15
4	moord/doodslag	2 (m), 1 (v)	5

Procedure

Voor dit onderzoek zijn de transcripten van de 54 audiovisuele opnamen gecodeerd op bijvoorbeeld de aard van het beeldmateriaal (e.g. foto, 3D-reconstructie). Leidend voor het coderen was de vraag *of en welk soort beeldmateriaal tijdens deze verdachtenverhoren ingezet is en hoe dit is gedaan*. Verdachten worden aangeduid met een V, de diverse opsporingsambtenaren met O en waar nodig genummerd.

2.3.2 **Resultaten: soorten beeldmateriaal en inzet daarvan (2010-2012)**

In deze 54 verhoren uit de periode 2010-2012 blijken verschillende soorten beeldmateriaal te zijn ingezet. Zie tabel 2.3 voor een overzicht. Foto's van (mede)verdachten bijvoorbeeld, maar ook foto's van voorwerpen, een afbeelding of plekken. Plattegronden, getekend op papier, geprint of op een (computer)scherf (Google Maps) worden ook gebruikt. Naast foto's, tekeningen, plattegronden en camerabeelden speelt een reconstructie in het televisieprogramma *Opsporing Verzocht* een rol. De manier van inzet varieert. Beeldmateriaal wordt genoemd, getoond (op verschillende wijzen), aangepast en gemaakt. Hierna geven we een aantal voorbeelden van hoe een bepaalde soort beeldmateriaal is ingezet.

Tabel 2.3 Soorten beeldmateriaal op verschillende manieren ingezet in 54 verhoren (2010-2012)

Soorten beeldmateriaal
Foto's van (mede)verdachten, voorwerpen, een afbeelding of plekken
Tekeningen (van mes, een plattegrond, afgelegde routes of een situatieschets)
Plattegronden, getekend op papier, geprint of op een (computer)scherf (Google Maps)
Camerabeelden van ANPR-systemen, bewakingscamera's
Reconstructie in televisieprogramma <i>Opsporing Verzocht</i>

Noemen van beeldmateriaal

Een eerste manier waarop beeldmateriaal gebruikt wordt, of ‘aanwezig’ is in het verdachtenverhoor, is dat beeldmateriaal wordt *genoemd* of dat er naar wordt verwezen. Dit kan zowel door de verhoorder als door de verdachte. In één zaak, met meerdere verdachten en verhoren, wordt bijvoorbeeld gerefereerd naar het televisieprogramma *Opsporing Verzocht* met daarin een reconstructie. In een verhoor van opsporingsambtenaren (O1 en O2) met een verdachte (V) wordt hem erop gewezen dat DNA gevonden is op plaats delict. De verdachte zegt niet op de plaats delict geweest te zijn maar ziek thuis was. Hij zegt dat vriendin, buren, kinderen dat kunnen bevestigen. Ook beroept de verdachte zich op camerabeelden die zijn verhaal kunnen bevestigen, camera-beelden die laten zien dat hij vanaf een coffeeshop naar huis is gelopen. De verhoorder zegt dat de camerabeelden al zijn nagetrokken, maar ‘we zijn nu zo’n zes weken verder die camerabeelden die zijn er niet meer he dat snap je wel.’ De verdachte reageert:

V: Ja, maar dat bedoel ik nou eigenlijk. Dat vind ik nou raar eigenlijk (strekt armen vragend vooruit). Dat zijn voor me bewijs dat ik thuis was (wijst naar borst). Dat aan de camerabeelden kan bevestigen dat ik thuis was gekomen (wijst naar borst).

In een later verhoor met dezelfde verdachte geeft de verhoorder aan (‘overall hangen camera’s’) dat er wel beelden zijn van een auto van een medeverdachte. De verdachte wijst op de niet meer bestaande beelden van hem die zouden kunnen bewijzen dat hij thuis was. Hij zegt dat de verhoorder niet die beelden terug kon halen die zijn ‘on-schuld bevestigen dat ik thuis was’, maar ‘nu kan je me wel zeggen dat je terug kan halen’. De verhoorder legt uit waarom er wel beelden van de auto zijn:

O: Je moet het, dat was gelijk na het onderzoek. Die auto (knikt) kwam al vrij snel in beeld dus gaan we gelijk onderzoeken en dan hebben we die beelden nog wel.

V: (knikt) Oké oké oké.

O: Maar nu zijn we inmiddels zoveel weken verder, dat dat niet meer kan.

De verdachte laat zijn teleurstelling en ontevredenheid duidelijk blijken. Dit voorbeeld laat zien dat ook wanneer het beeldmateriaal niet in materiële, fysieke zin aanwezig is, het een rol kan spelen in het verhoor. Bovendien laat het zien dat de mogelijke beschikbaarheid van (camera)beelden een rol speelt in het verhoor bij zowel de verhoorder als de verdachte.

Tonen van beeldmateriaal

Beeldmateriaal kan ook daadwerkelijk *getoond* worden tijdens het verhoor (op papier dan wel op beeldscherm). Soms vragen verhoorders wat de foto’s oproepen bij de verdachte wanneer de verdachte naar de foto’s kijkt. Dan wordt aan de verdachte ook gevraagd wat hij daarvan vindt, dat foto’s getoond worden. Soms reageert een verdachte emotioneel op beeldmateriaal en geeft aan het beeldmateriaal niet te willen zien. In het

volgende voorbeeld komt dat duidelijk naar voren. Aan de verdachte wordt een foto getoond van het slachtoffer, waarschijnlijk gemaakt een dag voordat hij verdween.

O2: Ik wil je nog wat foto's laten zien [verdachte]. Die hebben we gezien (bladert door papieren), deze foto, die laat ik je zien met een speciale bedoeling (schuift foto naar V) en dat ga ik je straks uitleggen (V begint hard te huilen). Ja meissie, ik heb het je net gezegd, het geeft niks als je d'r van moet huilen maar ik ga je vertellen, met welke bedoeling we je deze foto laten zien.

V: Ik wil het niet zien (draait zich met de rug naar de tafel)

O1 tegen O2: Haal maar weg, dan kan ze zich omdraaien.

O2: [verdachte]? (haalt foto weer weg)

O1: [verdachte] Draai je maar weer om, hij is weg die foto (V draait zich weer om).

O2: Het is niks ergs dat je d'r van moet huilen, pak maar een zakdoekje, of een servetje. En dan zal ik je vragen waarom dit zo belangrijk is deze foto.

Aanpassen van beeldmateriaal

Soms wordt beeldmateriaal niet alleen getoond, maar ook *aangepast* tijdens het verhoor. Het beeldmateriaal dient als gezamenlijk referentiekader, om een vraag of verklaring te verhelderen en te verduidelijken. Samen wordt bijvoorbeeld naar Google Maps gekeken om een route na te gaan en duidelijker te krijgen. Daarbij wordt ook ingezoomd, geswitcht naar de satellietweergave en wijzen opsporingsambtenaren dan wel verdachte op het beeldscherm.

V: (noemt straatnaam) is die hele lang weg naar ... die helemaal volstaat (verdachte gebaart vorm weg) (O1: ja, O2: ja) maar die weg is aan de buitenkant (verdachte maakt cirkelbeweging met hand boven het hoofd) bij de tramhalte. Dat is de (noemt straatnaam) toch?

O1: (gericht op O2) Doe ff Google Maps (O2 start Google Maps op, V roept aantal namen)

O2: We gaan het even voor u checken

V: (lacht) Excuus (O2 zoekt op Google Maps, O1 kijkt mee, V wacht)

O1: Kom maar even naar deze kant, kun je even meekijken op het kaartje (O1 staat op, V ook en blijft op zijn eigen plek)

O1: Kun je een beetje kaart lezen? Oh loop maar even om hoor dat mag best (verdachte loopt om tafel heen. Advocaat kijkt ook mee en loopt ook naar het beeldscherm)

O2: Hier staat zelfs coffeeshops (noemt naam van coffeshop) d'r in getekend, hier (O1 wijst straatnamen aan V, V wijst straat aan op scherm en wil direct weer teruglopen)

O1: Ja en dan? Waar woont je broertje, wijs het eens aan?

(V loopt terug en wijst naar scherm)

V: Ergens hier

O2: Hij woont bij (noemt naam van coffeshop)

Maken van beeldmateriaal

Ten slotte wordt naast het noemen, tonen en aanpassen van beeldmateriaal in deze selectie van verdachtenverhoren ook beeldmateriaal *gemaakt* tijdens het verhoor. Dit gebeurt door verhoorders en verdachten. Het gaat om tekeningen van bijvoorbeeld een mes, een plattegrond, afgelegde routes of een situatieschets.²⁰ In het volgende verhoor geeft één van de opsporingsambtenaren een papier en pen aan de verdachte.

O1: hoe ziet het eruit als je er nou voorstaat? (O1 gaat zitten, V begint direct te tekenen)

V: ja gewoon (noemt voornaam O1), het is twee deuren hier (noemt voornaam O1)! Snap je?

O1: (leunt voorover op bureau) ...

V: (al tekenend) En dit is de ingang van de portiek ja? Dan sta je ervoor dan ga je met deze portiek naar andere portiek, kom je weer twee deuren tegen, hier is het gewoon, klaar (tikt met pen op papier).

O1: oooooooooooh

O2: en de huizen, en de huizen, en de huizen zijn hier. Dat raam is hier snap je? Ga je hier naar binnen snap je? Gelijk begane grond, hier (tikt met pen op papier)

V: welke deur? Welke deur is het dan?

O2: maar welke deur is het dan?

V: ja deze

O2: kruisje erin zetten?

V: hier (zet kruisje in een van de deuren die hij getekend heeft)

[...]

O1: Maar nou begrijp ik het! want dit is namelijk geen portiek!

V: (gaat met armen over elkaar zitten) Wat zijn ze dan?

O1: zijn gewoon voordeuren en zijn er twee naast mekaar. Dus daarom begreep ik het niet, maar oké, maakt niet uit, we zijn er uit, daarom vraag ik het je om te tekenen.

V: (lacht) ja zo is het (haalt schouders op)

Kortom, op basis van de analyse van deze 54 verhoren van zaken uit de periode 2010-2012 kunnen we concluderen dat relatief simpele soorten beeldmateriaal worden gebruikt door ze te noemen, tonen, aan te passen, en te maken. Het is niet duidelijk met welk doel beeldmateriaal ingezet wordt en wat daarmee bereikt wordt. Soms lijkt beeldmateriaal gebruikt te worden om de situatie te verduidelijken, bijvoorbeeld bij het (laten) tekenen van een plattegrond of een plek daarop aan te wijzen: 'Ik wil je een paar fotootjes laten zien. Dat we ten minste weten, deze zaak, waar het over gaat.' Een advocaat in een zaak vraagt expliciet of de plattegrond wel in het dossier komt: 'Het is zijn

20 In één verhoor wordt beeldmateriaal gemaakt dat minder feitelijk en meer symbolisch is. In dat verhoor worden een puzzel en puzzelstukjes gebruikt als metafoor voor wat is gebeurd, voor informatie. Zowel de verdachte als de verhoorders gebruiken deze metafoor. De verhoorders willen dat de verdachte puzzelstukjes aanreikt, zodat zij 'de puzzel kunnen maken'. De verdachte zegt dat bij een puzzel de randen eerst gelegd moeten worden, daarna pas het midden. Dit tekent de verhoorder.

zo'n plattegrond, overzichtelijk.' In andere gevallen lijken foto's meer te worden gebruikt om emoties bij de verdachte los te maken of om de verdachte te confronteren met tactische of technische aanwijzingen. In de interviews met professionals zullen we ingaan op het doel van de inzet van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor.

2.4 De interpretatie van beeldmateriaal: naïef realisme

In de hoofdstukken over het experiment met verhoorders en 'verdachten' gaan we kort in op *biases*, systematische vertekeningen bij beslisprocessen. Hier bespreken we waar in de literatuur over beeldmateriaal in het recht vaak op gewezen wordt: naïef realisme. Met naïef realisme wordt de neiging bedoeld om te geloven dat beelden de werkelijkheid laten zien (Feigenson & Spiesel, 2018). Het is de menselijke neiging om een beeld te identificeren met de inhoud ervan, alsof we via de visuele weergave kijken naar de werkelijkheid (Feigenson, 2014). We negeren de effecten van *framing*, context en onze eigen voorkennis, oordelen op onze interpretatie van het beeld. Dankzij dit naïeve realisme vinden we het vaak niet nodig over de betekenissen van een foto te discussiëren: de foto spreekt voor zichzelf (Feigenson, 2014). Maar beelden spreken niet voor zichzelf. De kijkers doen dat, zij interpreteren het beeld (Silbey, 2012- 2013). Elk beeld kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden (Mezey, 2013). Beelden worden echter vaak gezien als een directe representatie van de werkelijkheid, foto's hebben de schijn van objectiviteit: zien is geloven (Mnookin, 1998). Het onderscheid tussen sensatie (gewaarworden van een stimulus) en perceptie (betekenis geven aan sensatie) wordt dus niet gemaakt.

Naïef realisme kan versterkt spelen bij bepaalde beelden. Silbey (2010) noemt beeldmateriaal, afkomstig van camera's die *realtime* een arrestatie, achtervolging, bekentenis of plaats delict hebben vastgelegd *evidence verité*. Dergelijke films lijken ongemedieerd, objectief en voor zichzelf te spreken. Verschillende onderzoekers wijzen erop dat dit soort beelden onterecht vaak voor 'waar' aangenomen worden (Feigenson & Spiesel, 2018). Mensen overschatten ook de accuraatheid van hun interpretatie van deze beelden en zijn zich niet bewust van mogelijke vertekeningen (Granot, Balcetis, Feigenson & Tyler, 2018). Juristen bevragen en problematiseren beelden niet of nauwelijks, zoals zij dat wel zouden doen met een ooggetuige en een verklaring daarvan (e.g. Silbey, 2004, 2010; Mezey, 2013). Mezey (2018), hoogleraar aan een Amerikaanse universiteit beschrijft hoe haar rechtenstudenten beelden afkomstig van camera's beoordelen:

Digital experts though they are, my students tend to be visually guileless. Their first assumption is that a video is more conclusive than other demonstrative or documentary evidence and certainly more reliable than testimonial evidence. Their reactions suggest that the videos that circulate on the Internet, uploaded from cell phones or police body cameras, are a new kind of evidence, perhaps 'experiential' evidence in that the images allow them to experience the event (Mezey 2018, p. 75-76, noten verwijderd GV)

Diverse auteurs wijzen dan ook op de noodzaak van bewustwording, mogelijke instructies en training van juryleden, advocaten en anderen werkzaam in het recht.

2.5 **Conclusie: divers beeldmateriaal**

Uit het voorgaande blijkt dat beeldmateriaal op verschillende manieren tijdens het verhoor ingezet wordt. Beelden worden genoemd, getoond, aangepast en gemaakt. Daarnaast varieert de aard van de beelden, waarbij duidelijk is dat de politie experimenteert en gebruikmaakt van beschikbare (digitale) technieken. Het juridisch kader wordt gevormd door artikel 29 Sv, artikel 6 EVRM en jurisprudentie (Zaanse verhoormethode). Nu gebruik, de aard en inhoud van het beeldmateriaal zo divers en gevarieerd zijn, lijkt duidelijk dat dit bij verschillende verhoortechnieken of verhoorstijlen past.

In de literatuur wordt beeldmateriaal op verschillende manieren gecategoriseerd, waaronder beeldmateriaal als *evidence verité* onderscheiden wordt van ander beeldmateriaal. De menselijke neiging om te geloven dat beelden de werkelijkheid laten zien (naïef realisme) speelt waarschijnlijk vooral bij dergelijke beelden.

Doel van het inzetten van beeldmateriaal is niet altijd duidelijk uit de literatuur en de secundaire analyse. De gevolgen op de houding van de verdachte variëren: soms blijft een verdachte zwijgen, soms wordt deze emotioneel, soms werkt deze mee met de verhoorders om zaken te verduidelijken. Dit zal mede afhankelijk zijn van het soort beeldmateriaal, het doel waarom het wordt gebruikt en de manier waarop het ingezet wordt.

In dit hoofdstuk schetsen we hoe een aantal professionals denkt over de inzet van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat veel (soorten) beeldmateriaal te onderscheiden is (zie tabel 2.1). Dergelijk beeldmateriaal kan in principe onderdeel uitmaken van het dossier en ingezet worden tijdens het verhoor. Beeldmateriaal kan statisch of dynamisch zijn. Beeldmateriaal kan laten zien wat zichtbaar is met het blote oog, of juist tonen wat niet zichtbaar is met het blote oog dan wel zichtbaar maken wat (on)mogelijk is. Ook een combinatie van informatie in beeld en tekst kan in principe voorkomen en wordt in de vorm van animaties, films en PowerPointpresentaties (soms) al ingezet in het verdachtenverhoor. Daarbij hebben mensen de neiging om, zeker bij *evidence verité*, beelden voor ‘waar’ aan te nemen.

Door nieuwe technieken, waaronder medische visualisaties, zijn steeds meer beelden beschikbaar. Deze kunnen ingezet worden in het verdachtenverhoor, waarbij rekening gehouden moet worden met het pressieverbod, het recht op een eerlijk proces, daderwetenschap en het risico op fantasie. In het vorige hoofdstuk beschreven we het beeldmateriaal dat in 54 verhoren uit de periode 2010-2012 werd ingezet. Dit bleken wat minder geavanceerde vormen te zijn: camerabeelden, foto's, tekeningen, plattegronden werden genoemd, getoond, aangepast of gemaakt.

Om zicht te krijgen op welke manier beeld een kleine tien jaar later (en aanzienlijke technologische ontwikkelingen verder) wordt ingezet in het verhoor hebben wij gesproken met verhoorders, advocaten en officieren van justitie. Twee thema's speelden daarbij op de achtergrond een rol: ongeoorloofde verhoormethoden en de betrouwbaarheid van de verklaring van de verdachte. Centraal stond de vraag hoe beeldmateriaal tijdens het verhoor ingezet wordt, wat daarmee beoogd wordt en welke (mogelijke) gevolgen dat heeft. Ook technologische ontwikkelingen (e.g. het gebruik van VR in het verhoor) zijn aan de orde gekomen.

3.1 Methode

3.1.1 *Gesprekspartners (respondenten)*

Voor dit onderzoek zijn gesprekken gevoerd met veertien personen die in het kader van hun beroep te maken hebben met de inzet van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor. Advocaten en verhoorders zijn het meest direct bij het verdachtenver-

hoor betrokken. De tactisch coördinator en een officier van justitie ook, bijvoorbeeld bij het opstellen van een verhoorplan. Deze groepen zijn kortom het meest actief in de fase dat verdachtenverhoren plaatsvinden.²¹

Eerst zijn verkennende gesprekken gevoerd met een medewerker van het Expert Team Visualisatie en Reconstructie (ETVR) van de Landelijke Eenheid en met twee medewerkers van het Innovatielab van de rechtspraak (IVO Rechtspraak). Zowel het ETVR als de IVO Rechtspraak loopt, naast het NFI, voorop met het maken en presenteren van (forensische) visualisaties en experimenteren met innovatieve visualisatiemethoden.²²

Daarnaast zijn enkele ervaren rechercheurs (3), advocaten (4) en officieren van justitie (3) geïnterviewd, op basis van een gelegenheidssteekproef. Zij zijn via ons netwerk gevonden en benaderd. We hebben gestreefd naar een zo divers mogelijke groep. Een overzicht van de geïnterviewden en hun functies zijn beknopt weergegeven in bijlage 2. Citaten in dit hoofdstuk zijn geanonimiseerd en voorgelegd aan de respondenten.

3.1.2 *Instrument en materialen*

De gesprekken vonden plaats in een semigestructureerde vorm, waarbij gebruik is gemaakt van een basis-topiclijst (zie bijlage 3). Per respondent werd dieper op de voor die persoon relevante onderdelen ingegaan. Verschillende aspecten van het (gebruik van) beeldmateriaal in het politieverhoor zijn ter sprake gekomen. Zo is bijvoorbeeld gevraagd naar welk beeldmateriaal gebruikt wordt en wanneer, wat dit met betrokkenen doet, wat de redenen zijn om beeldmateriaal in te zetten en wie dat beslist, wat wel en niet toegevoegd wordt aan het dossier en wat mogelijke gevolgen en voor- en nadelen, zijn. Ook enkele bevindingen uit de experimenten zijn aan de orde gekomen, zoals het zwijgen van onschuldige ‘verdachten’ wanneer zij geconfronteerd werden met camera-beelden waarop zij zichtbaar een portemonnee pakten (labexperiment, hoofdstuk 5). Gedurende de interviews zijn diverse visuele stimuli aan de gesprekspartners voorgelegd. Ten eerste is, meestal aan het begin van het interview, een stroomschema toegevoegd (bijlage 4). Dit stroomschema werd gebruikt om notities te maken en te verwijzen naar een bepaalde fase in de strafrechtketen als dat nuttig was. Daarnaast hebben we concrete voorbeelden van beeldmateriaal voorgelegd dat ingezet wordt of (in de toekomst) ingezet zou kunnen worden. Het gaat hierbij om een afbeelding van een slachtoffer, twee afbeeldingen van verdachten en twee filmpjes. In de eerste plaats is gebruikgemaakt van een letselschadefoto (nummer 3051) uit het International Affective Picture System (IAPS): een voor onderzoek opgezette databank met afbeeldingen die bepaalde emoties oproepen (Lang, Bradley & Cuthbert, 2008). Op de foto die wij in de interviews lieten zien, staat een persoon met meerdere verwondingen aan het hoofd,

21 Dit is de reden dat we in het kader van dit onderzoek geen rechters hebben benaderd.

22 Met medewerkers van het NFI die forensische visualisaties maken, is zowel informeel als in het kader van eerder onderzoek gesproken door auteur Vanderveen.

waaronder een blauw oog en open (bloederige) wonden op het voorhoofd en aan de neus.

Daarnaast zijn twee afbeeldingen van verdachten gebruikt, afkomstig van de website van *Opsporing Verzocht*. De eerste afbeelding betreft een *still* (in kleur) van een bewakingscamera, waarop een verdachte van een woninginbraak staat. De verdachte is van voren te zien en draagt een zwarte broek en zwarte jas met bontkraag en lijkt, met een telefoon aan zijn oor, de trap van een appartementencomplex op te lopen (*Opsporing Verzocht*, 2018a). Deze *still* is ook gebruikt in het experiment met de verhoorders (hoofdstuk 4). De tweede afbeelding is een *still* (zwart-wit) van een iets mindere kwaliteit. Op de *still* zijn twee verdachten van een inbraak in een restaurant te zien. Beide verdachten zijn van voren te zien. Een van de verdachten draagt een licht vest met donkere mouwen, een capuchon op zijn hoofd en een donkere broek, de andere verdachte is geheel in het donker gekleed en heeft ook een capuchon op (*Opsporing Verzocht*, 2018b).

Een vierde visuele stimulus die is getoond, betreft een 2,56 minuten durend filmpje, waarin een expert van Forensische Opsporing (FO) uitleg geeft over het gebruik en de werking van luminol. Luminol is een chemisch middel dat oplicht in geval van contact met bloed. Deze beelden zijn onderdeel van een film gemaakt in het kader van TGO Arial, een inmiddels afgerond, politieonderzoek. In hoofdstuk 2 kwam deze film al ter sprake. Voor het huidige onderzoek is toestemming van de officier van justitie verkregen om deze beelden in de gevoerde gesprekken te tonen. In het filmpje toont de FO'er foto's van een plaats delict op een computerscherm: op de eerste foto is de plaats delict zichtbaar bij daglicht zonder bloedsporen. Op een volgende foto is dezelfde plek behandeld met luminol, waarbij het luminol oplicht. Dit betekent dat bloed aanwezig was, waarna is schoongemaakt. Daarnaast toont de FO'er een foto, waarbij door het oplichtende luminol een afdruk van een schoen, die door het bloed is gelopen, zichtbaar wordt. Ze geeft aan dat deze schoensporen visueel overeenkomen met de schoenzool van de laars van de verdachte in de betreffende zaak. Wanneer zij dit uitlegt, zoomt de camera in op de schoenafdruk in het bloed en de schoenzool van de laars.

Een ander filmpje dat in de interviews is gebruikt gaat over *virtual reality* in de rechtbank. Het filmpje duurt 1,26 minuut en is gemaakt door de regionale omroep Limburg.²³ Het gaat over een demonstratie van een plaats delict in *virtual reality*. De rechtspraak en het Openbaar Ministerie onderzoeken hoe zij *virtual reality* kunnen inzetten binnen het strafproces. Rechters, officieren van justitie of advocaten kunnen de plaats delict uitgebreid rustig bekijken in VR. We zien medewerkers van de politie waarvan één iemand een virtualrealitybril op heeft en controllers gebruikt. Op een televisiescherm is te zien wat in de virtuele omgeving gezien wordt door degene die de bril draagt. Publiek kijkt hiernaar. Een medewerker van het OM (Anneke Rogier, officier van justitie) komt aan het woord. Zij geeft aan de meerwaarde van *virtual reality* te zien, omdat 'we nog duidelijker in beeld kunnen brengen wat ruimtewerking doet voor sommige mensen, met name verdachten maar ook slachtoffers. Die ruimte kun je in

23 Te vinden op <https://l1.nl/l1nws-primeur-in-limburg-virtual-reality-in-de-rechtszaal-141240/>.

beeld brengen met foto's, maar als je kunt rondlopen, voel je veel beter de engte van zo'n ruimte of juist de mogelijkheden om weg te komen.' Het filmpje lijkt daarmee te impliceren dat slachtoffers en verdachten terug kunnen naar de (virtuele) plaats delict. Ook een medewerker van de rechtbank is positief. Rechter Esmee Heuts zegt in het filmpje: 'Het kan handig zijn op het moment dat je naar een plaats delict, die heel beperkt houdbaar is, kunt terugkeren om aan de hand van vragen op specifieke onderdelen van die plaats delict in te zoomen.'

3.1.3 *Procedure*

De respondenten zijn benaderd via het eigen netwerk van de onderzoekers en de sneeuwbalmethode. De gesprekken zijn gevoerd op de werklocatie van respondenten en waren meestal één op één. Voorafgaand aan het gesprek is toestemming gevraagd voor audio-opname van het gesprek, voor het noemen van de naam en functie van respondent en voor het gebruik van letterlijke citaten in het onderzoeksrapport. Gedurende de gesprekken zijn de hiervoor beschreven visuele stimuli getoond: de foto's zijn op papier voorgelegd aan de respondenten en de filmpjes zijn op een laptop getoond. In gesprekken met twee directe collega's van de politie zijn aan de interviewer (GV) een animatie en PowerPointpresentatie, gevisualiseerd beeldmateriaal, getoond door de geïnterviewden.

De gemiddelde duur van de interviews was ruim anderhalf uur, variërend van een uur en twintig minuten tot tweeënhalf uur. Na afloop zijn de gesprekken getranscribeerd met ondersteuning van Amberscript: dit is een softwareprogramma dat spraakopnamen omzet in tekst. Deze tekst is vervolgens handmatig gecontroleerd en geredigeerd aan de hand van de geluidsopname. De transcripten zijn gecodeerd en geanalyseerd met ATLAS.ti en Word.

3.2 *Resultaten*

Alle gesprekspartners spraken uitvoerig over beeldmateriaal dat van belang is in het recht in het algemeen en in verhoren. Zij gaven ook aan wat zij niet wisten en waar zij geen zicht op hadden. Ons viel daarbij op dat kennis gefragmenteerd aanwezig is: iedereen bezat specifieke, individuele kennis. Er lijkt weinig gedeelde kennis over dit onderwerp te bestaan. Men heeft beperkt zicht op wat buiten de eigen praktijk gebeurt, in andere fasen van de strafrechtketen: veel speelt buiten het eigen gezichtsveld af. Wel onderschrijft iedereen dat steeds meer beeldmateriaal beschikbaar is en dat het steeds meer gebruikt wordt.

We beperken ons hier tot een aantal thema's. Eerst beschrijven we de soorten beelden die ingezet worden en in de toekomst zouden kunnen worden ingezet tijdens het verhoor. Daarna beschrijven we dat de geïnterviewden aangeven dat het afhangt van de zaak en de kenmerken daarvan of en hoe beeldmateriaal gebruikt wordt. Vervolgens bespreken we hoe de geïnterviewden denken over de doelen van het gebruik van beeldmateriaal en de effecten daarvan. Tot slot komen enkele punten aan de orde die we

groeperen onder het thema verdere professionalisering wat betreft beeldmateriaal in het verdachtenverhoor.

3.2.1 *Beelden ingezet in het verdachtenverhoor volgens geïnterviewden*

Respondenten denken bij beeldmateriaal in het verdachtenverhoor uit zichzelf vooral aan camerabeelden. Zij geven aan dat door de alom aanwezige camera's er vaak camerabeelden zijn. Camera's op straat, in het openbaar vervoer, *bodycams*, camera's op de telefoons van mensen, automatische nummerplaatregistratie: in het geval van een incident kunnen beelden worden veiliggesteld en opgevraagd. Dit is bijna standaard in de opsporing zeggen geïnterviewden: als ergens een delict is gebeurd, dan gaat de politie kijken of er beelden zijn. Het uitkijken van de beelden en het maken van een compilatie van camerabeelden is tijdrovend. Er moet dan ook een keuze gemaakt worden welke beelden worden opgevraagd en veiliggesteld. Tactische afwegingen beïnvloeden die keuze; het soort delict, de informatie die er al is en de verwachting hoe groot het aandeel van de beelden kan zijn in een opsporingsonderzoek en de bewijsvoering. Er is geen vaste invulling van dit 'afweegmoment' qua ruimte en qua tijdsperiode.

Je hebt een plaats delict en dan ga je kijken van joh, hoe groot pakken we de kring. Pakken we de kring op honderd meter in de omgeving, tweehonderd meter, drie kilometer. (politie)

Tijdens het opsporingsonderzoek worden dus keuzes gemaakt over welke beelden veiliggesteld worden. Ook worden keuzes gemaakt over welke beelden gemaakt worden (cf. Vanderveen & Roosma 2013), en welke beelden in het dossier komen. De 'relevantie' en 'toegevoegde waarde' bepalen dat.

Een moord in de straat en een winkelstraat en daar heb ik twintig camera's en dan gaan we... uiteindelijk heb ik twee winkels waar het relevant is dat hij daar loopt. En van die andere acht zeg je, we hebben de beelden bekeken, komt hij niet op voor. [...] Die [beelden GV] komen niet in het dossier. [...] Maar ze zijn wel altijd opvraagbaar, we archiveren het en het is altijd opvraagbaar. (politie)

Keuzes zoals deze hebben natuurlijk gevolgen voor de mogelijkheid om bepaald beeldmateriaal aan de verdachte tijdens het verhoor voor te leggen. Eén van de geïnterviewde advocaten is hier heel stellig over en benadrukt dat de politie en OM vooral op zoek zijn naar belastend bewijs. Zij zegt dat erkend moet worden dat het OM niet-magistraatlijk optreedt:

Helaas moet ik zeggen, is voor het OM de insteek in het strafrecht om bewijs te vinden tegen de verdachte, terwijl het OM eigenlijk onafhankelijk en magistraatlijk zou moeten zijn. Dat wil zeggen: belastend en ontlastend bewijs aandragen. Maar in de praktijk gebeurt dat gewoon niet, dus het OM zoekt alleen maar belastend bewijs. Met

andere woorden: alles wat in een verhoor wordt voorgelegd aan de verdachte is belastend bewijs en de verdachte wordt dan gevraagd om daarop te reageren. (advocaat)

Een andere advocaat is wat minder stellig. Zij denkt dat individuele officieren zich waarschijnlijk als magistraatelijk zien, maar dat de organisatie niet magistraatelijk is ingericht. De organisatie zou zo moeten worden ingericht dat de verdediging automatisch geïnformeerd wordt:

Op het moment dat je een deskundige gaat benaderen, informeer je de verdediging automatisch dat dat gebeurt. En dat automatisme, dat je de verdediging meeneemt in elke stap, dat bestaat niet. Dat is er niet. (advocaat)

Medewerkers van de politie, waaronder makers van visualisaties, en officieren van justitie stellen juist dat zij bezig zijn met waarheidsvinding. Dit zou ook blijken uit het aantal zaken dat geseponeerd wordt. Beelden kunnen ook ontlastend werken. Een officier vertelt daar over:

Ik heb bijvoorbeeld wel een keer een zaak gehad waarbij er beelden waren en waarbij er honderd procent herkenning was van 'nou, dat is 'm'. En uiteindelijk komt die persoon dan op verhoor en dan denk je 'ja, hij is eigenlijk wel veel groter dan diegene op die beelden, dat is eigenlijk best gek'. [...] De advocaat bekeek ook de beelden tijdens het verhoor en die zei 'nee, dat is mijn cliënt niet'. [...] het enige wat ik dan kan doen is dat ik zeg van: ja, maar de politie herkent 'm op de beelden voorafgaand aan het verhoor... die ga ik nu meteen vragen of het inderdaad wel klopt, gelet op het feit dat uw cliënt zo lang is enzovoort. Dus die hebben nog een keer gekeken en toen zeiden ze van 'nee, volgens mij zitten we toch verkeerd'. Ja, dan werkt het ontlastend en dan wordt iemand gauw naar huis gestuurd met een sepot 'ten onrechte als verdachte aangewezen'. (officier van justitie)

Zowel makers van visualisaties, politie, officieren van justitie als advocaten wijzen op de noodzaak van de controleerbaarheid en betrouwbaarheid, de feitelijkheid, van beeldmateriaal. Vaak wordt benadrukt dat het beeldmateriaal gebaseerd is (of moet zijn) op het dossier, op processen-verbaal, op bewijsmiddelen:

Het gaat om waarheidsvinding [...]. Wat je ook doet met beeldmateriaal, in welke vorm: of er nou vanuit FO een 3D-screen van het plaats delict komt of dat je beeldmateriaal hebt van camera's die in de omgeving hangen: je moet altijd de objectiviteit waarborgen. Maar ik geloof dat dat echt een aanzienlijke bijdrage kan hebben. Juist om die objectiviteit aan te kunnen tonen, van: dit is hoe het was op een plaats delict. Of dit is hoe het is gepleegd op camerabeelden. (politie)

Verschillende geïnterviewden geven aan dat 360 graden foto's (of een panoscan) op de plaats delict van ernstigere zaken in de eenheden al standaard gemaakt wordt, of dat dit

standaard aan het worden is. Ook wordt bij dit soort grotere zaken de PD ingescand, wat een puntenwolk oplevert waar met behulp van de 360 graden foto's dan een 3D-model van gemaakt kan worden. Dergelijk beeldmateriaal wordt (nog) nauwelijks in het verdachtenverhoor gebruikt, dit komt sporadisch voor. In de enkele zaken waarin dit werd ingezet, was de verdachte al meerdere malen verhoord; de zaak was 'al een heel eind verder op gang'. Verwacht wordt dat in de toekomst deze techniek vaker ingezet zal worden, bij grotere zaken althans. Nog lang niet iedereen op de werkvloer is echter bekend met deze techniek, het is nog vrij nieuw en er zijn technische barrières. Naast beelden afkomstig van camera's en forensische opsporing worden in het verhoor foto's gebruikt, van gestolen goederen bijvoorbeeld of foto's door de verdachte zelf gemaakt. Ook letselfoto's worden ingezet, vooral bij huiselijk geweld-zaken aldus een advocaat. Een officier vertelt dat wanneer een verdachte het gebruikte geweld bagatelliseert, soms letselfoto's getoond worden:

Stel een openlijk geweld-zaak waarbij iemand toch een flink lelijk blauw oog of een gebroken kaak is geslagen... En als iemand dan zegt, 'nah, het was een klein tikje...', dat je dan misschien toch nog net... dat het net even anders is als hij dan misschien ziet dat dat kleine tikje toch een fors blauw oog heeft veroorzaakt of een scheve neus of een gebroken kaak. Het gebeurt niet heel vaak, maar ik ken wel situaties waarin het gebeurt. (officier van justitie)

Tekeningen worden veel gebruikt en diverse geïnterviewden wijzen op *streetview* of de inzet van *Google Maps* tijdens het verdachtenverhoor. Een officier vertelt dat je in *Google Maps* goed afstanden, routes, bewegingen kunt laten zien. Daarmee kun je ook heel inzichtelijk maken wanneer welke telefoon welke zendmast heeft aangestraald. Zo kan een plattegrond gemaakt worden met alle informatie erin.

Een dergelijke plattegrond kan ook onderdeel zijn van 'gevisualiseerd bewijsmateriaal', wat in het vorige hoofdstuk over de aard van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor al beschreven is. De politie maakt dit en laat dit tijdens een verhoor aan de verdachte zien. De politie experimenteert hiermee. Dit is bevestigd in gesprek met twee politie-medewerkers, directe collega's van elkaar. Zij lieten mij (GV) een soort animatie en PowerPointpresentatie zien die gebruikt waren in verdachtenverhoren in twee TGO's, vergelijkbaar met het beeldmateriaal dat Dekker (2017) in haar scriptie bespreekt (zie het vorige hoofdstuk over de aard van beeldmateriaal). Het waren een soort visuele reconstructies, waarbij plattegronden, camerabeelden, geluidsfragmenten, pictogrammen en dergelijke in samenhang en achter elkaar worden getoond:

Dus laten we zien van waar een telefoon is, waar ze wonen, waar een vriendin woont, wat voor auto's ze gebruiken. En dan laten we dat autootje gewoon rijden zo. En dan: kijk hier is je autootje gezien, daar is je auto gezien, daar is je auto gezien. En ga je vervolgens die kant, je telefoon reist mee, jouw maatje reist mee. En zo gaan we dat allemaal opbouwen. En dan kom je vervolgens in [plaatsnaam] en dan neem je con-

tact op met de buurman van, is het veilig, kunnen we. Nou dan zie je ze niet herkenbaar de lift instappen, dan zie je ze een tijdje in de flat en weer teruggaan. (politie)

De geïnterviewden moedigen het gebruik van nieuwe technologieën, zoals een virtueel model van een PD aan. Een virtuele PD heeft volgens een politiemedewerker niet alleen voor verhoorders duidelijk meerwaarde, maar voor veel meer mensen werkzaam in de keten die niet naar de PD hebben kunnen gaan:

De kern die het raakt, is... Je kunt er als het ware een PD instappen. [...]. En door dit, dat je weer letterlijk terug kunt gaan, dat heeft voor alle lagen van de strafrechtketen zijn meerwaarde: van de verhorend rechercheur, van het onderzoeksteam, van de onderzoeksleiding, van de officier van justitie, dus het OM, in de rechtszaal, maar ook bij de verdediging. [...] Maar ook een rechter kan ik me voorstellen. (politie)

Dankzij een virtuele PD, een ‘3D-animatie of beleving’ kan iedereen die later bij het onderzoek betrokken wordt de PD ervaren, beleven, aldus de politiemedewerker. Ook anderen wijzen erop dat een dergelijk model heel inzichtelijk is. Een advocaat denkt dat het tonen van zo’n 3D-model aan de verdachte misschien niet wezenlijk anders is dan een schouw of reconstructie. Ook voor de verdediging kan het van belang zijn:

Maar het is natuurlijk wel, op het moment dat er later openstaande vragen zijn waarvoor het van belang is dat de plaats delict inzichtelijk is, ook voor een verdediging is dat van belang, dat je daar dan nog de mogelijkheid hebt om dat te kunnen laten zien of mee te kunnen nemen, of dat je kunt laten zien: mijn cliënt kon niet weg, kijk maar naar deze ruimte. (advocaat)

Wel hebben de advocaten enkele kanttekeningen bij de inzet van de virtuele PD in het verdachtenverhoor. Eén advocaat wijst erop dat betrokkenen het heel goed op waarde moeten weten te schatten. Een virtuele PD laat niet alles zien en geeft niet alles weer wat van belang kan zijn voor de beleving van de verdachte, bijvoorbeeld hoe bedreigend iets is geweest. Een andere advocaat stelt dat de verdediging meegenomen moet worden bij het maken van het 3D-model:

Bewijsmateriaal wordt neergelegd. Dat moet ook wel getoetst worden bij de verdediging of dat strookt met de visie van het dossier dat zij ook hebben. Dat dat getoetst wordt. En niet dat het OM alleen maar daar de leiding in neemt en beslissingen daarin. [...] Als er een bepaald twistpunt is, waar een mes bijvoorbeeld is aangetroffen. Uit twee bewijsmiddelen kan je afleiden of het mes op locatie A of het mes op locatie B is gevonden, en het OM plaatst hem op locatie A, terwijl dat nadelig is voor je cliënt, want die zegt ‘het is op locatie B geweest’, dan wordt een derde beïnvloed als het in virtual reality wordt getoond: het mes ligt op locatie A. (advocaat)

Ook uit de interviews blijkt dus dat verschillend beeldmateriaal ingezet wordt tijdens het verdachtenverhoor. Diverse gesprekspartners contrasteren (getuigen)verklaringen met het eerder beschreven *evidence verité*: camerabeelden, (360 graden) foto's en beeldmateriaal op basis van een gescande PD. Ook de eigen herinnering van agenten vastgelegd in een proces-verbaal 'is minder objectief dan je bodycam die registreert wat er precies gebeurd is toen jij ter plaatse was' zegt een officier. De beelden worden als meest objectief beoordeeld. Camerabeelden laten zien wat er werkelijk is gebeurd, is het idee. 'Camerabeelden liegen niet' zegt een medewerker van de politie. Beelden dragen bij 'aan de objectieve weergave van de feiten en omstandigheden van wat er gebeurd is', aldus een politimedewerker. Sommigen, vooral de advocaten, wijzen wel op het perspectief vanuit welke hoek iets is gefilmd, of dat ingezoomd is. Maar wat dergelijke beelden laten zien, wordt objectief genoemd.

Ik ben ook altijd benieuwd naar de beelden. Want dat is toch een belangrijk onderdeel omdat dat eigenlijk objectief aangeeft wat er, in ieder geval, op dat moment gebeurt. (advocaat)

Als de verdachte wordt bevraagd en hij ontkent nog steeds, dat je steeds confronteert met wat meer bewijs tot [...] Ja, die beelden zeggen over het algemeen natuurlijk wel... je kunt niet altijd alles even goed zien en de kwaliteit is lang ook niet altijd even goed, maar ze zijn over het algemeen leggen ze wel vast wat er is gebeurd. Vanuit één hoek weliswaar, soms heb je vanuit meerdere hoeken beelden, wat fijn is. Maar ze geven wel een heel objectief beeld. (officier van justitie)

Dergelijke beelden, *evidence verité*, worden relatief weinig geproblematiseerd. De advocaten doen dit wel, op meer en minder expliciete manier. Zo vertelt één advocaat dat hij altijd de originele beelden opvraagt. Hij wil de beelden op zijn gemak bekijken, ook met de cliënt. Hij raadt ten eerste af om te vertrouwen op het proces-verbaal van de verbalisanten:

Het is gewoon een kwestie van interpretatie van datgene wat hij ziet, dat kan hij anders interpreteren dan wat jij ziet. Er wordt soms vluchtig gekeken. Soms moet je beelden wel drie, vier keer opnieuw laten afspelen om precies te zien wat er is gebeurd wat van belang kan zijn. (advocaat)

Deze advocaat wijst erop dat een verbalisant makkelijk iets, en mogelijk iets essentieels, kan missen. Hij vindt dat als het om reconstrueren gaat over wat er is gebeurd, de beelden getoond moeten worden. Geen *stills* gebruiken, maar de beelden tonen, aldus de advocaat. Een andere advocaat geeft aan dat beeldmateriaal soms voor meerdere interpretaties vatbaar is. Op beelden is niet altijd alles duidelijk te zien, maar in één zaak stelt de rechter vast dat het wel zichtbaar is, terwijl dit in die zaak te betwisten viel:

Het is geen onzinverweer wat er gevoerd is. Op het moment dat je duidelijk ziet dat er iemand geslagen wordt en ik ga zeggen 'hij wordt niet geslagen', dan kan ik daarin

komen. Dan begrijp ik dat. Maar op het moment dat het echt te betwisten valt of iemand wel of niet geslagen is en je gaat dan als rechtbank stellen: wij zien dat er geslagen is. Dat vind ik best wel ver gaan. (advocaat)

3.2.2 **Gebruik van beelden in de praktijk van het verdachtenverhoor: zaakafhankelijkheid**

De geïnterviewden geven aan dat er geen standaarden of algemene patronen zijn over bijvoorbeeld wanneer welk beeldmateriaal wordt ingezet en wie verantwoordelijk is. Dit blijkt in de praktijk niet in beton gegoten. Ook of bijvoorbeeld de inzet van beeldmateriaal is vastgelegd in het verhoorplan verschilt. Het is allemaal maatwerk, het is altijd weer verschillend, casuïstisch, zo wordt gezegd. Een advocaat geeft aan dat er verschillen zijn tussen verhoorders, tussen eenheden. Dit is in lijn met wat door de rechtepsychologen in de focusgroep gezegd wordt: zij zien grote verschillen tussen regio's en verhoorders. Duidelijk is geworden dat het afhankelijk is van de zaak hoeveel beeldmateriaal er is en zo ja, welk beeldmateriaal wordt ingezet, zoals tekeningen van de plaats delict:

Niet allemaal doen ze dat. Het is maar welke persoon je hebt. Er zijn verhoorders die zweren bij een tekening. Er zijn ook bij die zijn helemaal het tegenovergestelde, en willen er geen tekening bij hebben. Een verdachte moet het uit zijn blote hoofd doen of moet het omschrijven. (politie, Expert Team Visualisatie en Reconstructie)

Het varieert bijvoorbeeld ook of verhoorders zelf camerabeelden uitkijken, of dat een collega proces-verbaal opmaakt en de verhoorder zo geïnformeerd wordt. De beslissing al dan niet beelden te tonen, wordt soms genomen door de verhoorders zelf, of het wordt overlegd met de VKL (bij een TGO) of met de officier. 'Normaal gesproken' is dit onderdeel van een verhoorplan, maar als het alleen om het voorleggen van beeldmateriaal gaat, dan wordt daar niet een heel verhoorplan van gemaakt. Soms is het tonen van foto's dus onderdeel van een verhoorplan, soms niet. Bij dit verhoorplan wordt de officier soms wel 'aan de voorkant' betrokken, soms ook niet. 'Lang niet altijd' overleggen verhoorders met de officier over de te tonen foto's tijdens het verdachtenverhoor:

Soms sta je dan ook weer voor verrassingen en dat je denkt 'o, hebben jullie dat ook laten zien?' Of dat ze ineens een foto hebben getoond... dat je denkt 'hebben we daar dan toestemming voor gegeven?' (officier van justitie)

Beelden die tijdens het verhoor aan de verdachte zijn voorgelegd, komen 'in principe' in het dossier, dat is in ieder geval wel de bedoeling. Het gebeurt alleen niet altijd. Wanneer de verdediging de beelden te zien krijgt, verschilt ook per zaak. De officier beslist hierover en weegt het opsporingsbelang daarbij mee. De advocaten geven aan dat zij beelden soms eerst apart met hun cliënt willen bekijken, maar soms worden zij tijdens het verhoor geconfronteerd met beelden.

Ook de faciliteiten om beeldmateriaal te laten zien, verschillen. In grotere zaken zijn laptops en schermen aanwezig, maar soms wordt ook naar beelden gekeken op het schermje van de smartphone van de verhoorder, of op een laptop. In één grote zaak waarin een presentatie was gemaakt met daarin informatie uit het dossier gevisualiseerd zijn grotere, ‘speciale schermen’ in de verhoorkamer gezet (politie).

We hebben de indruk gekregen dat beeldmateriaal doorgaans pas in een later stadium wordt ingezet. Er wordt meestal eerst gekeken of de verdachte wil verklaren en pas daarna worden de beelden getoond. Medewerkers van de politie en officieren van justitie geven aan dat verdachten eerst gelegenheid (gelegenheden) krijgen uit zichzelf te verklaren. Pas in een later stadium en vooral bij ontkennende en zwijgende verdachten en verdachten met een alternatieve verklaring wordt dan beeldmateriaal ingezet.

Dus wat je probeert is ook zo efficiënt mogelijk uiteindelijk zo’n zaak op te pakken. Camerabeelden uitkijken kost enorm veel tijd. En het draagt niet altijd bij. Als er een aangifte is van een winkelier die zegt ‘er is bij mij gestolen’ en vervolgens zegt de verdachte van ‘ja, dat klopt, ik heb dat inderdaad meegenomen’ en we hebben ook nog eens de constatering dat hij die gestolen spullen bij zich had toen hij werd aangehouden. Ja, dan ga je niet die camerabeelden uitkijken. Dan heb je gewoon een ronde zaak en dan laat je het. (officier van justitie)

Samenvattend geven de respondenten aan dat elke zaak anders is. Het is in ieder geval afhankelijk van het delict, de verdachte, verhoorders, het verloop van het verhoor, de officier van justitie en ook of er bruikbare beelden beschikbaar zijn. Soms zijn er heel veel beelden, maar leveren ze ‘geen ene moer’ op, aldus een politiemedewerker, ‘omdat daar geen dingen op zichtbaar zijn geweest die mee hebben kunnen wegen aan de bewijsvoering’. In een andere zaak kunnen de beelden weer cruciaal zijn.

Dat is allemaal maatwerk. Wat weet je nu echt van de verdachte. Wat weten we van zijn eerdere verhoren, is hij weleens eerder verhoord. Hoe is dat gegaan, hoe goed was die verhoorder eigenlijk, wat staat er op papier, wat staat er niet op papier, verhoor is echt een heel complex totaalbeeld. (politie)

3.2.3 Doelen van gebruik beeldmateriaal en effecten daarvan

Beeldmateriaal in het strafrecht wordt volgens de geïnterviewden gebruikt om scenario’s te vormen, te toetsen en te presenteren. De geïnterviewde politiemedewerkers en officieren van justitie vertellen dat beeldmateriaal ingezet wordt afhankelijk van de doelstelling die beoogd wordt met een verhoor, op basis van tactische afwegingen. Beelden kunnen ingezet worden ‘voor de bewijsvoering’, om bijvoorbeeld aan te tonen dat iemand bepaalde kleding aanhad, of dat iemand op een bepaalde locatie was. Beelden kunnen aantonen wat er is gebeurd. Kwalitatief goede beelden, waarop iemand herkenbaar is zijn daarbij het meest nuttig. Maar ook bij heldere beelden blijven sommige verdachten ‘stoïcijns’ ontkennen dat zij het zijn, of ze komen met een alternatief

scenario. Een recherchepsycholoog zegt in de focusgroep dat zij afwegingen maakt of het inzetten van beeldmateriaal meewerkt om de verdachte te laten praten. Op basis van de focusgroep en de interviews is onze indruk dat men hoopt op een verklaring door beeldmateriaal in te zetten:

Kijk, als je beeldmateriaal hebt waarop gewoon heel duidelijk te zien is dat het jouw verdachte is die daar iets steelt bij de supermarkt, dan hoop je natuurlijk dat ie denkt 'oké, serieus, hier kan ik eigenlijk niet meer tegenop, dan kan ik misschien ook maar beter schoon schip maken'. Als hij het niet doet, net zo prima. [...] maar je hoopt natuurlijk dat het hem inzicht geeft in 'oké, ze hebben eigenlijk wel een sterke zaak. Heeft het nog heel veel zin als ik nou blijf ontkennen?' (officier van justitie)

We hebben die presentatie gemaakt om, wat wij dachten de zwakste schakel om, die de informatie te laten zien zodat hij misschien later nog in zijn emotie iets zou gaan zeggen. [...] Omdat je hoopte dat die uiteindelijk nog door de knieën zou gaan. (politie)

De verdachte wordt verschillende feitelijkheden voorgelegd, zodat in een vroeg stadium eventuele alternatieve verklaringen getoetst kunnen worden (omsingelen):

We laten dan aan die verdachten zien, oké, we hebben een kaart van Amstelveen. Kijk, hier woon jij. En we weten dat je hier woont want er is hier geobserveerd. Je staat er ingeschreven en je auto wordt er altijd gezien. Daar woon jij, dat is klaar. Dit is jouw telefoon, ik zal je ook vertellen waarom dat jouw telefoon is. En dit is jouw auto. Dus dan heb je drie elementen, en dan zeg je, oké klopt dat? Het is waar. Dit zijn onze vaststaande gegevens, kan hij ook niet meer omheen, kan hij ook niet meer op terugkomen. Dit is wat het is. (politie)

Eén officier vertelt dat beeldmateriaal ingezet wordt om te 'spiegelen'. De officier gaat daarbij in op twee zaken waarbij de beelden een beslissende, belangrijke rol speelden. In één van de zaken wordt de verdachte vervolgd omdat hij op straat iemand in een groep heeft neergestoken. De verdachte heeft verklaard en er zijn getuigenverklaringen. Camerabeelden zijn veiliggesteld. De verdachte zegt dat sprake was van een ruzie. Maar de camerabeelden laten zien dat hij minutenlang op de stoep aan de overkant naar de groep kijkt. Dan stapt hij naar voren, op de groep af en steekt. De beelden worden getoond aan de verdachte om zijn verklaring 'te spiegelen': 'Waar zien we de ruzie dan?' Ook in een andere zaak waar deze officier bij was betrokken, werden beelden gebruikt om te 'spiegelen': de verdachte verklaart het een, maar de beelden laten iets anders zien, in ieder geval is de verklaring van de verdachte niet zichtbaar op de beelden: in het verhoor wordt dan gevraagd hoe dat kan.

Enkele geïnterviewde *advocaten* zeggen dat beelden tijdens het verdachtenverhoor getoond worden om de verdachte 'te verrassen':

Wat ik denk dat erachter zit vaak is hè... Dat merk ik ook gewoon met verhoren: op het moment dat de stukken nog niet bij de verdachte zijn, is het verrassingseffect wat zij denken te bereiken met het laten zien van beeldmateriaal om de primaire reactie te kunnen zien. (advocaat)

De advocaten zeggen ook dat beelden gebruikt worden om de verdachte te laten schrikken, om de verdachte iets wat belastend is te laten verklaren. Een letselfoto kan ingezet worden om te choqueren, om eigenlijk te zeggen tegen de verdachte: 'Nou kijk eens was jij hebt gedaan, vind je dat niet vreselijk?' aldus een advocaat. In de focusgroep met rechercheerspsychologen wordt gezegd dat sommige verhoorders beeldmateriaal inderdaad gebruiken om te choqueren, 'maar dan trappen wij op de rem'.

Gevisualiseerd bewijsmateriaal, bijvoorbeeld in de vorm van een PowerPointpresentatie, wordt mede gebruikt om verhoorders te ondersteunen bij het structureren van hun verhoor. Ook helpt dit om bewijsmiddelen inzichtelijk te maken voor de officier, de rechter en ook voor de verdachte tijdens het verhoor. De verdachte wordt meegenomen in het scenario dat de politie presenteert.

Elke keer zeggen we expliciet, oké we gaan jou dit laten zien. Dat is een script, scenario waarvan wij als politie denken dat het zo is gegaan. Als jij denkt dat het anders is, dan nodig ik je uit om dat te vertellen. Dus we gaan het expliciet vertellen. [...] Dat maakt het later ook sterker omdat als de verdachte op een veel later moment met een uitleg komt, dan zie je eigenlijk altijd dat de rechtbank zegt: dit is te laat, te onvoldoende, hier gaan wij niet in mee. (politie)

Beeldmateriaal wordt dus om verschillende redenen, met verschillende doelen ingezet. Daar komt bij dat de indruk van diverse geïnterviewden is dat het verdachtenverhoor bij TGO's (nu) wel goed georganiseerd is, dat daar goed over nagedacht wordt. Ook over de inzet van beeldmateriaal kan dus gereflecteerd en overlegd worden. Er is ondersteuning en tegenspraak van rechercheerspsychologen en recherchekundigen. Er is tijd om na te denken over scenario's: 'Wij hebben nog de tijd om na te denken, ook als er een verdachte is, wat weten we ervan, is hij al eerder gehoord, wie zijn de beste verhoorders, wat vindt onze recherchepsycholoog ervan?' Een officier beaamt dat in TGO's meer rust en aandacht is:

En in de TGO structuur houd je elkaar ook scherp en moet je sowieso werken met scenario's. Zeker in de keren dat ik begon met een TGO, dan ben je nog echt wel bezig met alles in kaart brengen van wat er gebeurd kan zijn en de scenario's beschrijven en dan beslissen wat we gaan prioriteren, met wat we gaan beginnen, dan heb je best wel rust. (officier van justitie)

Maar bij niet-TGO zaken is die tijd veel minder 'omdat ze daar een bord vol zaken hebben die afgehandeld moeten worden', aldus een politiemedewerker. In de focusgroep van rechercheerspsychologen werd beaamd dat zij vooral ingezet worden bij be-

paalde (zwaardere) delicten, en bij kwetsbare verdachten. Maar op een groot deel van de verdachtenverhoren hebben de recherchepsychologen geen zicht, daar worden zij niet bij ingezet. Onduidelijk is, in hoeverre ook bij niet-TGO zaken over de inzet van beeld wordt nagedacht en overlegd.

De effecten van het beeldmateriaal op de verdachten variëren sterk. De reacties verschillen, maar verdachten lijken niet ineens heel anders te reageren wanneer hen beeldmateriaal wordt voorgelegd. Boze verdachten blijven boos, zwijgende verdachten blijven veelal zwijgen. Zoals we eerder beschreven, blijven sommige verdachten bij hun verhaal, zij 'halen hun schouders op'. Andere keren is dat anders. In de zaak waarbij de verdachte minutenlang aan de overkant staat alvorens iemand neer te steken zijn de beelden aan de verdachte getoond. De verdachte reageerde bij het zien van de beelden emotioneel (verdrietig). De officier: 'Ja, dat is heftig, maar er is ook iets heftigs gebeurd.' Deze officier denkt dat 'wij niet veel weten van de effecten van het tonen van beelden op herinneringen, op trauma's en dergelijke'. Een advocaat vertelt naar aanleiding van het filmpje over de virtuele PD dat verdachten van ernstige delicten, iemand die een levensdelict begaan heeft, daar last van kunnen hebben. Zij zegt dat daar grotendeels aan voorbij wordt gegaan. Bij slachtoffers wordt rekening gehouden met dat het slachtoffer niet nogmaals slachtoffer wordt, maar bij een verdachte niet. Als aan de verdachte foto's worden getoond, of een verdachte wordt op een virtuele PD gebracht, dan kan hij daaronder lijden:

Dus dat je die verdachte daaraan blootstelt om dat onderdeel te kunnen toetsen. Dan wordt eraan voorbijgegaan, doordat je dat doet, dat die cliënt daar ook schade aan kan oplopen door hem in die positie weer te zetten. Als je die cliënt daar dan weer terugzet, dan kan hij daar psychische schade door oplopen. En daar wordt aan voorbijgegaan. (advocaat)

Dit wordt beaamd door de officier: er wordt niet stilgestaan bij mogelijk schadelijke effecten voor de verdachte van het zien van dergelijke beelden. Toch vinden de geïnterviewden niet dat het inzetten van beeldmateriaal *an sich* leidt tot niet tot grotere of ongeoorloofde druk. Tijdens de focusgroep zeggen recherchepsychologen dat het juist ook bij kwetsbare verdachten heel waardevol kan zijn. Zij hebben minder concentratie en kunnen tekst moeilijker verwerken dan beeld en bovendien zit er een advocaat bij. Het gaat erom wat daar dan vervolgens bij gezegd wordt, en op welke toon dat gezegd wordt.

De feiten kunnen mondeling voorgelegd worden, maar ook met behulp van een compilatie van camerabeelden. Dat wordt niet wezenlijk anders gevonden. Het mondeling stapelen van bewijs bouwt ook druk op, aldus een politiemedewerker. Een ander zegt daar over:

In een verhoor kun je natuurlijk altijd een moment krijgen dat je een opeenstapeling van de feiten krijgt. Ik zou het niet wezenlijk anders vinden [...] Het heeft er ook mee

te maken op wat voor manier zo'n film is samengesteld. Stel je voor, ik zou een compilatie maken van camerabeelden die ik aan de verdachte zou laten tonen. Weet je: u verklaart dit, maar ik ga nu een compilatie van camerabeelden wat wij zijn tegengekomen aan u tonen. Weet je, van de vluchtroute, of weet ik veel wat. Nou, dit is op die weg, dit is een tankstation, u ziet daar een persoon uitstappen met de kleding die we bij u hebben aangetroffen thuis, u komt overeen met het signalement, [...] Weet je, dit bent u, weet je, bij wijze van. Dit is uw verklaring, [...] dat zou ik gewoon heel erg objectief vinden. De verdachte zou daar wel druk mee kunnen ervaren in het algemeen, maar weet je: volgens mij is dat ook het verhaal van dat je dingen aan hem voorlegt (politie)

De grens tussen geoorloofde verhoortechniek en ongeoorloofde druk is niet zwart-wit. Het is een glijdende schaal van een stevig verhoor naar ongeoorloofde druk. Dat heeft onder andere met de duur van een verhoor te maken, met de toon, de inzet van beeldmateriaal en de persoon van de verdachte:

Maar ja, de grens is moeilijk te trekken en het hangt ook af van de verdachte. Sommige verdachten kunnen meer hebben. Ieder mens is anders. Sommige mensen kunnen beter tegen druk en stress of tegen foto's dan andere. (advocaat)

Tegelijkertijd vinden de geïnterviewden beelden wel overtuigender, indringender en directer. De verhoorders kunnen wel zeggen dat er camerabeelden zijn, maar de verdachte kan twijfelen of dat wel echt zo is. Wanneer de verdachte de beelden echt ziet, en zichzelf ziet dan is 'de reactie gewoon heel anders'. Mensen zullen bij beelden sneller denken 'het is rond':

Alles wat visueel is, wij zijn nu eenmaal visuele dieren. Dus als je iets hoort dan is het anders dan als je iets ziet. Als je geconfronteerd wordt bijvoorbeeld met een foto van jezelf, zoals in die twee foto's: eentje op straat en eentje in het trappenhuis [...] dat kan natuurlijk er ook toe leiden dat een verdachte denkt: 'ze hebben me gewoon, klaar, ik zie mezelf'. (advocaat)

De geïnterviewden lijken onderscheid te maken tussen camerabeelden die *realtime* iets vastleggen, in de literatuur *evidence verité* genoemd, en 'gemaakte' beelden. Deze advocaat heeft het over videoreconstructies:

En dan wordt er dus een verhaal van het dossier vastgelegd op ja, als beeldmateriaal. Maar dan moet je je wel realiseren dat dat één lezing is van het dossier. En vaak toch als men een filmpje ziet, denken ze 'oh, zo is het gebeurd'. Terwijl als je het net met minder geluid of iets dichterbij elkaar of vanuit een andere hoek zou laten zijn... Het is heel manipulatief. (advocaat)

De interviewer (GV) wijst de gesprekspartner erop dat ze net had gezegd dat beelden het objectief laten zien. De advocaat beaamt dat:

Ja, dat is zo als het camerabeelden zijn. Maar als je natuurlijk een reconstructie maakt met een filmpje om te laten zien van 'hoe is dat nou gegaan' [...] Dan kies je voor een bepaalde selectie uit het dossier, dan kies je voor... Dan doe je dat zo objectief mogelijk, omdat je zegt 'nou, die verklaren allemaal zus, dus dan zetten we hem daar'. Maar het maakt toch uit hoe je hem dan zet, hoe hard je de schoten hebt, wat voor figuurtjes je gebruikt. En dan ... iemand die een filmpje ziet, denkt 'nou, zo is het gebeurd'. (advocaat)

De zaken met gevisualiseerd bewijsmateriaal, waarbij bewijsmiddelen en feiten achter elkaar gevisualiseerd worden in een animatie of PowerPointpresentatie lijken ook 'rond', 'klaar' te zijn. Een recherchepsycholoog vindt het een heel effectieve manier om bewijs te presenteren.

Als je iemand een snelle presentatie ziet geven met precies dezelfde argumenten of iemand die alles maar warrig opgooit, ben je bij degene met de snelle presentatie eerder geneigd te denken 'dat klopt als een bus'. Dat maakt een groot verschil. Dus de manier waarop je presenteert maakt verschil, maar zolang je dat zuiver houdt en er niks in zit wat niet klopt dan lijkt het me winst voor de verhoorders, tenzij je het inzet bij heel kwetsbare mensen, maar zelfs dan... stel, je bent een kwetsbare verdachte en je krijgt het zo voorgeschoteld dat je het begrijpt, kun je ook denken: o, hebben jullie het hierover, maar die dag was ik helemaal niet op die plek. Dus je kunt jezelf ook beter verdedigen. (recherchepsycholoog)

Een andere recherchepsycholoog zou het wel kwalijk vinden als de indruk ontstaat bij een verdachte dat er zoveel ligt, dus 'laat ik maar gaan verklaren' waardoor een valse bekentenis wordt uitgelokt. Maar een andere recherchepsycholoog geeft aan dat er niks mis mee is dat is dat de verdachte voelt dat er veel ligt en hij geen kant meer op kan. Dat is 'het spel dat je speelt'. Dat hij het gevoel heeft dat de druk zo hoog is, dan moet ik wel verklaren. Dat is geen druk die oneigenlijk is, maar het is op basis van de stukken die er liggen. Interne druk opbouwen kan.

Advocaten die gevisualiseerd bewijsmateriaal hebben gezien, zijn daarvan onder de indruk. In één zaak wilde een verdachte de presentatie met de bewijsmiddelen niet bekijken. De politiemedewerker heeft vervolgens de advocaat uitgenodigd.

Joh, let vooral op want jij krijgt straks een dossier, dat zijn dertig orders. Ik zeg, hier, in drie kwartier zie jij precies waar mijn bewijsmiddelen zitten. [...] die zat zo op het puntje van de stoel. Oké, die hadden ook wel door van 'dit gaat het niet worden'. In de zin van, gewoon een duidelijke zaak. (politie)

De politiemedewerker heeft buiten de verhoorkamer om veel contact gehad met de advocaten van de verdachten. *Off the record* zei een van de advocaten: ‘ja dit is voor ons kansloos’. [...] ‘Het is een fantastisch onderzoek zegt hij, fantastisch onderzoek’.

3.2.4 Professionalisering

Een aantal geïnterviewden wijst op mogelijkheden van verbetering. Ook gaven zij aan waar zij behoefte aan hebben. Deze aspecten groeperen wij hier onder professionalisering. Geen van de geïnterviewden denkt dat nieuwe wet- en regelgeving nodig is. Gekeken kan worden of de wettelijke bepaling die er is, al voldoende is voor de nieuwe technologie. Een verdachte naar een virtuele PD brengen kan bijvoorbeeld vergeleken worden met een reconstructie of schouw. Meer richtlijnen, bijvoorbeeld voor kwetsbare verdachten, is niet nodig. Het verhoor blijft maatwerk zegt een politiemedewerker. Een politiemedewerker zou graag meer praktisch houvast willen om visualisaties te maken: de mensen en de middelen. Hij stelt dat er niks is om op terug te vallen wat visualisaties betreft. Een politiemedewerker vertelt dat bepaalde software is gebruikt omdat min of meer toevallig een collega daar handig in was.

Ik zou best met kwetsbare verdachten die misschien platte tekst totaal niet begrijpen, best wel in plaatjes willen werken. [...] Hoe wij dit zouden moeten doen daar hebben wij niks voor, we hebben geen, we kunnen nergens op terugvallen, er is geen protocol, er is niks. (politie)

Hij vergelijkt de mogelijkheden van de politie met die van de NOS, waar zij een rondleiding hebben gekregen. Bij de NOS werkt een collega die ‘handig is met al die computermodellen’ en die gaat op verzoek van een redacteur wat maken. De NOS heeft veel meer mogelijkheden dan de politie:

Trein ontspoord, vrachtwagentje aangereden, daar hebben ze allerlei standaards voor, als ze het niet hebben kopen ze het ergens op internet, daar hebben ze abonnementen voor. Desnoods de Sixtijnse Kapel van binnenuit in 3D, dat maakt allemaal niet uit. [...] tien minuten later heb ik een trein die een vrachtwagen aanrijdt, zo als het gegaan zou moeten zijn volgens de informatie. Daar zijn ze veel verder mee. Dan ga je vragen naar opleidingsniveau, softwarepakketten, dat hebben wij allemaal niet in huis. (politie)

Deze politiemedewerker zou, wanneer hij onbeperkt budget had en zijn eigen software zou mogen kiezen, ‘een vacature openen voor twee van dat soort mensen die bij de NOS werken, hbo-opgeleid, handig zijn met die software en op dat internet’. Maar volgens hem is de organisatie er niet op ingericht: ‘We betalen het salaris niet voor dat soort mensen en de software wordt niet ondersteund door het land’. Tijd en middelen zijn schaars, niet alleen bij het maken van beelden. Ook bij het verder gebruiken van beelden speelt tijdnoed:

Ik denk dat er meer mogelijk is met beeld dan wat we nu doen. Maar ik denk ook dat het voor heel veel mensen gewoon te druk is om dan de beelden... om daar echt nog iets actiefs mee te doen. Politie heeft geen capaciteit, OM heeft geen capaciteit, rechtspraak heeft eigenlijk geen capaciteit. Dus beelden kijken op de zitting is vaak ook al met een zuchtende steun omdat je... ja, het kost toch weer meer tijd. (officier van justitie)

Enkele geïnterviewde advocaten zouden graag meer middelen willen hebben om zelf visualisaties te maken, of aan te laten passen. Zij zouden beter gefaciliteerd willen worden in het zelf doen van onderzoek. Zij vertellen dat de verdediging de rechter-commissaris kan verzoeken om aanvullend onderzoek, bijvoorbeeld meer camerabeelden vorderen:

'Ik wil dat jullie die getuige horen om schetsen te maken' of 'ik wil dat jullie een schouw houden daar ter plekke, van hoe ziet het er nou eigenlijk uit' of een reconstructie of getuigen zoeken waarvan wij weten dat er nog meer beeldmateriaal is of dat die dat zelf op hun telefoon hebben. (advocaat)

Dergelijke verzoeken worden niet altijd gehonoreerd, zeker niet als het een 'fishing expedition' wordt gevonden. Deze advocaat vraagt ook wel eens een editor 'om te laten inzoomen of vertragen of noem maar op':

Soms dus zelf en soms vraag ik het via de rechter-commissaris. Dat hangt er ook van af of er financiën zijn om het zelf te doen, zodat ik eerst de resultaten kan zien. Of dat ik zeg van 'nou ja, rechter-commissaris, willen jullie het doen, want ik denk dat dat, nou ja, helpt' of 'ik vind de beelden nu onscherp, misschien kunnen ze scherper gemaakt worden', noem maar op. (advocaat)

Een andere advocaat vindt dat de verdediging meer mogelijkheden en middelen zou moeten krijgen om zelf onderzoek te doen, beeldmateriaal te maken. Zij ziet niet dat het OM ook 'net zo hard naar ontlastend bewijs' als naar belastend bewijs zoekt. Volgens deze geïnterviewde advocaat wordt de magistratelijke rol van het OM niet dusdanig ingevuld. Rechters gaan daar echter wel van uit en dus zullen rechters verzoeken van de verdediging afwijzen: het OM heeft immers al voldoende objectief onderzoek gedaan, is de veronderstelling van de rechter aldus deze advocaat. Een verzoek vanuit de verdediging een eigen 3D-animatie te laten maken, door een ander instituut (dan het NFI) zou geen kans maken, tenzij de verdachte zelf betaalt. Een dergelijk eigen 3D-model zou, vanwege de betrouwbaarheid, gemaakt moeten worden door een even betrouwbaar instituut als het NFI. Dan zou je al snel naar het buitenland moeten uitwijken: in Nederland 'is geen tweede NFI', aldus de advocaat.

Naar aanleiding van het luminol-fragment dat in TGO Arial aan de verdachte is getoond geeft een advocaat aan dat door alles achter elkaar te zetten, 'je eigenlijk het verhaal van het OM' ziet. Zij vindt het een manco dat de verdediging geen vragen kan stellen aan de deskundige die de schoenafdruk in bloed toelicht. Het zou mogelijk

moeten zijn dat de verdediging vragen kan stellen aan deskundigen die in de film aan het woord komen.

Verschillende geïnterviewden wijzen op het belang van bewustwording en training, van hun eigen beroepsgroep dan wel van een ander. Een advocaat stelt dat het belangrijk is dat rechters en de advocatuur niet achterblijven, nu het OM en de politie inzetten op nieuwe visualisatietechnieken. Rechters en de advocatuur hebben kennis hierover nodig, en moeten erop worden getraind waar zij op moeten letten. Het Innovatielab vanuit de rechtspraak is bezig om rechters kennis te laten nemen van nieuwe ontwikkelingen, zodat rechters ‘niet verrast’ worden. Kennis, bewustwording en training worden nodig gevonden.

Ik vind wel dat als je beelden gebruikt, wat natuurlijk supernuttig is en in heel veel zaken echt een ander licht op de zaak heeft geworpen, zowel in je voordeel of nadeel, dat de beoordelaar van de beelden ook daarin héél goed getraind moet zijn. Van ‘wat doe je nou met dit beeldmateriaal, staat alles erop, wil dit zeggen dat het niet gebeurd is, is het een bepaald moment, is het ingezoomd?’ (advocaat)

Ik denk dat het zeker geen kwaad zou kunnen als er bij in ieder geval bij een deel van de advocaten... zeker strafrecht, als er ook in de opleiding meer aandacht wordt besteed aan dit soort dingen. [...] Niet alleen verhoortechnieken, maar dat je ook wel op de hoogte van de tijd blijft, van waar is het OM op dit moment mee bezig, met nieuwe bewijsmiddelen, hoe moeten we daarmee omgaan? En de filmpjes die jij nu hebt laten zien, dat zou ik prachtige instructie filmpjes vinden voor een opleiding over bewijs-techniek bijvoorbeeld. (advocaat)

Hoewel diverse geïnterviewden aangeven dat training noodzakelijk is, is het effect daarvan misschien maar beperkt:

Of je dat kunt als mens, dat weet ik gewoon niet. En of je dat zo... Je kunt rechters daarin trainen, maar het is toch als je het beeld ziet of als ik hier vlekken zie waar er bloed zit, dan denk je toch ‘nou, wat is dat voor afslachting geweest’ [lacht]. Dat is dan toch, denk ik, een soort automatische reactie. Of als tien getuigen A zeggen en een iemand zegt B, ja, dan ben je toch geneigd... Of hè, als getuigen bekend zijn met de afloop, ja dat kleurt ook hun beleving van wat ze destijds hebben gezien. Dat is allemaal onbewust. Dus dat vind ik wel heel moeilijk eraan. (advocaat)

3.3 Beperkingen

Een belangrijke beperking van deze interviews is dat de gesprekspartners afkomstig zijn uit ons eigen netwerk, of benaderd zijn via ons eigen netwerk: een sneeuwbal- en gelegenheidssteekproef. We hebben gestreefd naar een zo divers mogelijke groep om te verkennen hoe mensen werkzaam in de keten denken over beeldmateriaal in het verdachtenverhoor. Daarnaast is een beperking dat we een relatief klein aantal mensen hebben geïnterviewd. Er is geen sprake van een representatieve steekproef. Deson-

danks kwamen veel bevindingen overeen met wat eerder besproken is in hoofdstuk 2. Daarnaast zagen wij, achteraf, overeenkomsten met onze voorkennis die we opdeden in eerdere onderzoeksprojecten en diverse informele gesprekken met betrokkenen. Ook zijn een aantal bevindingen bijvoorbeeld in lijn met uitspraken van een drietal TGO – officieren in *Opportuun* (Vermaas, 2019). Een aantal specifieke uitspraken en bevindingen hebben we voorgelegd in daaropvolgende interviews en aan de recherchepsychologen in de focusgroep. Deze werden herkend en veelal bevestigd.

Hoewel de geïnterviewden varieerden in hun rol, praktijk en achtergrond, zien we (deels) overeenkomende patronen die we in dit hoofdstuk hebben beschreven. Deze overeenkomsten zijn opvallend omdat hun rollen (politie, advocaat, officier van justitie) en positie binnen de keten verschillen. Ondanks deze overeenkomsten is het mogelijk dat de rol van de geïnterviewden heeft bijgedragen aan sociaal wenselijke, bij hun rol passende antwoorden. Vermoedelijk hebben de geïnterviewden ook niet (allemaal) het achterste van hun tong laten zien. Daar staat tegenover dat zij ook sociaal *minder* wenselijke antwoorden gaven, en ook aangaven waar zij geen zicht op hadden of waar zij zelf geen ervaring mee hadden. Door middel van doorvragen, het benoemen van tegenstrijdigheden en het voorleggen van andermans (contrasterende) uitspraken hebben we geprobeerd eventuele sociale wenselijkheid te minimaliseren. Bovendien leek over het algemeen de vertrouwensrelatie in de interviews voldoende te zijn. De meeste geïnterviewden leken zich open op te stellen, zij spraken uitvoerig en gingen gevoelige thema's niet uit de weg.

3.4 Conclusie

In de interviews zijn we ingegaan op de vraag hoe beeldmateriaal tijdens het verhoor ingezet wordt, wat daarmee beoogd wordt en welke (mogelijke) gevolgen dat heeft. We hebben ook gesproken over technologische ontwikkelingen (e.g. het gebruik van VR in het verhoor) en welke gevolgen dat zou kunnen hebben voor de betrouwbaarheid van de verklaring van de verdachte en mogelijk ongeoorloofde druk. Ondanks de verschillende rollen (functies) en achtergrond van de geïnterviewden zijn zij over het algemeen enthousiast over de inzet van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor. De geïnterviewden denken uit zichzelf vooral aan camerabeelden, die vaak volop aanwezig en beschikbaar zijn. Ook de andere soorten beeldmateriaal die we in hoofdstuk 2 bespraken, zien zij deels in hun (toekomstig) werk terugkomen, maar niet iedereen heeft zelf direct ervaring met bijvoorbeeld een 3D-model.

Beeldmateriaal in het strafrecht wordt volgens de geïnterviewden gebruikt om scenario's te vormen, te toetsen en te presenteren. Maar ook om een verdachte te laten praten, te laten verklaren. Advocaten zeggen ook dat beelden ingezet worden om een verdachte te verrassen of te laten schikken. Het doel van het inzetten en de beschikbaarheid van beeldmateriaal varieert. Meer in het algemeen benadrukken de geïnterviewden, net als de recherchepsychologen in de focusgroep, het belang van zaakafhankelijkheid en maatwerk; zij kunnen moeilijk generaliserende uitspraken doen. De inzet van beeldmateriaal en de reacties daarop verschillen per zaak. Er is grote variatie in ver-

dachten, verhoorders, officieren, typen zaken en typen en aantallen beeldmateriaal. De variatie hierin maakt dat er niet algemene patronen vastgesteld kunnen worden over wat beeldmateriaal doet met verdachten en verhoorders. Ook is extra wet- en regelgeving mede daarom niet nodig. Per zaak, en zeker in TGO's waar meer tijd beschikbaar is, worden afwegingen gemaakt welk beeldmateriaal wel of niet wordt veiliggesteld dan wel gemaakt, en of en hoe dat aan de verdachte wordt getoond. In vervolgonderzoek zou dit verder in kaart worden gebracht, ook aandacht wordt besteed aan niet-TGO's. De geïnterviewden en de aan de focusgroep deelnemende rechechepsychologen denken niet dat beeldmateriaal *op zichzelf* zorgt voor ongeoorloofde druk en valse bekentenissen. Het gaat om de context: op welk moment, op welke manier. Ook zien zij niet een groot verschil tussen bijvoorbeeld het *mondeling* stapelen van feiten, van bewijs, en het *visueel* stapelen daarvan in bijvoorbeeld een PowerPointpresentatie of compilatie. Maar tegelijkertijd vinden geïnterviewden beelden wel overtuigender, indringender en directer. In de toekomst zal beeldmateriaal nog veel meer beschikbaar zijn en gebruikt worden, denken de geïnterviewden. Niet alleen in aantallen (e.g. de beelden van smartphones, camera's) maar ook in soorten (e.g. 3D-modellen bekijken in *virtual reality*). Zij moedigen het gebruik van dergelijke nieuwe visualisatietechnieken aan, zij vinden dit een goede ontwikkeling. Verschillende keren wezen de geïnterviewden erop dat beeldmateriaal niet alleen van waarde kan zijn tijdens het verdachtenverhoor, maar ook voor daarbuiten, voor de rechter bijvoorbeeld. Wel vinden zij het belangrijk dat beeldmateriaal controleerbaar en betrouwbaar moet zijn.

Advocaten wijzen erop dat het belangrijk is dat betrokkenen het beeldmateriaal goed op waarde moeten kunnen schatten. Een 3D-model van een PD geeft niet alles weer wat van belang kan zijn voor de beleving (en dus gedrag GV) van de verdachte. Eerder schreven we al over het onderscheid tussen sensatie (gewaarworden van een stimulus) en perceptie (betekenis geven aan sensatie). Geuren en geluiden zullen (vooralsnog) niet (altijd) aan een 3D-model worden toegevoegd. Maar ook wanneer mensen zich op een dergelijke alomvattende *multisensory* PD bevinden, zullen zij bij de gewaarwording van deze stimuli deze anders kunnen interpreteren.

Over het algemeen zijn de geïnterviewde advocaten het meest kritisch over beeldmateriaal en de interpretatie van beeldmateriaal. Twee advocaten vinden daarom bijvoorbeeld dat de verdediging meegenomen moeten worden bij het maken van het 3D-model en middelen moeten hebben om zelf onderzoek te doen en beeldmateriaal te maken. Maar ook zij, net als de andere geïnterviewden, zien beelden van camera's die incidenten tonen als (relatief) objectief. We hebben de indruk dat dit ook geldt voor 360 graden foto's of een puntenwolk van de PD. Dit past bij de eerder besproken literatuur over *evidence verité*: camerabeelden worden gezien als objectief (Silbey, 2010). Dit lijkt te duiden op naïef realisme (zie hoofdstuk 2). In de eventuele trainingen waar de geïnterviewden enige behoefte aan hebben, zou hier aandacht voor moeten zijn. Ook de mogelijkheden van de advocatuur om beeldmateriaal op te vragen of te maken verdient vanuit het recht op een eerlijk proces (*equality of arms*) ons inziens aandacht. We komen daar in het laatste hoofdstuk op terug.

4 De invloed van beeldmateriaal op het beslisproces van verhoorders

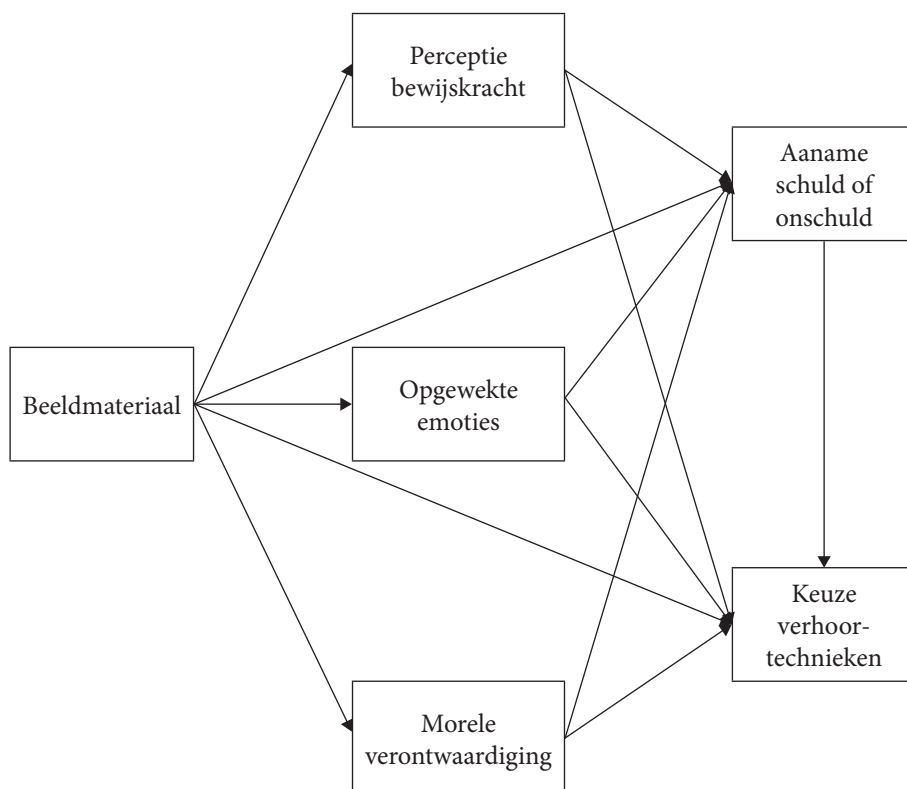
4.1 Inleiding

Het verdachtenverhoor is voor de recherche een belangrijk opsporingsmiddel waarmee zaken kunnen worden opgelost (Van Wijk, Van Leiden, & Hardeman, 2017). Het verkrijgen van gedetailleerde informatie over een misdrijf van de verdachte is daarmee een belangrijk doel van het verdachtenverhoor. Aan de andere kant biedt het verhoor de verdachte ook de gelegenheid om zijn verhaal te doen en te weten te komen wat voor bewijs er tegen hem ligt. Toch zullen niet alle verdachten spontaan een verklaring afleggen over de verdenking tegen hen. In het geval de verdachte niet of onvoldoende informatie prijsgeeft, zullen verhoorders proberen met behulp van verhoortechnieken en -strategieën verdachten te overtuigen om een verklaring af te leggen. Wanneer verdachten door die verhoormethoden te veel onder druk worden gezet of psychologisch worden beïnvloed, neemt het risico op valse verklaringen toe (Kassin et al., 2010). Bovendien kan de rechter, in het geval de verklaring van de verdachte onder druk is afgedwongen, oordelen dat ongeoorloofde verhoormethoden zijn toegepast, met mogelijk strafvermindering, bewijsuitsluiting of niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie tot gevolg (zie hoofdstuk 2).

Een verdachtenverhoor waarin de verdachte onder druk wordt gezet kan dus grote gevolgen hebben voor het opsporingsonderzoek, het daaropvolgende strafproces en natuurlijk voor de verdachte zelf. Er wordt dan ook veel onderzoek gedaan naar het verdachtenverhoor. Dat onderzoek is voornamelijk gericht op de relatie tussen de manier van verhoren en de verhooruitkomst (het al dan niet verkrijgen van een [waarheidsgetrouwe] verklaring van de verdachte). Er wordt minder onderzoek gedaan naar de kenmerken en percepties van verhoorders die bepalen op welke manier een verhoor wordt uitgevoerd (Kelly, Abdel-Salam, Miller, & Redlich, 2015). Hierbij kan worden gedacht aan de ervaring van verhoorders, maar ook aan de manier waarop verhoorders met de informatie uit het dossier omgaan. In veel strafzaken is het niet duidelijk of en hoe de verdachte bij het misdrijf is betrokken en wat er precies is gebeurd. Verhoorders moeten dus op basis van beperkte informatie over het misdrijf en de verdachte bepalen op welke manier zij het verhoor gaan uitvoeren. Technologische ontwikkelingen zorgen ervoor dat deze informatie steeds vaker in de vorm van beeldmateriaal met een steeds hogere kwaliteit in dossiers komt, zoals ook uit de vorige hoofdstukken bleek. Een omvangrijke wetenschappelijke literatuur laat zien dat beslisprocessen aan systematische vertekeningen (*biases*) onderhevig kunnen zijn (Kahneman, 2011), óók in de

politiepraktijk (Dror, Morgan, Rando & Nakhaeizadeh, 2017; Van den Eeden & De Grijter, 2017). Dit roept de vraag op hoe beeldmateriaal het beslisproces van verhoorders beïnvloedt. Om deze vraag te onderzoeken, sluiten wij aan bij studies die laten zien dat emoties en juridische besluitvorming worden beïnvloed door de gruwelijkheid van het beeldmateriaal (Bright & Goodman-Delahunty, 2006; Grady, Reiser, Garcia, Koeu, & Scurich, 2018). We bouwen op dit onderzoek voort door na te gaan of kenmerken van het beeldmateriaal ook de schuldpresumptie en de keuze voor verhoortechnieken beïnvloeden. Deze verwachting wordt afgeleid uit onderzoek dat suggereert dat emoties en beschikbare aanwijzingen beslisprocessen in de opsporing kunnen bepalen. Hierbij kan worden gedacht aan het evalueren, interpreteren en memoreren van bewijsmateriaal (Bandes & Salerno, 2014; Feigenson & Park, 2006; Ware, 2016), maar ook aan de rol die emoties en frustraties kunnen spelen bij de keuze voor verhoortechnieken (Verhoeven & Duinhof, 2017). Het is bekend dat emoties vertekeningen kunnen veroorzaken zoals het *'mood congruency'*-effect, waarbij mensen met negatieve emoties meer negatieve informatie oppikken en onthouden (Feigenson & Park, 2006). Ook zijn aanwijzingen voor *'confirmation bias'* gevonden, waarbij bewijs op dusdanige wijze wordt geïnterpreteerd dat een al bestaande overtuiging wordt bevestigd (Bandes & Salerno, 2014; Crombag, Van Koppen, & Wagenaar, 2006). Emoties – vooral boosheid, walging en minachting – lijken mensen ook zekerder te maken over hun oordeel of besluit (Bandes & Salerno, 2014; Tiedens & Linton, 2001) en vergroten de neiging tot straffen (Gummerum, Van Dillen, Van Dijk, & López-Pérez, 2016; Van Dillen, Van der Wal, & Van den Bos, 2012).

Als verhoorders zich bij de uitvoering van het verhoor laten leiden door emoties, perceptie van de bewijskracht en/of de schuldpresumptie die door het beeldmateriaal in het dossier worden beïnvloed, kan dit verregaande gevolgen hebben voor het verdere verloop van het strafproces. Zo kan een sterke aanname van de schuld van de verdachte, via het proces van *confirmation bias* ervoor zorgen dat meer beschuldigende verhoortechnieken worden gebruikt (Kassin, Goldstein, & Savitsky, 2003). Dit is onwenselijk omdat hierdoor het risico op valse verklaringen toeneemt. Dit volgt uit een overzichtsstudie die heeft laten zien dat uit het uitgebreide onderzoek naar het gebruik van verhoortechnieken kan worden afgeleid dat beschuldigende verhoortechnieken vaker valse verklaringen opleveren (Meissner et al., 2014). Figuur 4.1 geeft een schematische voorstelling van de manier waarop beeldmateriaal de keuze voor het gebruik van verhoortechnieken kan beïnvloeden. Uit de figuur kan worden afgeleid dat het effect van beeldmateriaal op het gebruik van verhoortechnieken mogelijk verklaard kan worden doordat het beeldmateriaal emoties opwekt, de morele verontwaardiging versterkt en/of de perceptie van de bewijskracht beïnvloedt. Meer emoties, een sterkere verontwaardiging en een sterkere overtuiging van de bewijskracht kunnen ervoor zorgen dat verhoorders verdachten snelle schuldig achten. Meer emoties, een sterkere verontwaardiging, een sterkere overtuiging van de bewijskracht en de verdachten schuldig achten kunnen ervoor zorgen dat verhoorders vaker kiezen voor een beschuldigende verhoorstijl.

Figuur 4.1 Schematische voorstelling van de invloed van beeldmateriaal op emoties, perceptie bewijskracht, aanname schuld of onschuld en het gebruik van verhoortechnieken

4.2 Het huidige experiment

Met behulp van een experimentele opzet werd het effect van beeldmateriaal op de opgewekte emoties, de morele verontwaardiging, de perceptie van de bewijskracht, de aanname van schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken onderzocht. Er is specifiek gekeken naar twee beeldkenmerken: de gruwelijkheid van een foto van een plaats delict met een slachtoffer en de herkenbaarheid van een verdachte op een stilstaand beeld van een bewakingscamera. In tabel 4.1 zijn de verwachtingen weergegeven over de invloed van gruwelijkheid en herkenbaarheid van de beelden op de vijf uitkomstvariabelen. Naar verwachting zal het tonen van een gruwelijkere foto van de plaats delict resulteren in meer emoties en verontwaardiging, het krachtiger inschatten van het bewijs, een groter risico dat de verdachte schuldig wordt geacht en een grotere waarschijnlijkheid dat verhoorders een beschuldigende verhoorstijl kiezen dan het tonen van een minder gruwelijke foto van de plaats delict. In tabel 4.1 wordt dit aangege-

ven door de plus- en mintekens voor de schuine strepen. Walgingsgevoeligheid, een persoonskenmerk, wordt in deze studie meegenomen om na te gaan of effecten van gruwelijkheid op keuzes van verhoorders hiermee variëren. We sluiten daarmee aan bij onderzoek dat heeft laten zien dat walgingsgevoeligheid samenhangt met oordeelsvorming. Zo hangt walgingsgevoeligheid positief samen met morele afkeuring (Dillen e.a., 2012). Het herkenbaar beeld van een bewakingscamera zal naar verwachting resulteren in meer emoties en verontwaardiging, het krachtiger inschatten van het bewijs, een groter risico dat de verdachte schuldig wordt geacht en een grotere waarschijnlijkheid dat verhoorders een beschuldigende verhoorstijl kiezen dan het niet herkenbare beeld. Dit wordt in tabel 4.1 weergegeven door de plus- en mintekens achter de schuine strepen. Het algemene oordeel over het strafklimaat, in het vervolg punitiviteit genoemd, wordt in deze studie meegenomen om na te gaan of de effecten van de beeldkenmerken hiermee variëren. Studies laten zien dat punitiviteit beslissingen kunnen beïnvloeden over bijvoorbeeld een op te leggen straf in een specifieke zaak (De Keijzer, Van Koppen, & Elffers, 2006). Het is dus van belang hiervoor in de analyses te controleren.

Tabel 4.1 Overzicht van verwachtingen: de invloed van beeldmateriaal op de emoties, de morele verontwaardiging, de perceptie van de bewijskracht, de aanname van schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken

	Opgewekte emoties		Morele verontwaardiging		Perceptie bewijskracht		Aanname schuld of onschuld		Verhoortechnieken	
	<i>Wel</i>	<i>Niet</i>	<i>Wel</i>	<i>Niet</i>	<i>Wel</i>	<i>Niet</i>	<i>Wel</i>	<i>Niet</i>	<i>Wel</i>	<i>Niet</i>
Herkenbaar Gruwelijk										
<i>Meer</i>	+ \+	+ \-	+ \+	+ \-	+ \+	+ \-	+ \+	+ \-	+ \+	+ \-
<i>Minder</i>	- \+	- \-	- \+	- \-	- \+	- \-	- \+	- \-	- \+	- \-

4.3 Methode

4.3.1 Deelnemers

Het experiment is uitgevoerd onder 181 verhoorders van de politie. 49 verhoorders zijn verkregen via de Politieacademie waar zij een cursus Verhoor Kwetsbare Verdachte (VKV) of Verdieping op Verhoor (VV) volgden, 9 verhoorders zijn geworven tijdens de vakmanschapsdag in Leiden en de overige 123 verhoorders zijn verkregen via contacten bij de eenheden Noord-Holland, Rotterdam, Oost-Nederland, Noord-Nederland en Oost-Brabant. De analyses zijn uitgevoerd op basis van 173 verhoorders die de vragenlijst volledig hebben ingevuld. De leeftijd van de verhoorders varieert tussen 26 en 64 jaar ($M = 44.2$ jaar, $SD = 10.0$ jaar). Aan het onderzoek hebben 81 vrouwen en 91 mannen meegedaan en 1 verhoorder heeft bij geslacht anders ingevuld. De verhoorders zijn tussen de 0 en 38 jaar werkzaam als verhoorder ($M = 11.12$ jaar, $SD = 8.04$).

jaar).²⁴ 121 verhoorders hebben een of meer verhoorcursussen gevolgd. De cursus Verdieping op verhoor, Professioneel verhoor verkort en Verhoor kwetsbare verdachten worden het vaakst gevolgd. 52 verhoorders hebben aangegeven geen specifieke verhoorcursus te hebben gevolgd. Het onderzoek werd op 24 april 2018 goedgekeurd door de ethische commissie van de Universiteit Leiden, protocolnummer CEP18-0423/225 en was in overeenstemming met de verklaring van Helsinki.

4.3.2 *Ontwerp*

Om de invloed te toetsen van het beeldmateriaal op de emoties, de morele verontwaardiging, de perceptie van de bewijskracht, de aanname van schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken is gebruikgemaakt van een 2 (herkenbaar versus niet herkenbaar) x 2 (meer gruwelijk versus minder gruwelijk) design. De vier condities van het experiment zijn uitgewerkt in vier versies van de vragenlijst. De verhoorders kregen willekeurig een van de vier versies van de vragenlijst voorgelegd: minder gruwelijk/herkenbaar (n = 41), minder gruwelijk/niet herkenbaar (n = 43), meer gruwelijk/herkenbaar (n = 46) en meer gruwelijk/niet herkenbaar (n = 43).

De experimentele condities werden uitgewerkt in een casusomschrijving, twee versies van de foto van de plaats delict met slachtoffer (meer gruwelijk of minder gruwelijk) en twee versies van het stilstaand beeld van een bewakingscamera (herkenbaar of niet herkenbaar) en een opdracht tot het uitvoeren van een verhoor van de verdachte. Elke verhoorder kreeg één foto van de plaats delict met het slachtoffer en één stilstaand beeld van een bewakingscamera. De verhoorders kregen beide foto's twee keer te zien. De eerste keer werd naar aanleiding van de foto van de plaats delict gevraagd naar de opgewekte emoties en naar aanleiding van het stilstaand beeld van de bewakingscamera werd gevraagd naar de herkenbaarheid, kwaliteit en bruikbaarheid van het beeld. De tweede keer kregen de verhoorders dezelfde foto's voorgelegd in combinatie met een casusomschrijving. Deze casusomschrijving was in elke conditie (dus voor alle verhoorders) hetzelfde. Op basis van de casusomschrijving met de foto's werd verhoorders gevraagd naar de morele verontwaardiging over het delict en om een oordeel te geven over de bewijskracht. Daarna volgde een omschrijving waarin werd verwoord dat de verhoorders van hun teamchef de opdracht kregen om de verdachte, die al enkele keren was verhoord, nog een keer te verhoren. Van zestien verhoortechnieken werd gevraagd om aan te geven hoe waarschijnlijk het zou zijn dat de verhoorders deze zouden gebruiken tijdens het uit te voeren verhoor. Ook werd gevraagd om aan te geven of verhoorders de verdachte schuldig dan wel onschuldig achtten en hoe zeker zij van hun oordeel waren.

24 Van vier verhoorders is niet bekend hoeveel jaar zij als verhoorder werkzaam zijn.

4.3.3 *Vragenlijst en stimulusmateriaal*

De benodigde informatie is aan de hand van een digitale vragenlijst verzameld die verhoorders op een tablet ($n = 55$), laptop ($n = 3$), vaste computer ($n = 9$) of mobiele telefoon ($n = 4$) hebben ingevuld. 69 verhoorders hebben de vragenlijst in de aanwezigheid van de onderzoekers ingevuld en 104 verhoorders hebben de vragenlijst via een internetlink ingevuld.

Walgingsgevoeligheid

Een Nederlandse vertaling van de DS-R (Haidt, McCauley & Rozin, 1994; Olatunji, Sawchuk, De Jong & Lohr, 2007) is door de verhoorders ingevuld. Op een schaal van 1 (niet vies) tot 4 (erg vies) beoordeelden de verhoorders hoe walgelijk ze twaalf specifieke ervaringen vonden (bijvoorbeeld: 'U ziet een man die met zijn fiets is gevallen en zijn hele gezicht is vol bloed.'). De somscore van de twaalf vragen is gebruikt als maat van walgingsgevoeligheid ($\alpha = .78$, bereik 17-47, $M = 27.5$, $SD = 5.2$).

Punitiviteit

De vragenlijst vervolgde met drie stellingen over punitiviteit die de verhoorders beoordeelden op een schaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens). De gemiddelde score op de drie stellingen is gebruikt als maat voor de punitiviteit van de verhoorders ($\alpha = .65$, bereik 1-5, $M = 3.5$, $SD = 0.8$).

Foto's plaatsen delict en stilstaande beelden bewakingscamera

Voor de experimentele condities zijn vier foto's gebruikt. Twee foto's van één gesimuleerde plaats delict met een slachtoffer uit de GRIM-database (Vanderveen & Van Dillen, in voorbereiding) zijn gebruikt om het beeldkenmerk 'gruwelijkheid' te variëren.²⁵ Tijdens een pilotstudie onder honderd studenten Forensisch Onderzoek van de Hogeschool van Amsterdam zijn foto's van plaatsen delict uit de GRIM-database getest op de emoties die ze opwekken. De foto's uit de GRIM-database variëren op geslacht, hoeveelheid bloed, camerastandpunt, ogen open of ogen dicht en close-up, mid-range of overzicht. In de pilotstudie werd de foto van het vrouwelijke slachtoffer, met zicht op de wond, met veel bloed, met de ogen open en close-up als meest gruwelijk beoordeeld. Deze foto is gebruikt voor de meer gruwelijk conditie van het huidige experiment. De foto uit de GRIM-database van het vrouwelijke slachtoffer, zonder zicht op de wond, met minder bloed, met dichte ogen en mid-range is voor de minder gruwelijk conditie van het huidige experiment gekozen.

Voor het variëren van het beeldkenmerk 'herkenbaarheid' zijn twee foto's gebruikt met een stilstaand beeld van een bewakingscamera met daarop de mogelijke verdachte. Deze foto's zijn geselecteerd uit de internetdatabase van *Opsporing Verzocht* (*Opsporing*

25 De GRIM(*Gruesome Images*)-database is een set systematisch gevarieerde foto's die in samenwerking met de Politieacademie en het lectoraat Forensisch Onderzoek tot stand is gekomen. De kwalitatief goede foto's betreffen gereconstrueerde maar realistische beelden van verwondingen aan (gesimuleerde) stoffelijk overblijfselen op plaatsen delict en plaatsen delict zelf.

Verzocht, 2018a). Op een foto is het gezicht van de persoon in beeld. Deze foto wordt gebruikt voor de herkenbaar conditie. Op de andere foto is het gezicht niet in beeld. Deze foto wordt gebruikt voor de niet herkenbaar-conditie.

Emotionele reactie

De verhoorders kregen één van de twee foto's van de plaats delict voorgelegd waarna zij op een schaal van 1 tot 7 aangaven hoe gruwelijk, ernstig en walgelijk zij de foto vonden. De gemiddelde score op de drie vragen is gebruikt als maat van de door de foto van de plaats delict opgewekte emoties ($\alpha = .78$). Een hogere score op de schaalvariabele duidt op sterkere emoties (bereik 1-7, $M = 3.2$, $SD = 1.4$).

Casusomschrijving

Na de foto van de plaats delict kregen de verhoorders de foto van de bewakingscamera te zien die zij hebben beoordeeld op de herkenbaarheid van de verdachte, de kwaliteit van de foto en de bruikbaarheid van de foto voor het dossier. Na het beoordelen van de foto van de plaats delict en de foto van de bewakingscamera kregen de verhoorders de casusomschrijving voorgelegd. Dit betrof een samenvatting van informatie uit een fictief opsporingsdossier. De eerder voorgelegde foto van de plaats delict en de foto met het stilstaand beeld van de bewakingscamera werden hierbij nog een keer getoond.

Casusomschrijving

Na een 112-melding treft de politie op de PD het stoffelijk overschot van een 22-jarige vrouw aan. Er bestaat een sterk vermoeden dat het slachtoffer door een misdrijf om het leven is gekomen. Vermoedelijk is zij aangevallen in de keuken, waarna zij door haar belager in bed is gelegd. FO'ers vinden verschillende DNA-sporen en vingerafdrukken. De door hen genomen foto's van het slachtoffer zijn opgenomen in het dossier, waarvan een hieronder is afgebeeld.

Uit het rapport van de patholoog-anatoom blijkt dat het slachtoffer inderdaad door een misdrijf om het leven is gekomen. Ze is in het gezicht gestompt en met een voorwerp op het hoofd geslagen.

Uit buurtonderzoek blijkt dat burens rond de tijd van het overlijden gerommel hebben gehoord in het appartement van het slachtoffer, gevolgd door een harde klap van de dichtslaande voordeur. Een buurman verklaart dat hij een man in een zwarte jas met bontkraagje heeft zien wegrennen. In het appartementencomplex hangen op sommige plekken beveiligingscamera's, waarvan de beelden zijn gevorderd en in het dossier zijn opgenomen. Een van deze beelden wordt hieronder getoond.

Een dag later is een verdachte aangehouden. Hij is inmiddels een aantal maal verhoord, maar heeft elke keer ontkend of een beroep gedaan op zijn zwijgrecht. De teamchef vraagt u een nieuw verhoor met de verdachte af te nemen.

Morele rechtvaardiging

De verhoorders beoordeelden op basis van de casusomschrijving en de foto's op een schaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 7 (helemaal mee eens) het delict met vijf stel-

lingen: 'Ik vind het erg wat het slachtoffer is overkomen', 'De dader moet worden vervolgd voor wat hij heeft gedaan', 'Ik vind dit gepleegde delict ernstig', 'Het gedrag van de dader is verwerpelijk' en 'Het gedrag van de dader maakt mij boos'. De gemiddelde score van de vijf stellingen is gebruikt als maat van de morele verontwaardiging over het delict ($\alpha = .70$). Een hogere score op de schaalvariabele duidt op een negatiever moreel oordeel over het delict (bereik 3.2-7.0, $M = 5.8$, $SD = 0.8$).

Perceptie bewijskracht

Met twee stellingen is op een schaal van 1 (helemaal niet) tot 5 (heel erg) achterhaald hoe de verhoorders het bewijs in de zaak inschatten: 'Het bewijs is overtuigend' en 'Het bewijs is voldoende voor de OvJ om tot vervolging over te gaan'. De gemiddelde score van de twee stellingen is gebruikt als maat van de perceptie van de bewijskracht ($\alpha = .80$). Een hogere score op de schaalvariabele duidt erop dat respondenten het bewijs uit de casus krachtiger inschatten (bereik 1-5, $M = 2.5$, $SD = 1.0$).

Opdracht tot verhoor

De vragenlijst vervolgde met een korte toelichting, waarin werd uitgelegd dat de verhoorders van hun teamchef de opdracht kregen om de verdachte nog een keer te verhoren. De proceshouding van de verdachte tijdens het voorgaande verhoor werd in de opdracht gespecificeerd met als doel de keuze voor verhoortechnieken realistischer te maken voor de verhoorders. Uit onderzoek blijkt namelijk dat het gebruik van verhoortechnieken mede afhankelijk is van de proceshouding van de verdachte (Verhoeven, 2018). We hebben gekozen voor een ontkennende proceshouding omdat dat door de verhoorders kon worden geïnterpreteerd als een alternatieve verklaring voor beschikbare aanwijzingen. Een alternatieve verklaring roept vragen op, wat de verhoorders moest uitnodigen om in het gevraagde vervolgvverhoor een poging te doen meer duidelijkheid te krijgen.

Opdracht tot verhoor

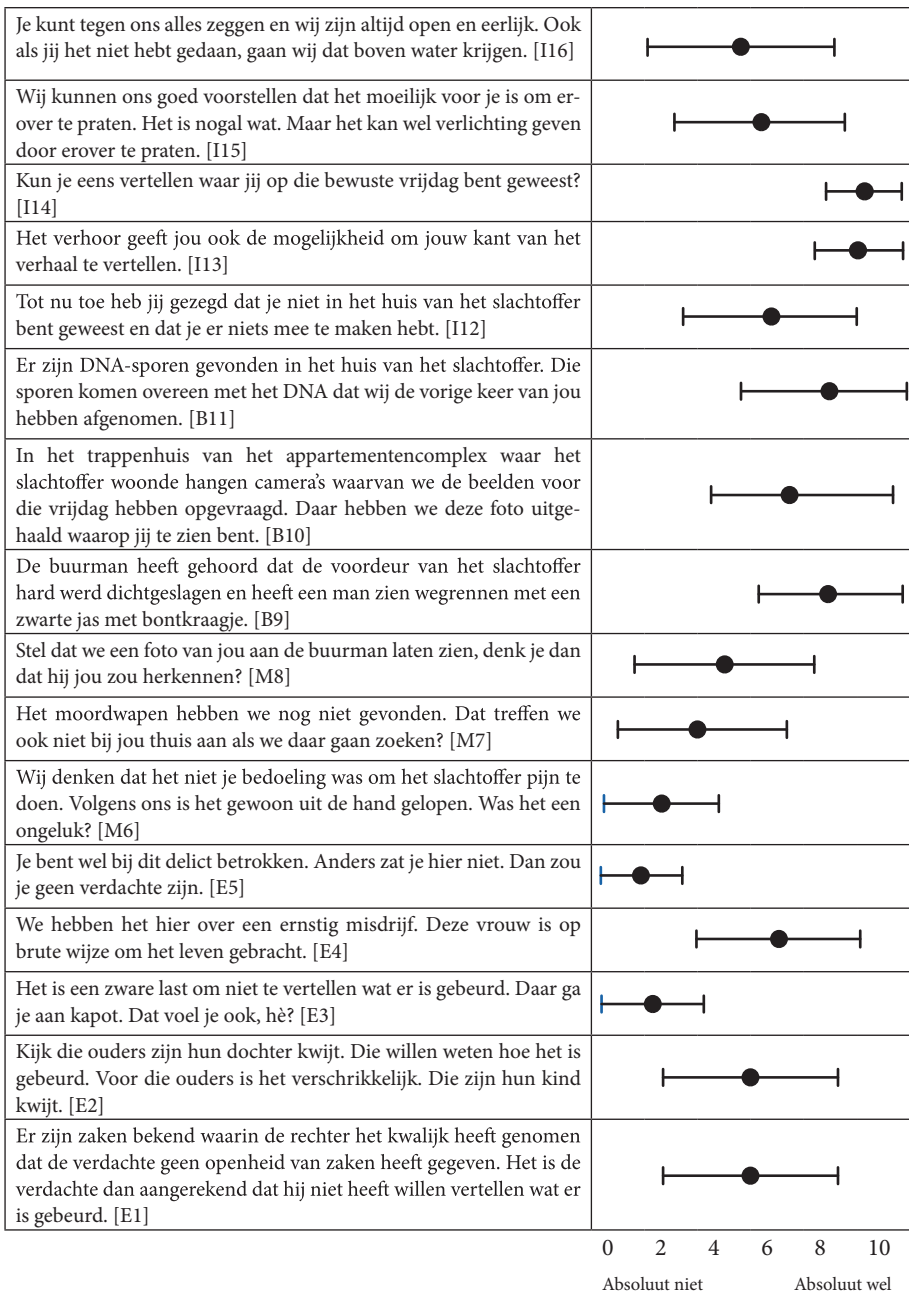
Zoals eerder aangegeven, is de verdachte al meerdere keren verhoord, maar hij ontkent of beroept zich telkens op zijn zwijgrecht. Uw teamchef vraagt u om de verdachte nog een keer te verhoren. Hierna volgen verschillende vragen en opmerkingen gericht aan de verdachte. Geef per vraag of opmerking aan hoe waarschijnlijk het is dat u deze zou gebruiken om de betrokkenheid van de verdachte vast te stellen bij bovenstaand delict.

De keuze voor verhoortechnieken

In navolging van onder meer Verhoeven (2014) en Kelly et al. (2015) wordt in deze studie de term verhoortechniek gebruikt als verwijzing naar de meest concrete handelingen van verhoorders, de vragen en opmerkingen die zij tot verdachten richten. Verhoorstijl doelt daarentegen op een classificatie van verhoortechnieken die in samenhang met elkaar worden ingezet om het gedrag van de verdachte te beïnvloeden. Eerder onderzoek heeft laten zien dat er verschillende verhoorstijlen zijn die door middel van een combinatie van verhoortechnieken worden uitgevoerd (Kelly, Miller, Redlich &

Kleinman, 2013). Hierbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen meer beschuldigende verhoorstijlen met een verhoogd risico op valse verklaringen en meer informatievergarende verhoorstijlen met een kleiner risico op valse verklaringen (Meissner et al., 2014). Een recente studie, die in opdracht van Politie en Wetenschap is uitgevoerd, heeft voor de Nederlandse verhoorpraktijk binnen de politie een overzicht opgeleverd van de verhoortechnieken die in zware zaken worden gebruikt en hoe die ingedeeld kunnen worden in verhoorstijlen (Verhoeven & Duinhof, 2017, zie ook paragraaf 2.3). Op basis van dat overzicht zijn in totaal zestien verhoortechnieken geselecteerd zodat vier verhoorstijlen, die in het eerder uitgevoerde Politie en Wetenschap onderzoek zijn gevonden, vertegenwoordigd zijn. Vijf verhoortechnieken zijn gericht op een *informatievergarende verhoorstijl*. Acht verhoortechnieken zijn geselecteerd die onderdeel uitmaken van een meer beschuldigende verhoorstijl. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen twee specifieke verhoorstijlen. Drie verhoortechnieken maken onderdeel uit van *misleiden*. Vijf verhoortechnieken zijn gericht op *inspelen op emoties*. Tot slot zijn drie verhoortechnieken geselecteerd die zijn gericht op het op een neutrale manier *voorleggen van bewijs*. Het eerder uitgevoerde Politie en Wetenschap onderzoek is gebaseerd op woordelijke verhoortranscripten waardoor daadwerkelijke vragen en opmerkingen van verhoorders, die als operationalisatie van de verhoortechnieken kunnen worden beschouwd, beschikbaar zijn (een overzicht van de verhoortechnieken met bijbehorende operationalisatie in concrete vragen en opmerkingen is opgenomen in bijlage 5). Op basis van de daadwerkelijke vragen en opmerkingen is het gelukt om de verhoortechnieken, die in de huidige studie aan verhoorders werden voorgelegd, zo realistisch mogelijk te omschrijven. Daarbij zijn de vragen en opmerkingen zo ingevuld dat ze inhoudelijk aansluiten bij de casusomschrijving.

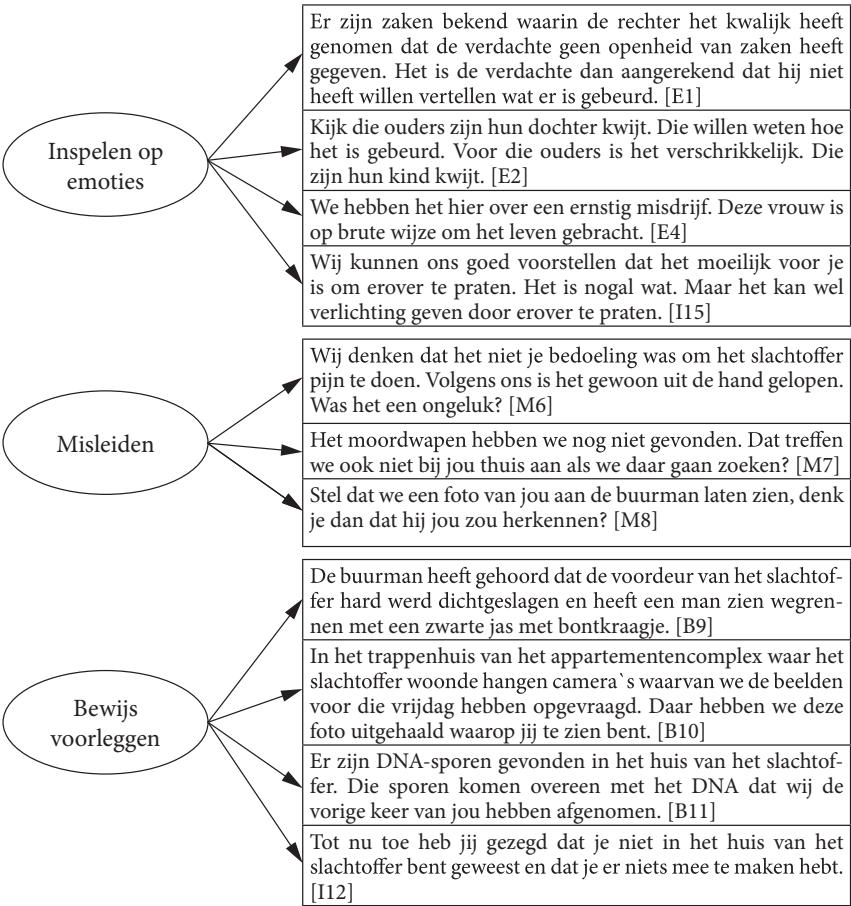
In figuur 4.2 is weergegeven hoe waarschijnlijk het is dat de verhoorders de zestien verhoortechnieken tijdens het uit te voeren verhoor zouden gebruiken. Uit het figuur komt naar voren dat verhoortechnieken gericht op het verzamelen van informatie en het voorleggen van bewijs met relatief hoge waarschijnlijkheid gebruikt zouden worden door de verhoorders. Deze bevinding sluit aan bij het belang van 'neutraliteit' in de manier van verhoren waarvan tijdens de focusgroep met researchpsychologen werd aangegeven dat dat een belangrijk onderdeel is in de verschillende opleidingen. Volgens de researchpsychologen is het niet de bedoeling dat de verhoorders voorafgaand aan het verhoor al een oordeel hebben over de mogelijke betrokkenheid van de verdachte bij het delict. Ook is het belangrijk om een werkrelatie met de verdachte op te bouwen. Uit de figuur komt tevens naar voren dat de waarschijnlijk waarmee verhoorders de verhoortechnieken gericht op het inspelen op de emoties en misleiden tijdens het verhoor zouden gebruiken relatief laag is. Het is opvallend dat drie van de vijf verhoortechnieken waarmee op de emoties van de verdachte wordt ingespeeld met relatief hoge waarschijnlijkheid gebruikt zouden worden. Dit duidt erop dat een verhoor niet altijd op een neutrale manier wordt ingestoken. Tijdens de focusgroep zeiden researchpsychologen hierover dat zij tijdens het meekijken vanuit de regiekamer de neutraliteit proberen te bewaken, maar dat dit geen garantie biedt. Het blijkt lastig te zijn om tijdens het verhoor direct bij te sturen.

Noten: I = 'informatievergarend'; B = 'bewijs voorleggen'; M = 'misleiden'; E = 'inspelen op emoties'.

Figuur 4.2 Overzicht van de waarschijnlijkheid waarmee de zestien geselecteerde verhoortechnieken tijdens het verhoor gebruikt zouden worden (gemiddelde \pm standaarddeviatie op basis van de gehele steekproef)

Op basis van een factoranalyse²⁶ is nagegaan of de zestien geselecteerde verhoortechnieken gegroepeerd kunnen worden tot verhoorstijlen zoals dat in voorgaand onderzoek is gedaan (Verhoeven & Duinhof, 2017). De resultaten van de factoranalyse zijn weergegeven in bijlage 5 en de indeling in verhoorstijlen is afgebeeld in figuur 4.3. Op basis van elf verhoortechnieken konden drie verhoorstijlen worden onderscheiden.²⁷ De eerste verhoorstijl bestaat uit een combinatie van vier verhoortechnieken waarmee wordt ingespeeld op de emoties van de verdachte. De betrouwbaarheidsanalyse laat zien dat de verhoorstijl *inspelen op emoties* een acceptabele schaal oplevert (verhoortechnieken E1, E2, E4 en I15; $\alpha = .69$, bereik 0-10, $M = 5.3$, $SD = 2.3$).

Figuur 4.3 Indeling van elf verhoortechnieken in drie verhoorstijlen

26 Als extractieprocedure is *Principal Axis Factoring* gebruikt. Voor de rotatiemethode is *Direct Oblimin* gebruikt omdat het aannemelijk is dat de verhoorstijlen met elkaar samenhangen.

27 Op basis van de factoranalyse konden vijf verhoortechnieken niet worden ingedeeld in een verhoorstijl.

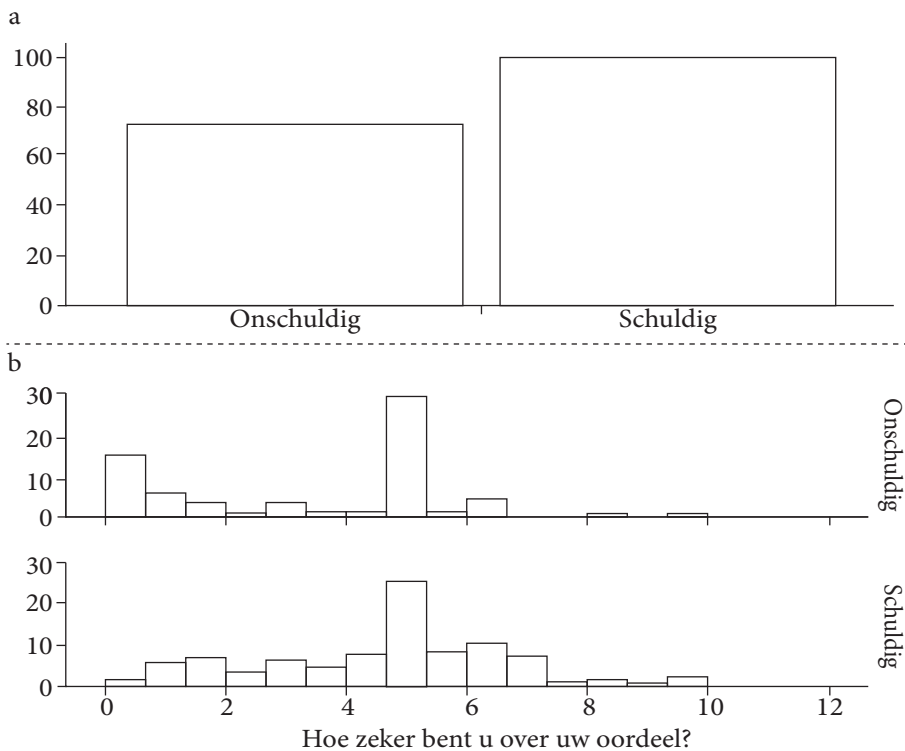
De tweede verhoorstijl wordt opgebouwd uit drie verhoortechnieken die meer misleidend van aard zijn. Uit de betrouwbaarheidsanalyse is naar voren gekomen dat de verhoorstijl *misleiden* een acceptabele schaal oplevert (verhoortechnieken M6, M7 en M8; $\alpha = .69$, bereik 0-9.3, $M = 2.9$, $SD = 2.2$). De derde verhoorstijl bestaat uit vier verhoortechnieken die zijn gericht op het voorleggen van technische of tactische aanwijzingen. De betrouwbaarheidsanalyse laat zien dat de verhoorstijl *bewijs voorleggen* een matige schaal oplevert (verhoortechnieken B9, B10, B11 en I12, $\alpha = .54$, bereik 0.5-10, $M = 6.9$, $SD = 2.1$).

De hiervoor beschreven indeling van verhoortechnieken in verhoorstijlen komt niet helemaal overeen met wat op basis van eerder onderzoek werd verwacht. Twee verhoortechnieken, die in de literatuur worden ingedeeld bij een informatievergarende verhoorstijl, werden op basis van de factoranalyse bij een meer beschuldigende verhoorstijl ingedeeld. Mogelijk kunnen deze twee verhoortechnieken met een verschillend doel tijdens een verhoor worden gebruikt. Uit de keuze van verhoorders kan worden opgemaakt dat zij de verhoortechniek 'Wij kunnen ons goed voorstellen dat het moeilijk voor je is om erover te praten. Het is nogal wat. Maar het kan wel verlichting geven door erover te praten. [I15]' in samenspel zouden gebruiken met de drie andere verhoortechnieken gericht op het inspelen op de emotie tijdens het verhoor gebruiken. Het is denkbaar dat de verhoorders verhoortechniek [I15] niet als neutraal hebben geïnterpreteerd, gericht op het verzamelen van informatie, maar als een meer drukverhogende verhoortechniek die ingaat op de emotionele staat van de verdachte. De verhoortechniek 'Tot nu toe heb jij gezegd dat je niet in het huis van het slachtoffer bent geweest en dat je er niets mee te maken hebt. [I12]' wordt, in plaats van informatie verzameland, ingedeeld bij het voorleggen van bewijs. De opmerking is geformuleerd als een samenvatting van wat de verdachte eerder heeft verklaard. Mogelijk hebben de verhoorders dit geïnterpreteerd als een tactische aanwijzing die aan de verdachte wordt voorgelegd. Uit de keuze van verhoorders kan worden opgemaakt dat zij deze verhoortechniek in samenspel met de andere vormen van bewijs voorleggen tijdens het verhoor zouden gebruiken.

Aanname schuld of onschuld

Verhoorders werd ook gevraagd om op basis van de casusomschrijving een oordeel te geven over de schuld of onschuld van de verdachte. Figuur 4.4a laat zien dat 100 (57.8%) verhoorders de verdachte uit de casusomschrijving schuldig achtten tegenover 73 (42.2%) verhoorders die de verdachte onschuldig achtten.

Figuur 4.4b geeft weer hoe zeker verhoorders over het oordeel waren. Gemiddeld genomen bleken de verhoorders die de verdachte schuldig achtten zekerder over hun oordeel ($M = 4.7$, $S.D. = 2.1$) te zijn dan de verhoorders die de verdachten onschuldig achtten ($M = 3.5$, $S.D. = 2.4$); $t(144.8) = 3.38$, $p = .001$.

Figuur 4.4 Het oordeel van de verhoorders over de schuld of onschuld van de verdachte (a.) en de zekerheid over het oordeel van de verhoorders over de schuld of onschuld van de verdachte (b.)

Achtergrondinformatie

Verhoorfrequentie

Verhoorders werd gevraagd hoe vaak zij verhoren afnamen. Voor deze analyse is een dummy variabele geconstrueerd. De antwoordcategorieën 'Een paar keer per jaar', 'Een enkele keer per maand' en 'Meerdere keren per maand' zijn samengenomen in code 0 (weinig, 66.5%) en 'Dagelijks' en 'Wekelijks' zijn samengenomen in code 1 (vaak, 33.5%).

Gebruik beeldmateriaal

Verhoorders hadden eveneens aangegeven hoe vaak zij zelf tijdens het verhoor gebruikmaakten van beeldmateriaal. Voor de analyse is deze vraag omgezet naar een dummy variabele. De antwoordcategorieën 'Nooit', 'Zelden' en 'Soms' zijn samengenomen in code 0 (nooit tot soms, 63%) en 'Vaak' en 'Heel vaak' zijn samengenomen in codes 1 (vaak tot heel vaak, 37%).

Belang van beeldmateriaal

Verhoorders hadden ook vier stellingen beoordeeld over het belang van het beeldmateriaal: 'Beeldmateriaal is overtuigender dan een tekstuele beschrijving daarvan,' 'Beeldmateriaal zorgt voor waarheidsvinding,' 'In de toekomst wordt beeldmateriaal nog belangrijker,' en 'Verhoorders kunnen tijdens het verhoor effectief gebruikmaken van beeldmateriaal.' De gemiddelde score van de vier stellingen is gebruikt als maat van het belang van het beeldmateriaal ($\alpha = .80$, bereik 1.3-10, $M = 8$, $SD = 1.4$).

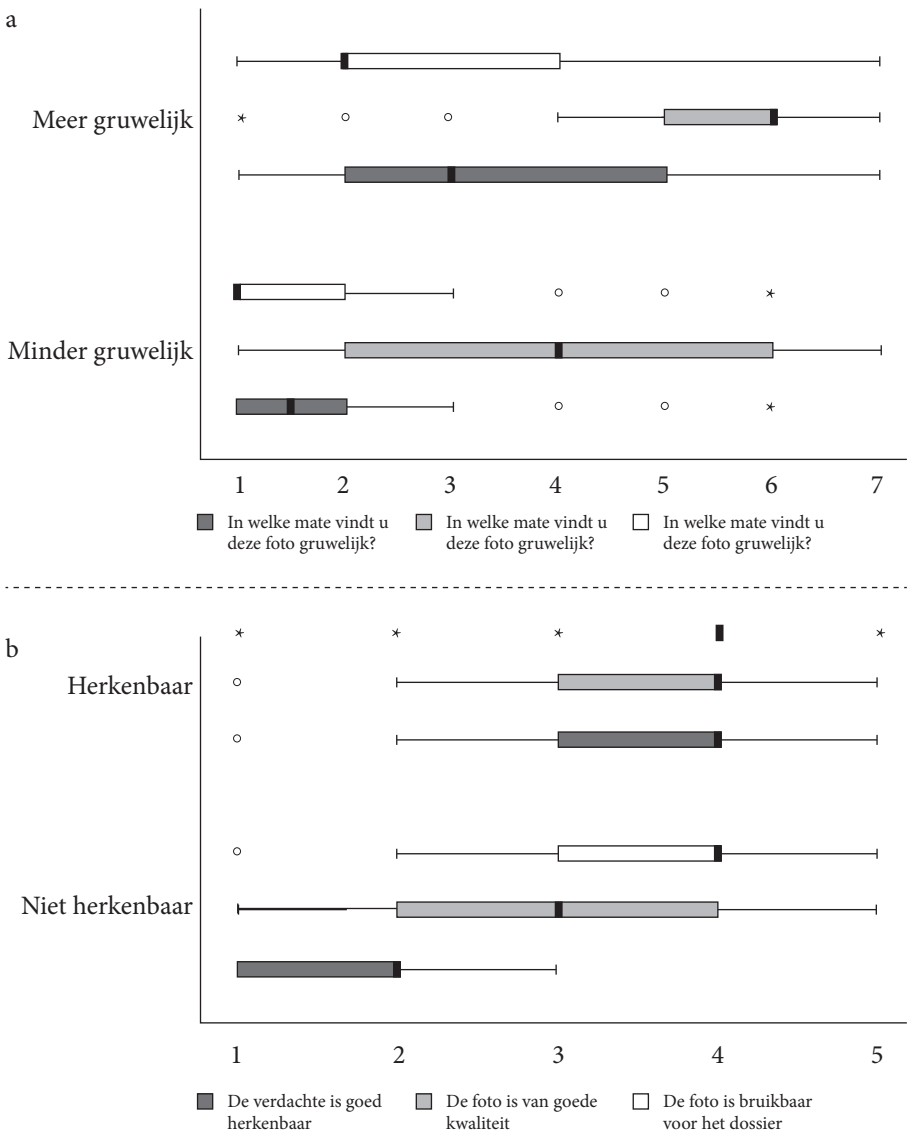
4.3.4 Analyse

Variantieanalyses en logistische regressieanalyses zijn gebruikt om de effecten van de fotokenmerken gruwelijkheid en herkenbaarheid op de uitkomstvariabelen in kaart te brengen. De analyses zijn uitgevoerd in SPSS versie 25. Daarnaast zijn aanvullende analyses in Mplus 8 uitgevoerd (padmodellen) waarmee de samenhang tussen de uitkomstvariabelen onderling is nagegaan. Op basis van deze analyses zijn mogelijke verklaringen voor de effecten van de beeldkenmerken op de aanname van schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken inzichtelijk gemaakt (zie figuur 4.1). Deze aanvullende analyses zijn uitgevoerd in Mplus. Voor het significantieniveau is een α van .05 aangehouden.

4.4 Resultaten

4.4.1 Controle manipulatie

Om na te gaan of de foto's werden geïnterpreteerd zoals bedoeld, was aan de verhoorders gevraagd om aan te geven hoe gruwelijk, ernstig en walgelijk zij de foto van de plaats delict met slachtoffer vonden. Figuur 4.5a laat zien dat de gruwelijke foto door meer verhoorders gruwelijk, ernstig en walgelijk werd gevonden dan de minder gruwelijke foto (de verschillen tussen de twee condities zijn voor alle drie de vragen significant). De gruwelijke foto riep dus sterkere emoties op dan de minder gruwelijke foto wat erop duidt dat de experimentele manipulatie geslaagd lijkt te zijn.

Figuur 4.5 Inschatting van de gruwelijkheid, ernst en walgelijkheid van de foto, uitgesplitst naar meer en minder gruwelijk conditie (a.) en inschatting van de herkenbaarheid, kwaliteit en bruikbaarheid van de foto, uitgesplitst naar de herkenbaar niet herkenbaar conditie (b.)

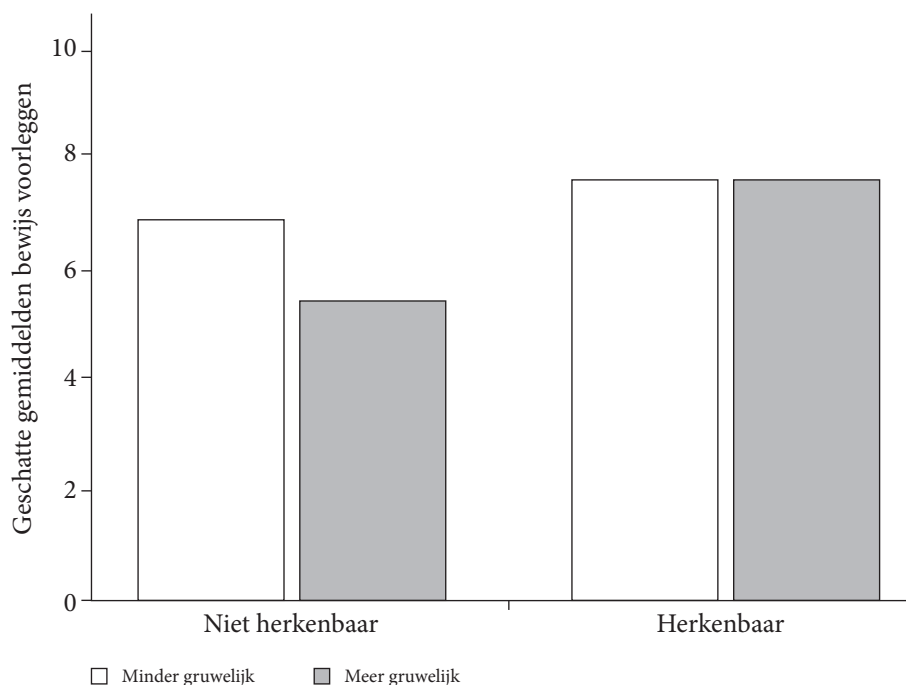
Aan de verhoorders was ook gevraagd een inschatting te maken van de herkenbaarheid, kwaliteit en bruikbaarheid voor het dossier van de foto met het stilstaand beeld van de bewakingscamera. Figuur 4.5b laat zien dat de foto waarop de verdachte herkenbaar in beeld is door meer verhoorders ook als goed herkenbaar werd beoordeeld dan de foto waarop de verdachte niet herkenbaar in beeld is (het verschil tussen de twee condities is significant). Dit vormt een indicatie voor een geslaagde manipulatie van de herkenbaarheid met de twee foto's van de bewakingscamera. Het is interessant om te zien dat de verhoorders de foto waarop de verdachte herkenbaar in beeld is, bruikbaarder voor het dossier vonden en van betere kwaliteit dan de foto waarop de verdachte niet herkenbaar in beeld is (de verschillen tussen de twee condities zijn voor beide vragen significant).

4.4.2 *Keuze voor verhoortechnieken*

Effecten van fotokenmerken

Uit univariate variantieanalyses is naar voren gekomen dat gruwelijkheid en herkenbaarheid van de foto's geen significante effecten hebben op de waarschijnlijkheid waarmee gekozen zou worden voor de verhoorstijlen inspelen op de emoties en misleiden. Gruwelijkheid, herkenbaarheid en de interactie tussen beide fotokenmerken hebben wel significante effecten op de waarschijnlijkheid waarmee gekozen zou worden voor bewijs voorleggen. Deze effecten zijn grafisch weergegeven in figuur 4.6. De herkenbaarheid van de foto met daarop een stilstaand beeld van een bewakingscamera blijkt een positief effect te hebben. Voor verhoorders die de herkenbare foto kregen te zien, was de waarschijnlijkheid dat zij ervoor kozen om tijdens het uit te voeren verhoor het bewijs aan de verdachte voor te leggen gemiddeld genomen groter dan voor verhoorders die de niet herkenbare foto kregen te zien.

Figuur 4.6 laat zien dat het effect van herkenbaarheid afhankelijk blijkt te zijn van de gruwelijkheid van de foto van de plaats delict. De witte kolommen hebben betrekking op de situatie waarin verhoorders een minder gruwelijke foto kregen te zien en de grijze kolommen hebben betrekking op de situatie waarin verhoorders een gruwelijkere foto kregen te zien. Uit het figuur blijkt dat het verschil tussen de grijze kolommen groter is dan het verschil tussen de witte kolommen. Dit houdt in dat het verschil in de keuze voor bewijs voorleggen tussen de niet herkenbare en herkenbare foto groter was wanneer verhoorders een gruwelijkere foto kregen te zien dan wanneer zij een minder gruwelijke foto kregen te zien. Uit figuur 4.6 komt ook naar voren dat de gruwelijkheid van de foto alleen effect heeft op de keuze voor bewijs voorleggen in het geval verhoorders de niet herkenbare foto kregen te zien. De grijze kolom in de niet herkenbaar groep is lager dan de witte kolom. Het zien van de gruwelijkere foto resulteerde gemiddeld genomen in minder vaak de keuze voor bewijs voorleggen dan het zien van de minder gruwelijke foto, alleen in het geval verhoorders de niet herkenbare foto kregen te zien. In de herkenbaar groep zijn de witte en de grijze kolom even hoog, wat duidt op geen verschillen in de keuze voor bewijs voorleggen.

Noot: In het model zijn de gemiddelden van de covariaten gebruikt.

Figuur 4.6 Geschatte gemiddelden van bewijs voorleggen voor de niet herkenbaar/herkenbaar condities uitgesplitst naar gruwelijkheid

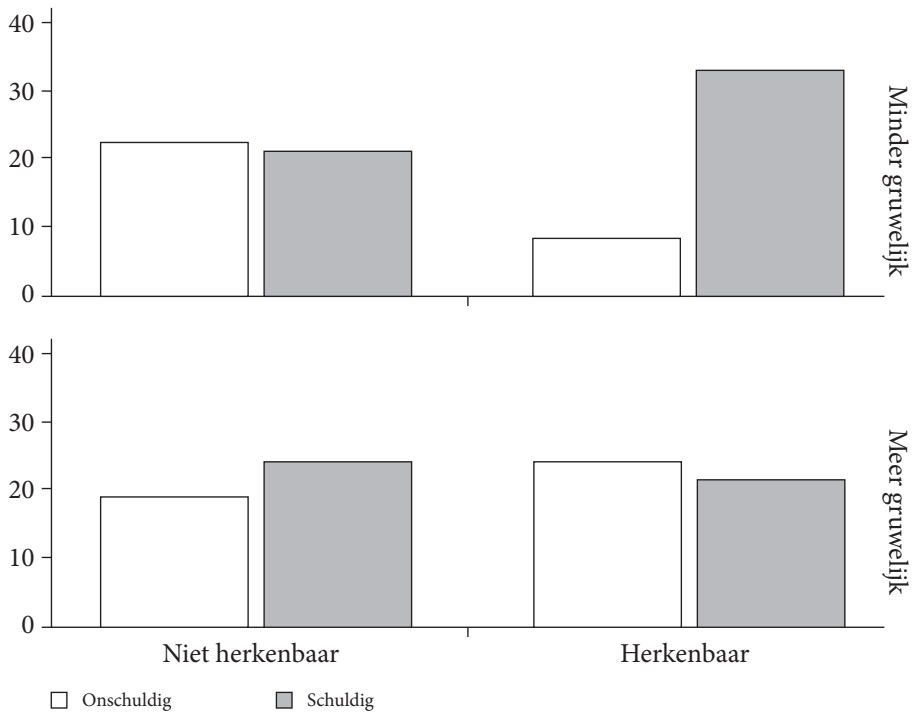
Individuele verschillen

In de univariate variantieanalyses die hiervoor zijn besproken, is ook rekening gehouden met kenmerken van verhoorders die duiden op eventuele individuele verschillen in het gebruik van de verhoorstijlen.²⁸ Punitiviteit, het belang dat aan beeldmateriaal wordt gehecht en het al dan niet hebben gevolgd van een specifieke verhoorcursus, blijken significant samen te hangen met de keuze voor een of meer verhoorstijlen. Naarmate verhoorders punitiever zijn, was het gemiddeld genomen waarschijnlijker dat zij kozen voor bewijs voorleggen. Naarmate verhoorders meer belang hechtten aan beeldmateriaal, was het gemiddeld genomen waarschijnlijker dat zij kozen voor bewijs voorleggen, inspelen op emoties en misleiden. Voor verhoorders die geen verhoorcursus hebben gevolgd, was het gemiddeld genomen waarschijnlijker dat zij kozen voor een misleidende verhoorstijl dan voor verhoorders die een of meer verhoorcursussen hebben gevolgd. De overige kenmerken van verhoorders hangen niet significant samen met de waarschijnlijkheid waarmee gekozen zou worden voor de drie verhoorstijlen.

28 Het gaat om de kenmerken die in bijlage 5 staan weergegeven onder covariaten.

4.4.3 Oordeel schuld of onschuld

Uit een logistische regressieanalyse²⁹ is naar voren gekomen dat het oordeel van de verhoorders over de schuld dan wel onschuld van de verdachte uit de casus, deels gebaseerd blijkt te zijn op de kenmerken van de foto's. Het hoofdeffect van gruwelijkheid op het oordeel over de schuld of onschuld van de verdachte is niet significant. Het hoofdeffect van herkenbaarheid en het interactie-effect van gruwelijkheid en herkenbaarheid zijn wel significant. Figuur 4.7 geeft een grafische weergave van de aantallen schuldig en onschuldig geachte verdachten uitgesplitst naar niet herkenbare/herkenbare en minder gruwelijke/meer gruwelijke foto's. Het figuur laat zien dat het tonen van de herkenbare foto van een stilstaand beeld van een bewakingscamera (samen met een minder gruwelijke foto van de plaats delict) resulteerde in een groter risico dat verhoorders de verdachte schuldig achtten dan het tonen van de niet herkenbare foto.³⁰

Figuur 4.7 Aanneمة schuld of onschuld uitgesplitst naar minder/meer gruwelijk conditie en niet herkenbaar/herkenbaar conditie

²⁹ Geen van de covariaten heeft een significant effect op het oordeel over schuld of onschuld van de verdachte in de casus. In de hier besproken analyse zijn deze kenmerken dan ook niet meegenomen.

³⁰ Voor een onderbouwing van deze bevinding verwijzen wij naar de toelichting in bijlage 5.

Uit figuur 4.7 komt tevens naar voren dat bij het zien van de gruwelijkere foto er nageenog geen verschillen zijn in de aantallen schuldig en onschuldig geachte verdachten tussen de niet herkenbaar en herkenbaar situatie. Het risico dat verhoorders de verdachte schuldig achten, verschilde niet tussen het tonen van een niet herkenbare en herkenbare foto van een stilstaand beeld van een bewakingscamera (samen met een gruwelijkere foto van de plaats delict). Dit duidt op het interactie-effect tussen herkenbaarheid en gruwelijkheid. Het risico dat verhoorders de verdachte uit de casus schuldig achten is het grootst bij het zien van de herkenbare foto van de bewakingscamera in combinatie met de minder gruwelijke foto van de plaats delict.³¹

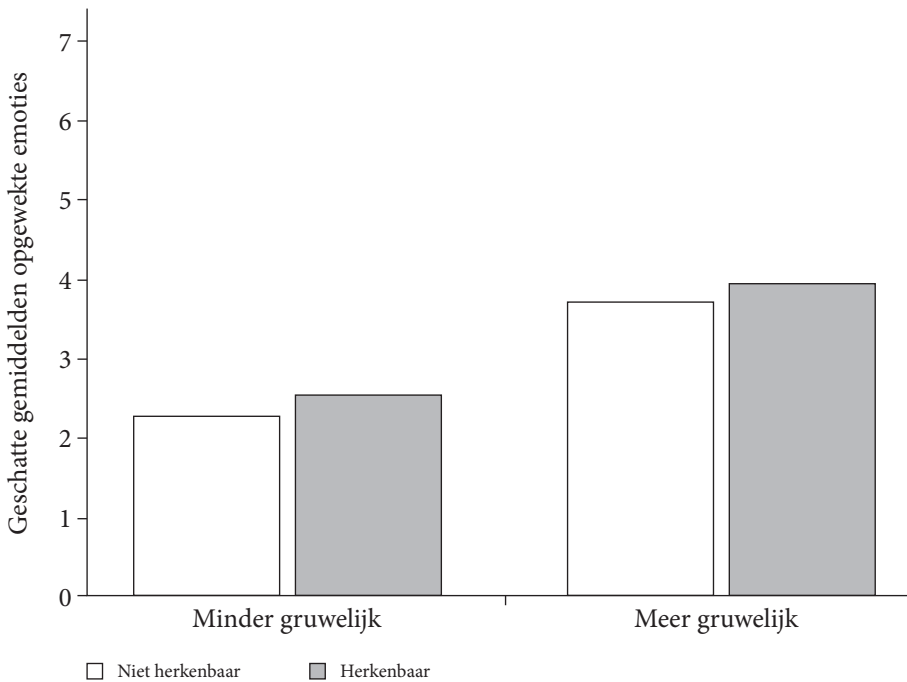
De bevinding dat het risico om de verdachte schuldig te achten het grootst is bij het zien van de combinatie van de herkenbare en de minder gruwelijke foto lijkt contra-intuïtief. Tijdens de focusgroep met recherchepsychologen is een mogelijke verklaring hiervoor naar voren gebracht. Gezien de gerechtelijke dwalingen en de negatieve aandacht die het verhoor vaak in de media krijgt, is een deel van de verhoorders mogelijk ‘bang om de tunnel in te gaan’. Hiermee wordt bedoeld dat bepaalde informatie uit het dossier, zoals een gruwelijke foto, ervoor kan zorgen dat verhoorders alerter zijn bij het maken van bepaalde keuzes. In deze studie zou dit zich kunnen vertalen in dat verhoorders voorzichtiger zijn bij het maken van een inschatting van de schuld van de verdachte.

4.4.4 *Emotionele reactie en morele rechtvaardiging*

Effecten van fotokenmerken op de emotionele reactie

Uit de univariate variantieanalyse van opgewekte emoties komt naar voren dat gruwelijkheid een significant effect heeft. De gruwelijkere foto wekt gemiddeld genomen meer emoties op dan de minder gruwelijke foto. Dit wordt grafisch weergegeven in figuur 4.8. De recherchepsychologen uit de focusgroep beamen dit en voegen eraan toe dat: ‘Gelukkig doet het wat met ze’. Volgens hen is het geen goede zaak als verhoorders op een gegeven moment ‘murw’ worden voor ernstige misdrijven. ‘Dan voel je sarcasme opkomen’ wat geen goede uitwerking heeft op de uitvoering en uitkomsten van het opsporingsonderzoek. Het effect van herkenbaarheid en van de interactie tussen gruwelijkheid en herkenbaarheid zijn niet significant.

31 Op basis van de in deze studie gebruikte covariaten worden geen individuele verschillen tussen verhoorders gevonden in de aanname van schuld of onschuld.

Noot: Het model is geschat op basis van de gemiddelde waarden van de covariaten.

Figuur 4.8 Geschatte gemiddelden van de opgewekte emoties uitgesplitst naar gruwelijkheid en herkenbaarheid van het delict

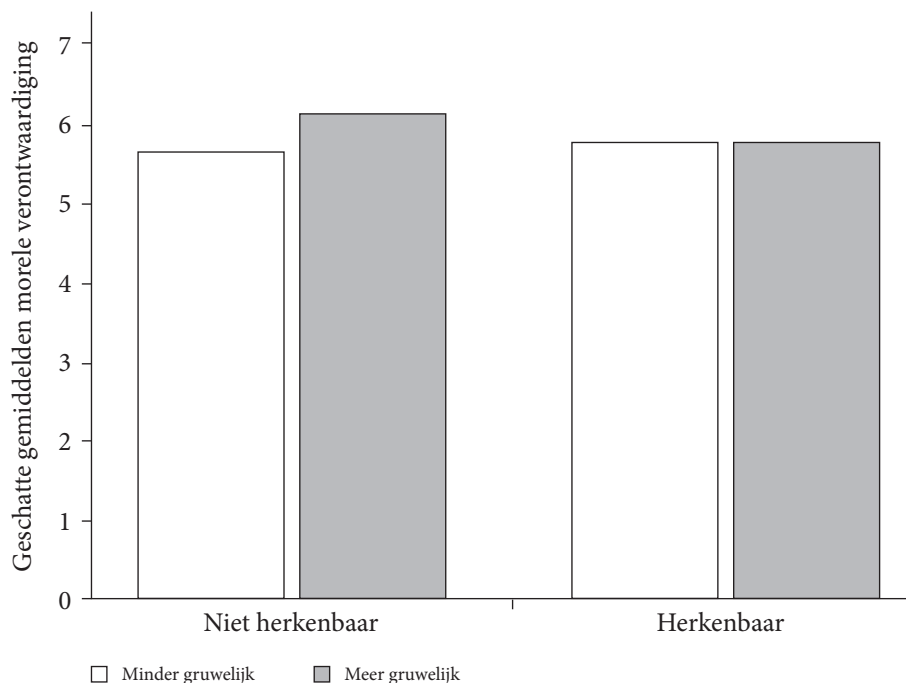
Individuele verschillen in emotionele reactie

Van de covariaten hebben walgingsgevoeligheid en het gebruik van beeldmateriaal significante effecten op de opgewekte emoties. Naarmate verhoorders walgingsgevoeliger zijn, nemen de opgewekte emoties toe. De opgewekte emoties zijn ook hoger onder verhoorders die nooit tot soms zelf beeldmateriaal tijdens het verhoor gebruiken in vergelijking met verhoorders die zelf vaak tot heel vaak beeldmateriaal tijdens het verhoor gebruiken. Dit lijkt te duiden op een habituatie-effect. Tijdens de focusgroep werd geopperd dat foto's van een sectie of van een plaats delict de eerste keer 'vies' gevonden worden. Later wordt functioneler naar dat soort foto's gekeken, bijvoorbeeld met de vraag: 'Hoe is er precies gestoken?' Door regelmatig aan gruwelijke foto's te worden blootgesteld, kan er bij verhoorders dus gewenning optreden en wordt er meer beroepsmatig naar gekeken waardoor het tonen van gruwelijke foto's mogelijk minder emotionele reactie geeft.

Effecten van fotokenmerken op de morele verontwaardiging

De univariate variantieanalyse van de morele verontwaardiging laat zien dat herkenbaarheid een significant effect heeft. Gruwelijkheid en de interactie tussen gruwelijk-

heid en herkenbaarheid hebben geen significant effect. De geschatte gemiddelden zijn weergegeven in figuur 4.9. De resultaten maken duidelijk dat gemiddeld genomen de morele verontwaardiging hoger was als de verhoorders een gruwelijkere foto kregen te zien in vergelijking met een minder gruwelijke foto in die gevallen dat deze werd gecombineerd met de niet herkenbare foto.

Noot: Het model is geschat op basis van de gemiddelde waarden van de covariaten.

Figuur 4.9 Geschatte gemiddelden van de morele verontwaardiging over het delict uitgesplitst naar gruwelijkheid en herkenbaarheid van het beeldmateriaal

Individuele verschillen in morele verontwaardiging

Van de covariaten hebben punitiviteit en belang beeldmateriaal significante effecten op de morele verontwaardiging. Naarmate verhoorders punitiever zijn en beeldmateriaal belangrijker vinden, beoordeelden zij de casus als ernstiger.

4.4.5 Perceptie bewijskracht

Effecten van fotokenmerken

De resultaten van de univariate variantieanalyse laten zien dat er geen significante effecten worden gevonden van de fotokenmerken gruwelijkheid en herkenbaarheid op de perceptie van de bewijskracht.

Individuele verschillen

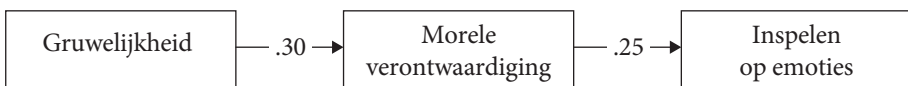
In de analyse is gecontroleerd voor het belang dat verhoorders hechten aan beeldmateriaal. Het belang hangt significant positief samen met de perceptie van de bewijskracht, wat betekent dat naarmate verhoorders meer belang hechten aan beeldmateriaal zij het bewijs uit de casus krachtiger vinden.

4.4.6 *Samenhang tussen emoties, perceptie van de bewijskracht, aanname schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken*

In voorgaande paragrafen hebben we de directe effecten van gruwelijkheid en herkenbaarheid op de verschillende uitkomstvariabelen onderzocht. In deze paragraaf bekijken we de samenhang tussen de uitkomstvariabelen onderling. De gedachte hierachter is dat de effecten van gruwelijkheid en herkenbaarheid op de aanname van schuld of onschuld en de keuze voor verhoortechnieken kunnen worden verklaard door de door de foto's opgewekte emoties, de morele verontwaardiging en de perceptie van bewijskracht (zie hiervoor figuur 4.1 uit de inleiding van dit hoofdstuk). De analyses die in deze paragraaf worden besproken, geven daarmee inzicht in eventuele indirecte effecten van gruwelijkheid en herkenbaarheid.³²

Inspelen op emoties

De analyses uit voorgaande paragraaf hebben laten zien dat gruwelijkheid en herkenbaarheid van de foto geen direct effect hebben op de waarschijnlijkheid waarmee verhoorders kiezen voor de verhoorstijl inspelen op emoties. De aanvullende analyse duidt op een significant indirect effect van de gruwelijkheid van de foto op de keuze voor inspelen op emoties dat loopt via morele verontwaardiging (dit wordt grafisch weergegeven in figuur 4.10). Een gruwelijkere foto leidt tot meer morele verontwaardiging en meer morele verontwaardiging leidt tot een hogere waarschijnlijkheid dat verhoorders kiezen voor de verhoorstijl inspelen op emoties.

Figuur 4.10 Schematische voorstelling van de samenhang tussen gruwelijkheid, morele verontwaardiging en inspelen op emoties

Bewijs voorleggen

Voorgaande analyses hebben laten zien dat gruwelijkheid en herkenbaarheid van de foto een effect hebben op de waarschijnlijkheid waarmee wordt gekozen voor de verhoorstijl bewijs voorleggen. Uit de aanvullende analyse komt naar voren dat de perceptie van de bewijskracht en morele verontwaardiging ook een effect hebben en positief

32 De resultaten van de achterliggende statistische analyses worden weergegeven in bijlage 5.

samenhangen met bewijs voorleggen. Naarmate verhoorders het bewijs krachtiger inschatten en meer verontwaardigd waren, was het gemiddeld genomen waarschijnlijker dat zij kozen voor bewijs voorleggen. De verwachting was dat de perceptie van de bewijskracht een verklaring kon bieden voor het effect van herkenbaarheid van de foto op bewijs voorleggen. De herkenbare foto zou ervoor moeten zorgen dat het waarschijnlijker was dat verhoorders zouden kiezen voor bewijs voorleggen omdat zij het bewijs door de herkenbare foto krachtiger zouden inschatten. Dit indirecte effect is niet significant uit de resultaten naar voren gekomen en de verwachting kan dan ook niet worden bevestigd. Daarnaast werd verwacht dat morele verontwaardiging een verklaring kon bieden voor het effect van gruwelijkheid op bewijs voorleggen, vergelijkbaar met de bovenstaande indirecte invloed hiervan op de verhoorstijl op emoties inspielen. De resultaten van de aanvullende analyse laten zien dat het indirecte effect van gruwelijkheid via morele verontwaardiging op bewijs voorleggen niet significant is en bevestigen deze verwachting dan ook niet.

Aanname schuld of onschuld

Uit voorgaande analyses is naar voren gekomen dat de herkenbaarheid van de foto een positief effect heeft op de aanname van de schuld van de verdachte. Met de aanvullende analyse proberen we te achterhalen of dit effect kan worden verklaard door de perceptie van de bewijskracht. De resultaten van de aanvullende analyse laten zien dat de perceptie van de bewijskracht positief samenhangt met de aanname van schuld. Naarmate verhoorders het bewijs krachtiger inschatten, is de kans groter dat zij de verdachte schuldig achten ten opzichte van de kans dat zij de verdachte onschuldig achten. Er wordt geen significant indirect effect gevonden van herkenbaarheid op de aanname van schuld dat loopt via de perceptie van de bewijskracht. Op basis van de resultaten wordt dan ook geen bevestiging gevonden voor de verwachting dat de perceptie van de bewijskracht het effect van herkenbaarheid op de aanname van schuld verklaart.

4.5 Beperkingen

Een belangrijke beperking van veel experimenteel onderzoek betreft de ecologische validiteit. Een casusomschrijving die te ver afstaat van praktijksituaties kan resulteren in keuzes die niet in daadwerkelijke verdachtenverhoren gemaakt zouden worden. Bij de ontwikkeling van het hiervoor beschreven experiment hebben we ervoor proberen te zorgen dat het onderzoek zo goed mogelijk aansluit bij het dagelijkse werk van verhoorders. Zo zijn beelden van een plaats delict met slachtoffer en van een bewakingscamera gebruikt zoals die in daadwerkelijke doodslag/moordzaken kunnen voorkomen. Ook zijn de zestien verhoortechnieken gebaseerd op concrete vragen en opmerkingen, die zijn afgeleid van daadwerkelijke uitspraken uit eerder geobserveerde verdachteninterviews. Daarnaast hebben verhoorders een concreet doel meegekregen wat zij tijdens het uit te voeren verhoor met de verdachte moesten bereiken. Ondanks hiervoor genoemde aspecten, blijft de gebruikte casusomschrijving een versimpelde

weergave van een echt verdachtenverhoor. Dit roept dan ook de vraag op of het experiment een daadwerkelijke verhoorsituatie voldoende heeft benaderd.

Deze vraag is ter sprake gekomen tijdens gesprekken met enkele verhoorders direct na deelname aan het experiment en tijdens de focusgroep met recherchepsychologen. Een deel van de verhoorders heeft aangegeven dat zij met name het inschatten van de schuld of onschuld van de verdachte en de keuze voor verhoortechnieken moeilijk vond. De casusomschrijving bood volgens hen te weinig informatie om dat soort afwegingen en keuzes goed te kunnen maken. Een ander deel van de verhoorders kon zich wel voldoende in de situatie inleven om realistische beslissingen te kunnen nemen. Tijdens de focusgroep met recherchepsychologen werd ook nog aangegeven dat het gekozen scenario 'vrij smal' was. Daadwerkelijke zaken zijn complexer en uitgebreider wat ervoor zorgt dat verhoorders meer informatie hebben waarop zij hun beslissingen kunnen baseren. Ook werd gewezen op een andere afwijking ten opzichte van de praktijk. In hun advisering van verhoorders merken recherchepsychologen een verschil tussen de voorbereiding van een verhoor en de uitvoering ervan. Vertaald naar het experiment betekent dit dat aangeven welke verhoortechnieken je zou kiezen, niet hetzelfde hoeft te zijn als die verhoortechnieken ook daadwerkelijk tijdens het verhoor gebruiken.

Hoewel de complexiteit van daadwerkelijke verhoorsituaties moeilijk in een experiment is te vangen, was de casusomschrijving over het algemeen wel herkenbaar voor verhoorders. Daarbij was het doel van het experiment om effecten van beeldkenmerken te onderzoeken. Gesteld zou kunnen worden dat effecten van beeldmateriaal die in de versimpelde situatie van het experiment worden gevonden wellicht sterker aanwezig zijn in werkelijke verhoorsituaties met grotere hoeveelheden, en daarmee intensievere blootstelling, aan beeldmateriaal.

Andere beperkingen van het experiment kunnen voortkomen uit de gekozen operationalisatie van concepten en te maken keuzes. Zo heeft de formulering van de opdracht tot het verhoor mogelijk de inschatting van de schuld van de verdachte beïnvloed. Zoals hiervoor besproken, hebben we met de casusomschrijving geprobeerd een situatie te schetsen die verhoorders herkennen en waarin zij zodoende realistische afwegingen zouden kunnen maken. Met dit doel voor ogen hebben we de opdracht tot verhoor zo concreet mogelijk proberen te formuleren. De verhoorders hebben we gevraagd om met het verhoor de betrokkenheid van de verdachte bij het omschreven delict vast te stellen. Hiermee hebben we verhoorders mogelijk gestuurd richting een schuldige verdachte. De consequentie hiervan zou kunnen zijn dat meer verhoorders de verdachte schuldig achtten dan wanneer een neutralere verhooropdracht zou zijn voorgelegd, zoals: '... zo veel mogelijk relevante en betrouwbare informatie van de verdachte verkrijgen.' De conclusies over de effecten van gruwelijkheid en herkenbaarheid van het beeld op de schuldvraag zullen hierdoor echter niet zijn beïnvloed. Dat komt omdat elke verhoorder, dus ongeacht de variant van het beeld (gruwelijk versus minder gruwelijk en herkenbaar versus niet herkenbaar) dat is voorgelegd, dezelfde casusomschrijving en verhooropdracht heeft gekregen. Mogelijk ligt het algehele aantal schul-

dig geachte verdachten hoger door de meer sturende formulering van de verhooropdracht, maar het werkt niet door in verschillen tussen de vier groepen die zijn vergeleken.

Een andere beperking betreft het gekozen delict. Voor de casusomschrijving is gekozen voor een doodslag/moordzaak. Dit delict paste het best bij het scenario van de foto plaats delict met slachtoffer die voor dit experiment kon worden gebruikt. De keuze voor een doodslag/moordzaak heeft er mogelijk voor gezorgd dat de gemiddelde morele verontwaardiging over het delict onder de verhoorders relatief hoog was met een geringe spreiding. Dit heeft tot gevolg dat eventuele effecten moeilijker vastgesteld kunnen worden. Dit was mogelijk anders geweest in het geval was gekozen voor een liquidatiezaak. Omdat liquidaties zich vaak afspelen in het criminele circuit, kan worden aangenomen dat de morele verontwaardiging tussen verhoorders meer uiteen zou lopen. De keuze voor een doodslag/moordzaak heeft er mogelijk voor gezorgd dat de effecten op morele verontwaardiging zijn onderschat.

Het onderzoek is gebaseerd op zelfrapportages van verhoorders wat ervoor kan hebben gezorgd dat de bevindingen zijn vertekend door sociaal wenselijke antwoorden. Verhoorders wisten waar het om ging en zouden hierdoor op hun *qui-vive* kunnen zijn geweest. Dit is een mogelijke verklaring voor de tegenstrijdige interactie-effecten tussen gruwelijkheid en herkenbaarheid. In de situatie dat verhoorders een gruwelijke foto van de plaats delict in combinatie met een herkenbaar beeld van een bewakingscamera te zien kregen, waren ze wellicht extra alert en daardoor voorzichtiger in hun keuzes.

Tot slot hebben rechnerpsychologen tijdens de focusgroep aangegeven dat beeldmateriaal complex is. Het experiment heeft naar twee specifieke beeldkenmerken gekeken, te weten gruwelijkheid en herkenbaarheid. De verwachting was dat met name gruwelijkheid via emoties zou doorwerken in de keuzes van verhoorders. De rechnerpsychologen hebben de vraag geopperd of gruwelijkheid praktisch gezien het meest relevante beeldkenmerk is die de emoties van verhoorders kunnen beïnvloeden. Het is wellicht niet zozeer de gruwelijkheid van het beeld als wel de specifieke voorwerpen of associaties met eerdere ervaringen die in het beeld te zien zijn, die doorwerken in de opgewekte emoties. Dit laat zien dat in toekomstig onderzoek meerdere beeldkenmerken en ook meerdere soorten beeldmateriaal bestudeerd dienen te worden.

4.6 Conclusie

In de experimentele studie waarover in dit hoofdstuk wordt gerapporteerd, staat de invloed centraal die beeldkenmerken hebben op beslissingen van verhoorders gedurende het verdachtenverhoor. Beelden kunnen de oordeelsvorming beïnvloeden wat gevolgen kan hebben voor de keuzes die professionals in de strafrechtketen maken. Een verklaring hiervoor is dat beelden emoties kunnen opwekken en dat het keuzegedrag van mensen deels wordt bepaald door de emoties die zij ervaren (Grady et al., 2018). In het hier gerapporteerde veldexperiment hebben we gekeken of vergelijkbare processen zich ook voor kunnen doen bij beslissingen die verhoorders maken tijdens

het verhoren van verdachten. Er is specifiek aandacht besteed aan de aanname van schuld of onschuld van de verdachte en de keuze voor verhoortechnieken. Beelden zijn complex en hebben vele kenmerken die invloed kunnen uitoefenen op beslissingen die verhoorders nemen tijdens het verhoren van een verdachte. Het veldexperiment beperkt zich tot twee beeldkenmerken. Er is gekozen voor gruwelijkheid als beeldkenmerk omdat onderzoek laat zien dat gruwelijkheid emoties oproept die de oordeelsvorming in het strafproces beïnvloeden (Landy & Goodwin, 2015). Daarnaast is gekozen voor herkenbaarheid als beeldkenmerk. Beelden van bewakingscamera's worden vaak gebruikt om verdachten te identificeren en om te laten zien dat zij op, voor het misdrijf, relevante plekken zijn geweest (zie hiervoor hoofdstuk 2 en 3).

De belangrijkste bevindingen van het veldexperiment zijn weergegeven in tabel 4.2. Met betrekking tot de invloed van de beeldkenmerken gruwelijkheid en herkenbaarheid op het beslisproces van verhoorders kunnen drie conclusies uit de bevindingen worden afgeleid. Een eerste conclusie is dat de beeldkenmerken gruwelijkheid en herkenbaarheid beperkt invloed blijken te hebben op de waarschijnlijkheid waarmee voor een bepaalde verhoorstijl wordt gekozen. Gruwelijkheid en herkenbaarheid hebben alleen direct effect op bewijs voorleggen en niet op inspelen op emoties en misleiden. Een tweede conclusie is dat de twee beeldkenmerken verschillende aspecten van het beslisproces van verhoorders gedurende het verdachtenverhoor lijken te beïnvloeden. Emoties en morele verontwaardiging worden beïnvloed door de gruwelijkheid van de beelden. De aanname van schuld of onschuld wordt beïnvloed door herkenbaarheid. Bewijs voorleggen wordt beïnvloed door zowel gruwelijkheid als herkenbaarheid. Een derde conclusie is dat de effecten van gruwelijkheid en herkenbaarheid tegen elkaar in lijken te werken. Dit is te zien aan de negatieve interactie-effecten bij morele verontwaardiging en aanname van schuld of onschuld. Het effect van gruwelijkheid op morele verontwaardiging wordt alleen gevonden in combinatie met een niet herkenbare foto. Het effect van herkenbaarheid op de aanname van schuld of onschuld wordt alleen gevonden in combinatie met een minder gruwelijke foto. Een mogelijke verklaring voor de negatieve interactie-effecten zou sociale wenselijkheid kunnen zijn. De combinatie van gruwelijk met herkenbaar beeld maakt verhoorders mogelijk alert en daardoor voorzichtiger bij het beantwoorden van de vragen. Tijdens de focusgroep werd dit geïnterpreteerd als 'bang zijn om de tunnel in te gaan'.

Tabel 4.2 Overzicht van empirische bevindingen uit het veldexperiment met verhoorders

Onafhankelijke variabelen	Opgewekte emoties	Morele verontwaardiging	Perceptie bewijskracht	Aanname schuld of onschuld	Inspelen op emoties	Misleiden	Bewijs voorleggen
Afhankelijke variabelen							
<i>Gruwelijkheid</i>	+	+	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	–
<i>Herkenbaarheid</i>	n.s.	n.s.	n.s.	+	n.s.	n.s.	+
<i>Gruwelijkheid* herkenbaarheid</i>	n.s.	–	n.s.	–	n.s.	n.s.	+
<i>Opgewekte emoties</i>				n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
<i>Morele verontwaardiging</i>				n.s.	+	n.s.	+
<i>Perceptie bewijskracht</i>				+	n.s.	n.s.	+
<i>Aanname schuld of onschuld</i>					n.s.	n.s.	n.s.

Op basis van het overzicht van de bevindingen zoals weergegeven in tabel 4.2 kan ook worden geconcludeerd dat de opgewekte emoties, morele verontwaardiging en de perceptie van de bewijskracht maar beperkt een verklaring bieden voor het effect van de beeldkenmerken op het beslisproces van verhoorders. Dit is deels toe te schrijven aan de bevinding dat er om te beginnen weinig effecten zijn gevonden op de keuze voor verhoorstijl en de aanname van schuld of onschuld. Er is met andere woorden weinig te verklaren. Daarnaast blijken de opgewekte emoties, morele verontwaardiging en perceptie van de bewijskracht maar beperkt samen te hangen met de keuze voor verhoorstijl en de aanname van schuld of onschuld.

Camerabeelden kunnen in een zaak voor het bewijs worden gebruikt via twee wettelijke beschreven bewijsmiddelen: via het bewijsmiddel van de eigen waarneming van de rechter en ook via een proces-verbaal van de politie, waarin beschreven is wat op de beelden is te zien (Dubelaar 2014, p. 215).³³ Camerabeelden kunnen ook ingezet worden tijdens het verhoor: verhoorders kunnen de verdachte confronteren met de beelden, dan wel een beschrijving hiervan. Zoals eerder aangegeven, is het verdachtenverhoor voor de recherche een belangrijk opsporingsmiddel waarmee zaken kunnen worden opgelost (Van Wijk, Van Leiden, & Hardeman, 2017).

Het is goed voorstelbaar dat beelden die van goede kwaliteit zijn en waarop de verdachte duidelijk herkenbaar het delict pleegt, tot een andere proceshouding van de verdachte leiden dan wanneer op de beelden nauwelijks zichtbaar is wat precies gebeurt en de verdachte niet herkenbaar is, of wanneer de geregistreerde gebeurtenissen in woorden beschreven worden. De verdachte zal mogelijk een inschatting maken van de bewijswaarde of bewijskracht van de beelden: hoe sterk is het bewijs dat ze tegen mij hebben?³⁴

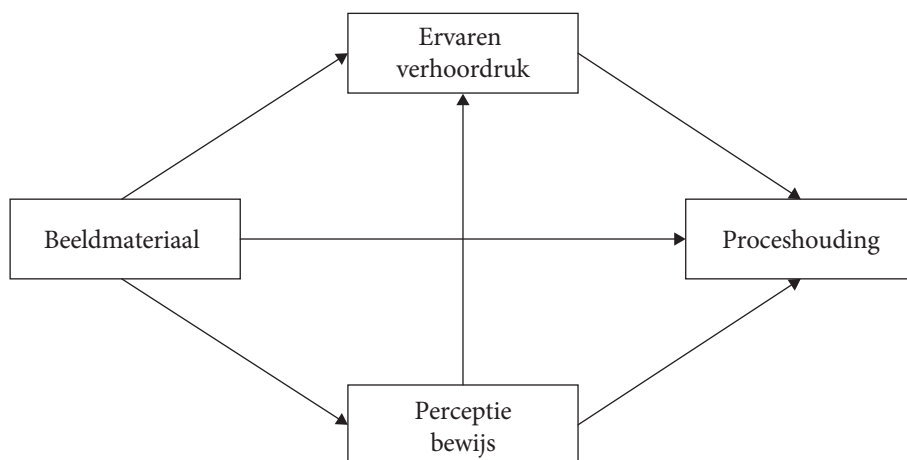
In dit experiment is onderzocht hoe tijdens een gesimuleerd verhoor het tonen van camerabeelden waarin de verdachte in verband wordt gebracht met een misdrijf, doorwerkt in de percepties en keuzes van verdachten. We vergeleken dit met de situatie waarin verdachten geconfronteerd worden met een tekstuele beschrijving van wat te zien is op de camerabeelden. Hier gaat het dus om de invloed van de daadwerkelijke beelden versus een tekstuele beschrijving hiervan op het beslisproces van de verdachte. Tijdens het verhoor gaat het dan voornamelijk om de keuze van de verdachte om al dan niet een (bekenkende) verklaring af te leggen. De informatie die de verdachte tijdens het verhoor krijgt voorgelegd, is medebepalend voor de keuze die de verdachte

33 Het concept wetsvoorstel tot vaststelling van Boek 4 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering (de berechting), artikel 4.3.2.2 (zie www.rijksoverheid.nl) beoogt opnamen van beeld en geluid als zelfstandig wettig bewijsmiddel aan te merken. De concept Memorie van Toelichting bij Boek 4 (p. 62) stelt dat reden daarvoor is “gelegen in de wens, opnamen van beeld of geluid als bewijsmiddel te gebruiken zonder dat zij op de terechtzitting afgespeeld of vertoond zijn”. Uit recente jurisprudentie van de Hoge Raad (HR 24 september 2019, ECLI:NL:HR:2019:1414, NJ 2019/465, met noot Reijntjes) blijkt dat de Hoge Raad nu al onder bepaalde voorwaarden toestaat dat opnamen die buiten het onderzoek ter terechtzitting zijn bekeken, langs de weg van de eigen waarneming voor het bewijs worden gebruikt.

34 Voor een juridische analyse van bewijskracht, zie Dubelaar (2014). Zij betoogt dat het bij bewijskracht gaat om de vraag hoe sterk het bewijs een bepaalde hypothese ondersteunt of ontkracht. Bewijsmateriaal dat sterk discrimineert tussen het schuldig scenario en het onschuldig scenario komt een grote bewijswaarde toe.

maakt wat betreft de proceshouding (Luke, Dawson, Hartwig, & Granhag, 2014). Het gebruik van camerabeelden tijdens het verhoor kan de perceptie van verdachten van de hoeveelheid en de sterkte van het bewijs tegen hen beïnvloeden (Deslauriers-Varin, Lussier, & St-Yves, 2011). Vanuit de opsporingspraktijk bestaat vooral interesse voor de rol die beeldmateriaal kan hebben bij het verhogen van de verklaringsbereidheid van verdachten, zoals in het eerdergenoemde opsporingsonderzoek TGO Arial. De gedachte in dat opsporingsonderzoek was onder andere dat beelden het aanwezige bewijsmateriaal inzichtelijker en duidelijker zouden maken (Van der Veen, 2016; Dekker, 2017). Zo wordt de verdachte 'een opening' gegeven, aldus betrokken onderzoeker Schildknecht in het artikel. Meer in het algemeen lijkt het voorleggen van (camera)beelden te worden gebruikt als een verhoortechniek waarmee de verdachte in de gelegenheid wordt gesteld om zelf een oordeel te vormen over wat er op het beeldmateriaal te zien is. De bij TGO Arial betrokken zaaksofficier denkt dat visualisatie goed kan werken in zaken waar veel bewijsmiddelen zijn, die 'om een verklaring schreeuwen': 'dan moet de verdachte het maar uitleggen.' (in Van der Veen, 2016, p. 23). Uit de interviews en de focusgroep leiden we af dat het voorleggen van (camera)beelden ook een verhoortechniek is waarmee de (zwijgende/ontkennende) verdachte wordt bewogen tot het afleggen van een verklaring (zie paragraaf 3.2.3).

Het op deze manier gebruiken van camerabeelden kan verhelderend werken, maar zorgt mogelijk ook voor onwenselijke effecten die betrekking hebben op de betrouwbaarheid van de verklaring van de verdachten. Uit divers (experimenteel) onderzoek blijkt dat camerabeelden en foto's andere effecten kunnen hebben dan geschreven of gesproken tekst (voor een overzicht: Feigenson, 2010). Mensen leggen vaker een valse ooggetuigenverklaring af wanneer zij camerabeelden zien dan wanneer zij een beschrijving van de beelden horen (Wade, Green, & Nash, 2010). Mensen kunnen zich verder op basis van gemanipuleerde foto's activiteiten herinneren die feitelijk nooit hebben plaatsgevonden (Wade, Garry, Read, & Lindsay, 2002). Daarbij lijken mensen behoorlijk zeker te zijn van hun zaak en zich niet bewust te zijn van hun overmatige vertrouwen in de eigen waarneming (Granot, Balcetis, Feigenson, & Tyler, 2018; zie ook paragraaf 2.4 over naïef realisme). Camerabeelden kunnen het bewijs tegen de verdachte verduidelijken, maar kunnen dus ook een onwenselijk effect hebben op de ervaren druk en de inschatting van de bewijskracht door de verdachte. Hierdoor kan de betrouwbaarheid van een eventuele verklaring van de verdachte afnemen (Vrij et al., 2017). De manier waarop beeldmateriaal zoals cameraregistraties de keuze voor de proceshouding kan beïnvloeden is schematisch weergegeven in figuur 5.1.

Figuur 5.1 Schematische voorstelling van de invloed van beeldmateriaal op ervaren verhoordruk, perceptie van bewijs en de keuze voor de proceshouding

5.1 Het huidige experiment

Het huidige experiment onderzocht bovenstaande vragen over de invloed van camera-beelden op de proceshouding van de verdachte. Voor dit experiment werden deelnemers daartoe in de positie van verdachte geplaatst. Om dit te bereiken, werd een situatie gecreëerd waarin een diefstal in scène werd gezet. Hiervoor sloten we aan bij eerder onderzoek waarin deelnemers werden geïnstrueerd om een object (bijvoorbeeld een mobiele telefoon) te stelen (Kebbell, Hurren, & Roberts, 2006; Sellers & Kebbell, 2009). In aanvulling op dit eerdere onderzoek dat voorsorteerde op 'schuldige' verdachten, kreeg de helft van de deelnemers in ons huidige experiment echter de opdracht de portemonnee weliswaar weg te nemen, maar deze vervolgens bij de receptie van het gebouw in te leveren. Een dag na de encenering werd vervolgens met alle deelnemers een verhoor over de diefstal gesimuleerd. De deelnemers werden geïnformeerd dat een portemonnee met geld erin was verdwenen, dat ze werden verdacht van het stelen van een portemonnee en dat er bewijs was dat suggereert dat zij het hebben gedaan. Dit bewijs bestond uit een opname van een beveiligingscamera waarop vastgelegd was dat deelnemers de portemonnee van de vindplaats wegnamen. De camerabeelden omvatten echter *niet* wat zij er vervolgens mee hadden gedaan (geld eruit gepakt en weggegooid, of teruggebracht naar de receptie). Dit is van belang, omdat het beeldmateriaal zo niet onomstotelijk de schuld van de verdachte aantoon, maar juist ruimte geeft voor interpretatie door de verdachte (en andere beoordelaars) voor alternatieven (bijvoorbeeld dat het geld pas werd ontvreemd nadat de deelnemer de portemonnee naar de receptie had gebracht). Hiermee werd dus een unieke situatie gecreëerd die alleen in een experimentele setting onderzocht kan worden, namelijk hoe beeld de proceshouding van 'schuldige' versus 'onschuldige' verdachten beïnvloedt.

Om het effect van het informatiefORMAT te toetsen, werden twee condities gebruikt.³⁵ De ene helft van de deelnemers kreeg bewegend beeld van de opnames voorgelegd, de andere helft kreeg een tekstuele omschrijving van de beelden voorgelegd. Daarna werd alle deelnemers gevraagd om aan te geven of, en hoe waarschijnlijk ze zouden beken-
nen, ontkennen of zwijgen, hoe sterk ze het bewijs inschatten en hoeveel druk ze er-
voeren. De verwachtingen over het effect van het informatiefORMAT op de perceptie van
bewijs, de ervaren verhoordruk en de proceshouding zijn weergegeven in tabel 5.1. Op
basis van bevindingen dat camerabeelden andere effecten hebben dan tekst, verwacht-
ten we bijvoorbeeld dat in de situatie met de camerabeelden het bewijs sterker wordt
ingeschat (aangeduid met +) dan in de situatie met tekst (aangeduid met -).

Tabel 5.1 Overzicht van verwachtingen studie 2: de invloed van camerabeelden op de perceptie van het
bewijs, de ervaren verhoordruk en de proceshouding

	Perceptie bewijs	Ervaren verhoordruk	Bekennen/ontkennen/zwijgen
Camerabeelden	+	+	+/-/-
Tekst	-	-	-/+/+

Op basis van een vragenlijst werd verdere informatie verzameld. Een belangrijk onder-
deel betrof het achterhalen van de perceptie van bewijs, de ervaren verhoordruk en de
proceshouding. Daarnaast waren vragen opgenomen die de effecten van het informa-
tiefORMAT mogelijk veranderen, maar ook de leeftijd en het geslacht van de respondent.
Ook zijn vragen gebruikt om te controleren of de manipulatie was geslaagd.

5.2 Methode

5.2.1 Deelnemers

Deelnemers waren 130 studenten tussen de leeftijd van 17 en 45 jaar ($M = 21,19$, $SD = 7$), 109 vrouwen; 21 mannen). Van hen studeerden 86 psychologie, 19 pedagogiek, 3 geneeskunde, 3 rechtsgeleerdheid, 3 biomedische wetenschappen, 2 criminologie, 2 bestuurskunde, 2 politicologie, en de rest ($N = 10$) studies zoals biologie, Japans, eco-
nomie. Deelnemers doorliepen twee sessies op twee opeenvolgende dagen, voor stu-
diepunten of een financiële beloning (€ 7). Als extra stimulans werd iedereen verteld
dat ze de kans hadden om € 10 extra te verdienen tijdens de tweede sessie. Deze bonus
werd aan alle deelnemers uitgekeerd, maar dit werd pas na afloop bekendgemaakt. Het
onderzoek werd op 13 september 2018 goedgekeurd door de ethische commissie van
de Universiteit Leiden, protocol nummer CEP18-0913/340, en was in overeenstem-
ming met de Verklaring van Helsinki.

35 In het oorspronkelijke projectvoorstel was ook nog een conditie met statisch beeld opgenomen, deze is om-
wille van het bereiken van een voldoende grote steekproef achterwege gelaten.

5.2.2 Opzet

Deelnemers werden willekeurig toegewezen aan een van vier condities: stelen/video ($n = 33$), stelen/tekst ($n = 31$), terugbrengen/video ($n = 33$), terugbrengen/tekst ($n = 33$). De belangrijkste maat betrof de keuze om te bekennen, te ontkennen of te zwijgen. Daarnaast werd de perceptie van bewijskracht, schuldgevoelens, ervaren druk om te bekennen, en indruk van de interviewer gemeten. Ook zijn verschillende variabelen meegenomen die de keuze van de deelnemer mogelijk beïnvloedden (sociale wenselijkheid, mediaconsumptie, en vertrouwen in de Nederlandse jurisdictie). Gegevens werden verzameld in twee sessies.

Sessie 1: De procedure omvatte een aangepaste versie van eerder gepubliceerd onderzoek Kebbell & Daniels, 2006; Kebbell, Hurren, & Roberts; 2006). Bij aankomst in het laboratorium werden de deelnemers verwelkomd door de onderzoeker en doorverwezen naar de onderzoekskamer met een laptop. Op deze laptop kregen de deelnemers het toestemmingsformulier en de instructies te zien.

Deelnemers werd verteld dat ze zouden meedoen aan een onderzoek naar invloeden op ervaringen en keuzes van schuldige en onschuldige verdachten tijdens interviews met de politie en dat het experiment uit twee sessies zou bestaan. Afhankelijk van de toegewezen conditie, zouden ze tijdens de eerste sessie worden geïnstrueerd om iets te stelen en dit zou kunnen worden vastgelegd. Verteld werd verder dat tijdens de tweede sessie mogelijk bewijs zou worden gepresenteerd en dat ze hierover zouden worden ondervraagd door een interviewer die niet op de hoogte zou zijn van de conditie (stelen of terugbrengen) waaraan ze waren toegewezen. Deelnemers kregen te horen dat deelname vrijwillig was en dat ze op elk moment tijdens het experiment konden stoppen zonder dat dit negatieve gevolgen zou hebben. Vervolgens vulden de deelnemers een vragenlijst in over sociale wenselijkheid en twee vragen over het vertrouwen in de Nederlandse rechtspraak op een antwoordschaal (1 = helemaal geen, 5 = heel veel), en werden demografische gegevens (geslacht, leeftijd, opleiding) genoteerd.

Hierna kregen de deelnemers te horen dat een ander experiment in de aanpalende ruimte plaatsvond en dat de onderzoeker zijn portemonnee daar had achtergelaten. Deelnemers kregen te horen dat ze ofwel het geld in de portemonnee moesten stelen (schuldig conditie) ofwel de portemonnee, inclusief het geld, naar de receptionist van het gebouw moesten brengen (onschuldig conditie). Alle deelnemers kregen de opdracht om naar de experimentruimte te gaan en naar de portemonnee te zoeken, waar ze door twee camera's werden opgenomen met video. Deelnemers in de 'schuldig'-conditie werd opgedragen om in het geheim en niet zichtbaar voor anderen de portemonnee mee te nemen naar de gang. In de gang moesten ze de portemonnee openen en het geld tellen. Ze kregen de opdracht om het geld eruit te nemen en de portemonnee in een oranje cartridge container van Stichting AAP te gooien die om de hoek van de gang was geplaatst. Hen werd verteld om tijdens hun acties met niemand te praten. Deelnemers die aan de 'onschuldig'-conditie waren toegewezen, volgden dezelfde procedure, maar in plaats van de lege portemonnee in de cartridgecontainer te gooien,

retournerden ze de portemonnee inclusief het geld bij de receptionist, bovenaan de trap waar de oranje cartridgecontainer was geplaatst.

Nadien keerden alle deelnemers terug naar de onderzoekskamer en maakten ze de vragenlijst af. De resterende vragen dienden als manipulatiecontroles zoals: 'Hoeveel geld zat er in de portefeuille?', 'Heb je camera's gezien in de experimentruimte?', 'Heb je iets in de hal opgemerkt?' Aan het einde van de eerste sessie werden de deelnemers bedankt voor hun deelname en verzocht om het experiment met niemand te bespreken.

Sessie 2: Voor de tweede sessie keerden de deelnemers de dag na sessie 1 terug naar het lab voor een gefingeerd (*mock*) verhoor met de politie. De verhoorsituatie werd geënceneerd op basis van eerder (observatie)onderzoek van een van de auteurs (Verhoeven, Stevens, 2010 en 2013) tijdens verhoren in grotere zaken en winkeldiefstallen. Het politie-interview vond plaats in de interviewruimte, aan een tafel met een laptop. De interviewer, een research masterstudente psychologie, zat aan het hoofd van de tafel en de deelnemer aan de lange kant van de tafel. De interviewer toonde de laptop af en toe aan de deelnemers als de deelnemers iets moesten lezen of een antwoord moesten rapporteren. De verhoorsituatie werd geënceneerd op basis van eerder (observatie) onderzoek van een van de auteurs (Verhoeven & Stevens, 2010; 2013) tijdens verhoren in grotere zaken en winkeldiefstallen.

Figuur 5.2 Still uit de camerabeelden die aan de deelnemers werden getoond en waarop te zien is dat de portemonnee uit een lade op het bureau weggenomen wordt (origineel in kleur)

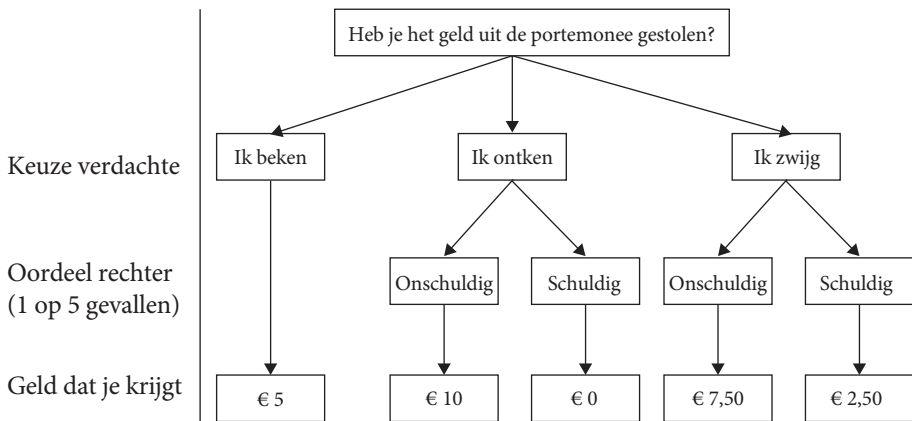
Bij aanvang van het politie-interview werden deelnemers verwelkomd in de interviewruimte waarna de interviewer hen informeerde dat ze verdacht werden van diefstal. Ze kregen te horen dat de dag ervoor een portemonnee was gestolen. De portemonnee werd gevonden, maar het geld binnenin was verdwenen. De politie bezat bewijs dat de deelnemer aanwezig was op de locatie waar de portemonnee was gestolen: een politie-

agent had video-opnames gevonden uit de experimenteerkamer waar de portemonnee was gestolen. De interviewer toonde vervolgens het bewijsmateriaal, dat de betreffende camerabeelden of een tekstuele getuigenis hiervan betrof.

In de videoconditie kregen de deelnemers een opname van zichzelf te zien, waarbij de deelnemer de portemonnee uit een bakje op het bureau haalt (zie *still* in figuur 5.2). Het gezicht van de deelnemer werd niet getoond. Elke opname betrof dezelfde gestandaardiseerde reeks beelden en werd bewerkt tot een duur van ongeveer vijf seconden. In de tekstconditie kregen de deelnemers een vergelijkbare tekstuele beschrijving te lezen van de deelnemer die de portemonnee uit de lade op het bureau in de experimentruimte haalt. De tekst bevatte de datum en tijd van de diefstal en een beschrijving van het geslacht, de leeftijd, lengte, haarlengte, haarkleur en kleding van de deelnemer, informatie die ook uit de video-opname kon worden afgeleid.

Na het voorleggen van het bewijs, vroeg de interviewer de deelnemers om op de laptop de kans te rapporteren dat zij zouden bekennen aan deze misdaad op een antwoordschaal (1 = helemaal niet, 10 = zeker wel), zonder dit te laten zien aan de interviewer. Vervolgens legde de interviewer uit dat de deelnemers een extra gift van € 10 zouden ontvangen. Er werd uitgelegd dat ze, afhankelijk van de eigen keuzes van de deelnemers, het volledige bedrag konden behouden of (een deel van) het bedrag konden verliezen. De keuzes van de deelnemers hadden dus werkelijke gevolgen in termen van winsten en verliezen.

Als de deelnemers ervoor kozen om het misdrijf te bekennen, verloren ze € 5 en hielden ze € 5. Als ze ervoor kozen om de misdaad te ontkennen, zou een rechter hetzelfde bewijs evalueren dat hen zojuist was getoond. Deelnemers kregen te horen dat de rechter in een op de vijf gevallen aanvullend bewijs zou vragen (waarvan de aard niet nader werd gespecificeerd). Als de rechter de deelnemers schuldig zou vinden, zouden ze € 10 verliezen. Als de deelnemers onschuldig zou worden bevonden, zouden ze € 10 kunnen houden. Als de deelnemers ervoor kozen om te zwijgen over het misdrijf, zou een rechter het bewijs eveneens beoordelen en om aanvullend bewijsmateriaal verzoeken in 1 op de 5 gevallen. Als de rechter hen vervolgens schuldig zou verklaren, zouden ze € 7,50 verliezen en € 2,50 behouden. Als ze onschuldig zouden worden bevonden, zouden ze € 2,50 verliezen en € 7,50 behouden.

Figuur 5.3 Visualisatie van de financiële gevolgen van de verschillende keuzes (bekennen, zwijgen dan wel ontkennen) voor de verkregen extra som van € 10

Samengevat hadden de verschillende keuzes voor de deelnemers dus verschillende financiële consequenties met een verschillende waarschijnlijkheid. Op deze wijze werden in een verhoorsimulatie de relatieve gevolgen nagebootst van veroordeling of vrij-spraak bij de keuze om te bekennen, te ontkennen of te zwijgen.

Na het horen van de instructies, konden de deelnemers deze opnieuw lezen op het scherm van de laptop (zie figuur 5.3). Vervolgens voltooiden ze een aantal vragen om te verifiëren of ze de instructies daadwerkelijk volledig begrepen hadden.

Na de uitleg zei de interviewer: 'Nu wil ik weten of je het geld uit de portemonnee hebt gestolen'. Deelnemers gaven hierop hun keuze om te bekennen, te ontkennen of te zwijgen, zonder de interviewer hun antwoord te laten zien, en zij lichten hun keuze verder toe in een tekst vak.

Vervolgens beantwoordden de deelnemers nog een reeks vragen over de verhoorsetting (allen op een 11-punts Likert-schaal; 0 = helemaal niet, 10 = heel erg). De eerste drie vragen betroffen de perceptie van de bewijskracht: 'Hoe sterk denk je dat het bewijsmateriaal is?', 'Hoe gedetailleerd denk je dat het bewijsmateriaal is?', en 'Hoe overtuigend denk je dat het bewijsmateriaal is?'. Twee volgende vragen betrof hun reacties op het bewijsmateriaal: 'Hoe schuldig voel je je?', en 'Hoeveel druk heb je ervaren om te bekennen?'. Hierna reageerden deelnemers op drie stellingen over de interviewer: 'De interviewer was eerlijk/onbevooroordeeld', 'De interviewer was agressief tegenover mij', en 'De interviewer was humaan tegenover mij'. Tenslotte werd gevraagd naar de experimentele opzet. Deze vier vragen waren: 'In hoeverre heb je het politie-interview als overtuigend ervaren?', 'In hoeverre voelde je dat je keuze om te biechten, te ontkennen of te zwijgen gevolgen zou hebben voor de hoeveelheid geld die je krijgt?', 'In hoeverre verwacht je dat de rechter een juist oordeel velt over je onschuld/schuld?', en 'In welke mate vond je de sessie van gisteren overtuigend?'

De laatste reeks vragen betrof de mate (1 = nooit, 6 = elke dag) waarin deelnemers op verschillende media een aantal Nederlandse nieuwsdiensten volgden, hoe vaak zij misdaadtelevisieprogramma's bekeken, en een aantal Nederlandse kranten lezen.

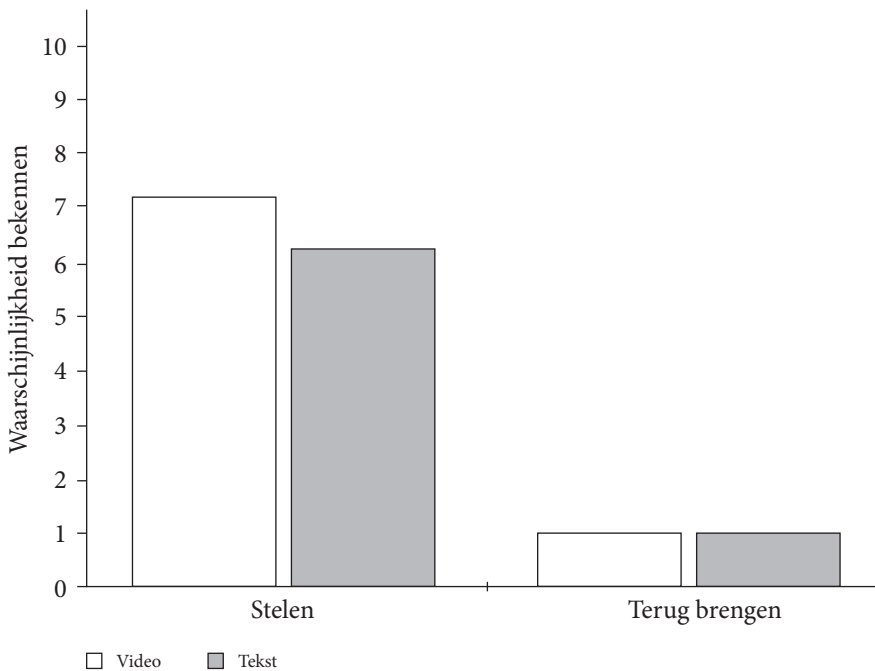
Na het experiment kregen de deelnemers een uitgebreide toelichting te lezen. Ze werden geïnformeerd over het doel van het experiment en dat er drie maanden na voltooiing van het experiment contact met hen zou worden opgenomen over hun bonus. Deelnemers werden pas drie maanden later geïnformeerd dat ze, ongeacht hun keuze, allemaal het volledige bedrag van € 10 zouden ontvangen, om te voorkomen dat zij het verzoek om geheimhouding zouden negeren en hun studiegenoten vertellen over de relatief grote bonus die met deelname aan dit experiment verdiend kon worden. Aan twee van deze mailings gaven in totaal 94 van de 130 deelnemers gehoor. Tijdens de extra uitbetaling werd betreffende deelnemers toestemming gevraagd om het opgenomen videomateriaal voor onderzoeksdoeleinden en rapportage te gebruiken.

5.3 Resultaten

De data zijn geanalyseerd aan de hand van multivariate variantieanalyses en multinomiale regressies. Analyses zijn uitgevoerd met Jamovi, een interface gelinkt aan de R-package statistical software. Alleen significante resultaten worden gerapporteerd. Als grenswaarde voor significantie is een tweezijdige alpha van .05 gehanteerd.

Waarschijnlijkheid bekennen

Deelnemers achtten het direct na het voorleggen van het bewijs waarschijnlijker om te bekennen wanneer zij de dag ervoor de portemonnee hadden gestolen dan wanneer zij deze hadden teruggebracht. Wanneer zij de portemonnee gestolen hadden achtten zij het bovendien waarschijnlijker om te bekennen wanneer het bewijs video dan tekst betrof. figuur 5.4 geeft dit patroon weer.

Figuur 5.4 Gemiddelde en standaardfouten van de waarschijnlijkheid om te bekennen (0 = helemaal niet, 10 = zeker wel) na het voorleggen van het bewijs per conditie (stelen/terug) en type bewijs (video/tekst)

Keuze om te bekennen, zwijgen of ontkennen

Zoals uit tabel 5.2 blijkt, lijkt type bewijs weinig invloed te hebben op de keuze van deelnemers die werd gevraagd de portemonnee terug te brengen. Wanneer zij tekstueel bewijs gepresenteerd kregen kozen al deze 33 deelnemers voor ontkennen. Wanneer zij videobeelden gepresenteerd kregen kozen 29 van de 33 deelnemers (88%) voor ontkennen, en 4 (12%) deelnemers kozen voor zwijgen. Ten opzichte van de tekstconditie was dit laatste verschil in keuze om te zwijgen statistisch significant en week deze bovendien niet af van het percentage deelnemers dat zweeg in de 'schuldige' condities. Echter, de kleine aantallen gebieden een voorzichtige interpretatie.

Uit de tabel blijkt verder dat type bewijs wel degelijk van invloed was op de keuzes van deelnemers die waren geïnstrueerd om de portemonnee te 'stelen'. In de tekstconditie kozen 17 van de 31 deelnemers (55%) ervoor te bekennen, tegen 27 van de 33 deelnemers (82%) in de videoconditie. Daarentegen kozen 7 van de 31 deelnemers (22.5%) in de tekstconditie om te zwijgen, dan wel te ontkennen, tegen 3 van de 33 (9%) deelnemers in de videoconditie. Sekse, individuele variatie in sociale wenselijkheid, of vertrouwen in het rechtssysteem waren niet van invloed op de keuzes van de deelnemers.

Tabel 5.2 Verdeling van de keuzes (bekennen, zwijgen dan wel ontkennen) per conditie (stelen/terugbrengen) en type bewijs (tekst/video).

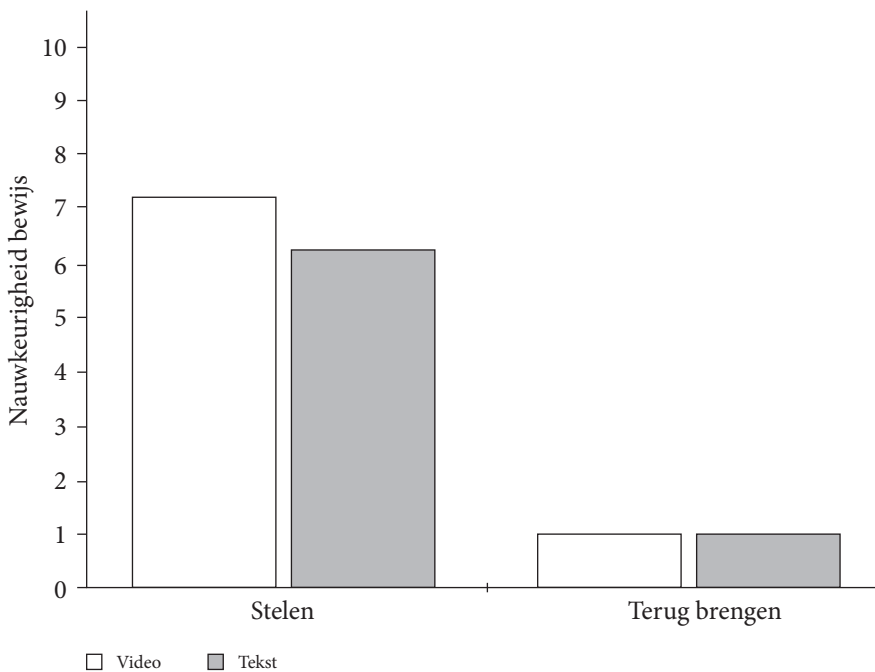
Keuze	Stelen Tekst	Stelen Video	Terugbrengen Tekst	Terugbrengen Video	Totaal
<i>Ja, ik beken. Ik heb het geld gestolen.</i>	17	27	0	0	44
<i>Nee, ik ontken. Ik heb het geld niet gestolen.</i>	7	3	33	29	72
<i>Ik zwijg.</i>	7	3	0	4	14
Totaal	31	33	33	33	130

Motivaties voor de keuze om te bekennen, zwijgen of ontkennen

In de toelichting op hun keuzes verwezen deelnemers geregeld naar de camerabeelden. Interessant genoeg gebeurde dit om zowel de keuze om te ontkennen, te zwijgen of te bekennen verder te motiveren, en ongeacht of de deelnemer geïnstrueerd was de portemonnee te stelen dan wel terug te brengen. Een deelnemer die de videobeelden te zien kreeg maar de portemonnee had teruggebracht motiveerde de keuze om te ontkennen bijvoorbeeld als volgt: 'Ik heb het geld en de portemonnee afgegeven bij de portier. Daar hangen vast ook camera's waarnaar gekeken kan worden.' Een andere deelnemer die koos te ontkennen, noemt daarentegen het ontbreken van beelden aan die zijn/haar onschuld zou kunnen bewijzen: 'Ik heb de portemonnee bij de receptie ingeleverd als gevonden voorwerp (tenminste dat kan ik zeggen). Er is geen beeldmateriaal dat ik het geld daadwerkelijk uit de portemonnee heb gehaald.' Een onschuldige deelnemer die verkoos te zwijgen gaf aan: 'Ik weet dat ik het niet gedaan heb, maar op de video lijkt het wel alsof ik het geld heb stolen.' Eén deelnemer die de portemonnee had 'gestolen' en ervoor koos te bekennen schreef: 'Ik heb het geld gestolen, het is duidelijk op de beelden te zien dus dan kan ik maar beter bekennen en dan 5 euro houden.' Een 'schuldige' deelnemer die ervoor koos te zwijgen gaf daarentegen aan: 'Ik zwijg, omdat ik verwacht dat alleen de video-opnamen onvoldoende zijn om mijn schuld aan te tonen. De kans dat extra bewijsmateriaal wordt gevraagd is redelijk klein, dus ik durf het risico te nemen.'

Percepties bewijskracht

Deelnemers vonden de bewijskracht van zowel de tekst als de video beduidend groter (sterker, nauwkeuriger, overtuigender) na het 'stelen' van de portemonnee ($M = 7.00$, $SE = .27$) dan na het terugbrengen ($M = 4.20$, $SE = .31$). Uit figuur 5.5 blijkt verder dat type bewijs van invloed was op deelnemers' percepties van de nauwkeurigheid van het bewijs; wanneer zij de portemonnee hadden 'gestolen' vonden zij video nauwkeuriger dan tekst, terwijl het omgekeerde het geval was wanneer zij de portemonnee hadden teruggebracht.

Figuur 5.5 Gemiddelde percepties en standaardfouten van de nauwkeurigheid van het bewijs per conditie (stelen/terugbrengen) en type bewijs (video/tekst), op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel erg)

Reacties op bewijsmateriaal

Zowel de mate van schuldgevoelens ($M = 6.65$, $SE = .27$) en ervaren druk ($M = 5.07$, $SE = .34$) waren significant hoger wanneer deelnemers geïnstrueerd waren de portemonnee te stelen dan wanneer zij gevraagd waren deze terug te brengen ($M_{schuld} = .87$, $SE = .26$; $M_{druk} = 3.50$, $SE = .33$). Type bewijsmateriaal (tekst/video) had hier verder geen invloed op.

Indrukken van de interviewer

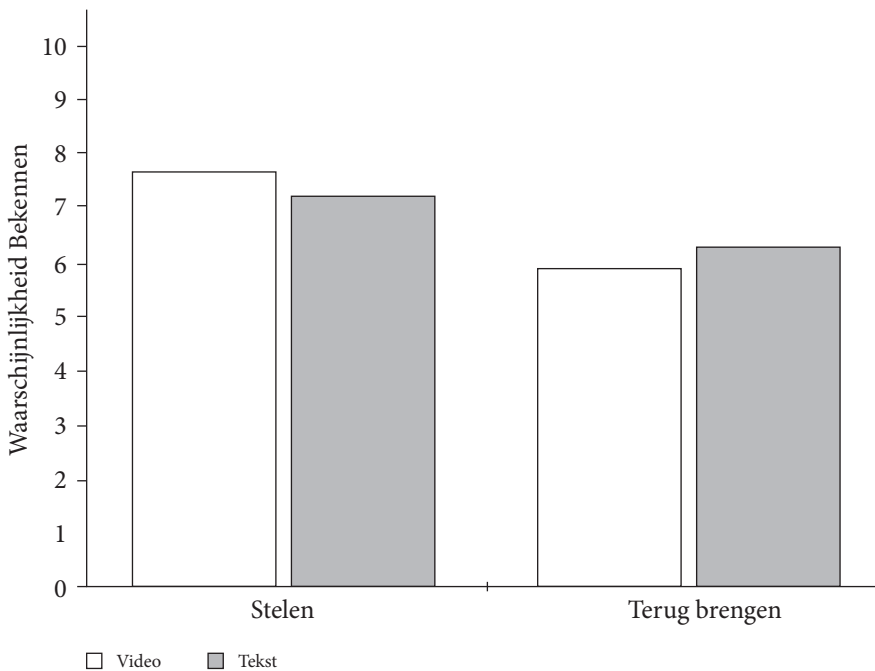
De indruk van de interviewer werd niet beïnvloed door de instructie om de portemonnee te stelen versus terug te brengen of door het type bewijsmateriaal (tekst versus video). Deelnemers hadden doorgaans een positieve indruk; zij vonden de interviewer bovengemiddeld eerlijk ($M = 7.40$, $SE = .30$), weinig agressief ($M = .85$, $SE = .11$) en gemiddeld menselijk ($M = 5.21$, $SE = .24$).

Indrukken van de verhoorsetting

Deelnemers vonden beide sessies gemiddeld geloofwaardig ($M = 5.15$, $SE = .40$), ongeacht de conditie waaraan zij waren toegewezen. Dat de student deelnemers ondanks de

geënceneerde setting wel degelijk de consequenties ervoeren van hun keuzes, bleek verder uit de motivaties van hun keuzes waarin zowel de beelden als de financiële afwegingen regelmatig werden aangehaald. Een deelnemer die de portemonnee diende te ontvreemden, liet een briefje achter in betreffende ruimte met daarop de tekst 'Sorry, ik moest van de experimentleider je portemonnee meenemen, je vindt hem in de Stichting Aap bak op de gang.'

Deelnemers ervoeren dat hun keuze grotere financiële gevolgen had wanneer zij de opdracht hadden gehad de portemonnee te stelen ($M = 8$, $SE = .25$) dan wanneer zij deze dienden terug te brengen ($M = 6.4$, $SE = .42$). Ook waren zij meer overtuigd dat de rechter een juist oordeel zou vellen wanneer zij de portemonnee hadden moeten stelen ($M = 7.38$, $SE = .23$) in plaats van terugbrengen ($M = 6$, $SE = .28$). Type bewijs (video versus tekst) was verder van invloed op de overtuiging dat de rechter juist zou oordelen. Eenzelfde patroon kwam naar voren als bij het oordeel over de nauwkeurigheid van het bewijs: wanneer deelnemers de portemonnee hadden 'gestolen', achtten zij de kans groter dat de rechter juist zou oordelen wanneer zij met videobewijs waren geconfronteerd dan met een tekstuele getuigenverklaring. Voor deelnemers die de portemonnee hadden teruggebracht gold echter het omgekeerde: zij hadden meer vertrouwen in het oordeelsvermogen van de rechter wanneer zij met tekst dan met video waren geconfronteerd (zie figuur 5.6).

Figuur 5.6 Gemiddelden en standaardfouten van verwachtingen over de juistheid van het oordeel van de rechter per conditie (stelen/terugbrengen) en type bewijs (video/tekst), op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel erg)

Sociale wenselijkheid, vertrouwen in de rechtspraak, en mediaconsumptie

Sociale wenselijkheidsscores waren gemiddeld ($Gem = 4.51$, $SD = .73$) en vertrouwen in de rechtspraak was hoog ($Gem = 6.10$, $SD = 1.51$). Net als mediaconsumptie (type media, en frequentie) verschilden deze niet significant tussen de vier condities en hingen ze ook niet samen met de keuzes van de deelnemers.

5.4 Discussie

Dit experiment onderzocht de invloed van camerabeelden op de proceshouding van de verdachte. Deelnemers werden tijdens een simulatie geïnstrueerd een portemonnee te 'stelen' of terug te brengen waarna ze in een tweede sessie de opvolgende dag in de positie van verdachte geplaatst werden. Tijdens dit interview kregen zij een tekstuele omschrijving van de beelden, of de daadwerkelijke video opnames voorgelegd waarin zij gekoppeld werden aan de plaats delict. Vervolgens maakten ze de keuze om te bekennen, ontkennen of te zwijgen en rapporteerden zij over percepties als ervaren druk en bewijskracht.

Om praktische redenen is het huidige experiment uitgevoerd met studenten en niet met daadwerkelijke verdachten en het is dan ook onduidelijk in hoeverre de resultaten zich laten vertalen naar de praktijk. De gekozen setting heeft echter een belangrijk voordeel ten opzichte van een daadwerkelijke verhooromgeving. Het biedt de mogelijkheid om te onderzoeken hoe visueel ten opzichte van tekstueel bewijs de proceshouding van verdachten beïnvloedt waarvan bekend is of zij 'schuldig' dan wel 'onschuldig' zijn, iets wat in de praktijk onmogelijk bekeken kan worden. Dit is van belang, bijvoorbeeld omdat de huidige resultaten laten zien dat zwijgen op zichzelf geen eenduidige diagnostische waarde lijkt te hebben voor vaststelling van schuld dan wel onschuld.

Zoals voorspeld bleek het type bewijs van invloed op de keuze van de verdachte om te bekennen, ontkennen, of zwijgen. Dit was met name zo wanneer deelnemers daadwerkelijk 'schuld' hadden aan het stelen van de portemonnee. In dat geval was het aandeel dat schuld bekende aanzienlijk groter na confrontatie met het videobewijs dan met het tekstuele bewijs. Het omgekeerde was het geval voor de keuzes om te ontkennen dan wel te zwijgen. Deelnemers die de portemonnee terug hadden gebracht, kozen overwegend om te ontkennen. Opvallend was dat vier van de deelnemers die de portemonnee hadden teruggebracht er desalniettemin voor kozen te zwijgen na confrontatie met het videobewijs (en daarmee een lagere beloning voor lief namen), terwijl geen van de 'onschuldige' deelnemers hiervoor koos na confrontatie met het tekstuele bewijs.

Zowel de ervaren verhoordruk als de percepties van het bewijs van deelnemers werden hoofdzakelijk beïnvloed door 'schuld', met een grotere ervaren druk en bewijskracht door deelnemers die de portemonnee hadden gestolen dan door deelnemers die de portemonnee hadden teruggebracht. Maar percepties werden tevens gekleurd door het type bewijs (video versus tekst) bleek uit zowel de motivaties voor de verschillende keuzes als de percepties van de deelnemers. De resultaten lieten een tegenovergesteld patroon zien voor deelnemers die de portemonnee hadden 'gestolen' en deelnemers die de portemonnee hadden teruggebracht. De eerste groep vond de nauwkeurigheid van de camerabeelden *groter* dan van de tekstuele beschrijving, terwijl de deelnemers die de portemonnee hadden teruggebracht videobewijs juist *minder* nauwkeurig vonden dan tekst. Eenzelfde patroon kwam naar voren bij de inschattingen over de juistheid van het oordeel van de rechter. Mogelijk realiseren verdachten zich hoe *anderen* naar de video zouden kunnen kijken.

5.5 Beperkingen

Zoals hiervoor reeds is aangegeven, is het huidige experiment uitgevoerd onder studenten en niet onder daadwerkelijke verdachten, en aan de hand van een gesimuleerd in plaats van een werkelijk misdrijf. Om deelnemers ondanks dat er sprake was van een simulatie toch een gemotiveerde keuze te laten maken, is gebruikgemaakt van een geldschema dat de gevolgen van bekennen, zwijgen of ontkennen simuleerde. De controlevragen wezen uit dat de deelnemers een goed begrip hadden van de financiële gevolgen. Uit de toelichtingen van zowel 'schuldige' als 'onschuldige' deelnemers voor

hun keuzes bleek bovendien dat zij deze financiële gevolgen inderdaad mee hadden gewogen in hun keuze, alsmede de mogelijkheid dat extra (visueel) bewijsmateriaal zou kunnen worden aangedragen. Meer algemeen gaven deelnemers aan de setting als realistisch te hebben ervaren. Desalniettemin dienen de resultaten met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden. Deelnemers waren overwegend academisch geschoold en hadden een groot vertrouwen in de rechtspraak. Bovendien is onduidelijk in hoeverre zij ooit met justitie in aanraking zijn gekomen, dan wel zelf verdacht zijn geweest van een misdrijf. Voorgenoemde deelnemerskenmerken begrenzen uiteraard de generaliseerbaarheid van de gevonden resultaten. Toekomstig onderzoek onder bijvoorbeeld daadwerkelijke (voormalige) verdachten, kan helpen beantwoorden in hoeverre de huidige resultaten zich laten vertalen naar meer de verhoorpraktijk.

5.6 Conclusie

Samengevat kan op basis van de resultaten van dit gesimuleerde verhoorexperiment in het lab vastgesteld worden dat ten opzichte van tekst, camerabeelden de percepties en keuzes van schuldige verdachten wezenlijk anders lijken te beïnvloeden dan die van onschuldige gedachten. Terwijl de eerste groep meer overtuigd leek door beeld, en eerder geneigd was te bekennen, leek dit minder (of zelfs het omgekeerde) het geval voor de tweede groep, die onzekerder werd wanneer zij met camerabeelden geconfronteerd waren. Vervolgonderzoek is nodig om de houdbaarheid van deze bevindingen te toetsen in daadwerkelijke verhoren.

6 Conclusie en implicatie voor de praktijk

6.1 Inleiding

De aanleiding van dit onderzoek is gelegen in twee belangrijke ontwikkelingen die een verregaande invloed hebben op het opsporingsonderzoek. Het betreft het recht van verdachten om voorafgaand aan en tijdens het verhoor bijstand te krijgen van een advocaat en de snelle technologische ontwikkelingen waardoor meer en sneller (visueel) bewijsmateriaal beschikbaar komt. Beide ontwikkelingen kunnen afbreuk doen aan het belang dat het verdachtenverhoor heeft voor het opsporingsonderzoek en in het verlengde daarvan de vervolging en berechting. Kort gezegd kan het recht op rechtsbijstand ervoor zorgen dat het verdachtenverhoor minder verklaringen oplevert en de technologische mogelijkheden zorgen er mogelijk voor dat steeds meer bewijsmiddelen buiten het verdachtenverhoor om kunnen worden verkregen. De consequentie van beide is dat het verdachtenverhoor wellicht minder bij zal gaan dragen aan de bewijsvergaring binnen het strafproces. Hierover bestaat echter nog veel discussie en onderzoek hiernaar ontbreekt tot op dit moment. Ongeacht hoe de mogelijke consequenties in de praktijk uitwerken, roepen de ontwikkelingen evenwel de vraag op of de rol die het verdachtenverhoor in het opsporingsonderzoek heeft en de wijze waarop het verdachtenverhoor wordt uitgevoerd opnieuw bezien zouden moeten worden. Vanuit de verhoorpraktijk zou de reactie hierop enerzijds kunnen zijn minder in het verdachtenverhoor te investeren. Door de aanwezigheid van andere bewijsmiddelen zal de verklaring van de verdachte minder vaak van doorslaggevend belang zijn om over te gaan tot vervolging en berechting. Anderzijds zou de verhoorpraktijk kunnen reageren door meer te investeren in het verdachtenverhoor, bijvoorbeeld verdere professionalisering van verhoorders. Dit laatste kan worden gerealiseerd door juist gebruik te maken van de technologische mogelijkheden om de uitvoering van het verdachtenverhoor te vernieuwen. In het kader van de thematische afbakening van dit onderzoek kan worden gedacht aan het gebruik van technologische mogelijkheden voor bijvoorbeeld het visualiseren en tonen van technische en tactische aanwijzingen tijdens het verdachtenverhoor. Er wordt in de verhoorpraktijk al volop geëxperimenteerd met een grote verscheidenheid aan visualisatiemethoden, zo blijkt ook uit de interviews (hoofdstuk 3; zie verder onder meer Dekker & Feigenson, 2019; Van der Veen, 2016).

Naar verwachting zal er door de verder voortschrijdende digitalisering van de samenleving (denk aan het maken van opnames met smartphones die direct worden gedeeld op internet) en het toenemende gebruik van technologische mogelijkheden om informatie te visualiseren (denk aan 3D-reconstructies) steeds meer beeldmateriaal met

steeds hogere beeldkwaliteit voor het opsporingsonderzoek beschikbaar komen. Er is echter weinig bekend over hoe de bij het verdachtenverhoor betrokken partijen (verdachten, verhoorders, advocaten en officieren van justitie en later in het proces mogelijk rechters) reageren op en omgaan met al dat beeldmateriaal. Er bestaat dus vraag naar meer kennis over en inzicht in de effecten die beeldmateriaal op de oordeelsvorming en beslisprocessen van deze partijen kunnen hebben. Uit onderzoek kan worden afgeleid dat deze effecten zowel een positieve als een negatieve bijdrage kunnen leveren aan het verhoorproces. Aangenomen wordt dat beeldmateriaal verduidelijkend kan werken en kan ondersteunen bij het herinneren van gebeurtenissen (Dunn, Salovey, & Feigenson, 2006; Park & Feigenson, 2013). Vertaald naar het verdachtenverhoor zou beeldmateriaal ervoor kunnen zorgen dat het voor verdachten duidelijker is wat voor bewijs er tegen hen ligt. Ondersteuning van herinneringen zou ervoor kunnen zorgen dat verdachten meer kunnen verklaren. Aan de andere kant bestaan er aanwijzingen voor de grotere overtuigingskracht van beeldmateriaal ten opzichte van bijvoorbeeld tekst (Dahir, 2005). Ook kan beeldmateriaal emoties opwekken die de oordeelsvorming en het beslisproces van professionals in de strafrechtketen kunnen beïnvloeden (Van Dillen & Vanderveen, 2017). Vertaald naar het verdachtenverhoor kan de overtuigingskracht van beeldmateriaal de perceptie van de bewijskracht en de keuze voor proceshouding van verdachten beïnvloeden. Door het beeldmateriaal opgewerkte emoties kunnen bij verhoorders de aanname van schuld en de keuze voor verhoortechnieken beïnvloeden. Beide kunnen negatieve gevolgen hebben voor het waarheidsgehalte van de verklaring van de verdachte.

Uit de interviews blijkt dat de gesprekspartners niet denken dat beeldmateriaal een eenduidige invloed heeft op beslissingsprocessen van de verhoorder dan wel de verdachte. Elke zaak, met al zijn verschillende kenmerken, is weer anders. Verhoren en de inzet van beeldmateriaal is maatwerk. Ook hoe een verdachte reageert, varieert. Deze zaakafhankelijkheid zagen we ook bij de secundaire analyse van de getranscribeerde verhoren in hoofdstuk 2. Elke zaak is anders, het beschikbare beeldmateriaal is anders en daarmee ook de invloed op beslissingsprocessen van verhoorder en verdachte. De geïnterviewden en ook de recherchepsychologen wijzen daarbij op het verschil in TGO- en niet-TGO-zaken. Er lijkt weinig inzicht te bestaan in het gebruik van beeldmateriaal buiten TGO-zaken en bij TGO's is er over het algemeen meer tijd en worden verhoren audiovisueel opgenomen, vaak met coaching vanuit de regieruimte. Dit kan leiden tot meer zorgvuldige afwegingen.

De literatuur, de interviews en de secundaire analyse laten zien dat er zeer veel beeldmateriaal bestaat dat op uiteenlopende manieren tijdens de verschillende fasen van het strafproces kan worden ingezet. Vanuit deze optiek bekeken, doet deze studie onvoldoende recht aan de complexe werkelijkheid van het gebruik en de effecten van beeldmateriaal in de strafrechtketen. Wij realiseren ons terdege dat het hier gerapporteerde onderzoek een bescheiden bijdrage levert aan het inzicht in de mogelijke bedoelde en onbedoelde effecten van beeldmateriaal op het verloop en de uitkomst van het verdachtenverhoor. Dit gezegd hebbende, zijn we er ons inziens toch in geslaagd een tipje van de sluier op te lichten en te laten zien dat er meer aandacht moet komen voor de

bewustwording over de effecten van beeldmateriaal onder professionals betrokken bij het verdachtenverhoor.

Dat hebben we bereikt door verschillende onderzoeksmethoden te combineren, ieder met zijn eigen voordelen en beperkingen, met als doel (convergente) inzichten te verkrijgen. Zo bieden de bevindingen van de interviews zoals beschreven in hoofdstuk 3 (en ook de analyse van de verhoortranscripten beschreven in hoofdstuk 2) een gedetailleerde en realistische inkijk in de verhoorpraktijk, maar zijn de bevindingen door het selectieve karakter sterker afhankelijk van de specifieke deelnemers. Wel zijn de bevindingen in lijn met onze voorkennis en werden zij ook herkend door de recherspsychologen.

Door de grotere steekproef van het veldexperiment onder verhoorders met op de computer aangeboden vragenlijsten speelde de selectiviteit van deelnemers veel minder. Het gesimuleerde verhoorexperiment, ten slotte, bood de unieke kans te onderzoeken hoe specifiek beeldmateriaal de percepties van zowel 'schuldige' als 'onschuldige' verdachten beïnvloedt, maar deze keuze impliceerde noodgedwongen dat het misdrijf en de opvolgende verhoorsetting in scène werden gezet. Bovendien betrof de steekproef een doelgroep (studenten) die doorgaans zelden als verdachte in een verhoorsituatie terechtkomt.

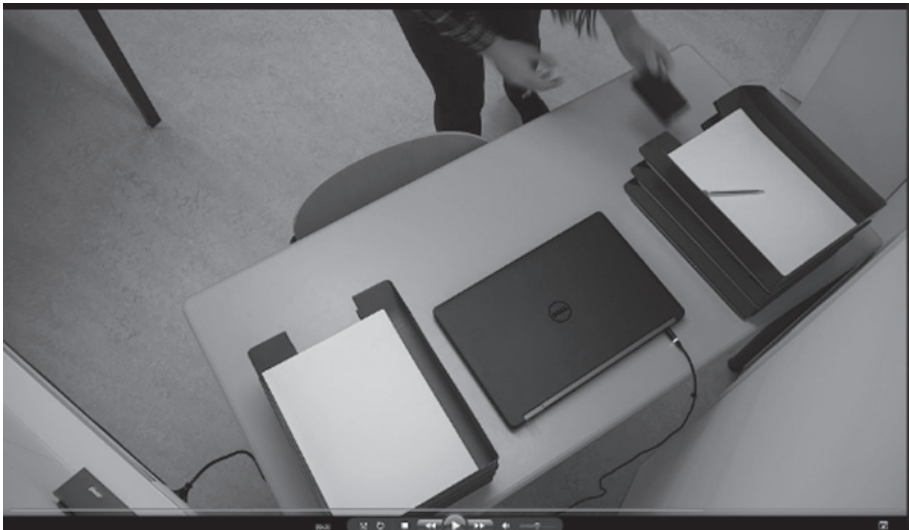
Desalniettemin leveren de bevindingen van de drie deelonderzoeken tezamen een aantal waardevolle inzichten op. Op basis van de bevindingen uit de drie deelstudies waarover hier wordt gerapporteerd, zijn de volgende onderwerpen relevant voor de verhoorpraktijk: de alomtegenwoordigheid van beeld in het recht en de acceptatie daarvan, de perceptie van de bewijskracht en de verhoordruk. In de volgende paragraaf worden eerst onze conclusies op deze onderwerpen uiteengezet. Vervolgens werpen we een blik vooruit en bespreken we de praktische implicaties van deze conclusies. We sluiten af met een pleidooi voor vervolgonderzoek. Het huidige onderzoek laat zien dat er nog relatief weinig bekend is over de effecten die de voortschrijdende technologische vernieuwing op het gebied van visualiseren voor de verschillende fasen van de strafrechtketen heeft en zal hebben.

6.2 Conclusie onderzoeksbevindingen

6.2.1 *Alomtegenwoordigheid en acceptatie van beeld in het recht*

Uit het literatuuronderzoek, de secundaire analyse van 54 verdachtenverhoren, de interviews en de reacties van deelnemers aan beide experimenten blijkt duidelijk dat beeldmateriaal volop aanwezig is in het recht, dat mensen dit accepteren en hier ook aan gewend zijn. Allerlei soorten beeldmateriaal worden in het verdachtenverhoor ingezet. Nieuwe visualisatietechnieken zullen aan het scala aan mogelijkheden in de toekomst meer soorten beeldmateriaal toevoegen. Dit lijkt op weinig weerstand te stuiten. In navolging van Granot, Balcetis, Feigenson en Tyler (2018, p. 94) stellen we dat ook in Nederland mensen vertrouwd zijn met het idee dat videobeelden bewijs (kunnen) leveren. Zo benadrukten veel deelnemers uit het verhoorexperiment de grote bewijs-

kracht van de video- opnames waarin getoond werd hoe de portemonnee uit de ruimte werd weggenomen. De interviewer stelde echter feitelijk het volgende: ‘De politie bezat bewijs dat de deelnemer aanwezig was op de locatie waar de portemonnee was gestolen: een politieagent had video-opnames gevonden uit de experimenteerkamer waar de portemonnee was gestolen.’ Nergens werd direct gesteld dat de beelden lieten zien dat de verdachte de portemonnee ontvreemde. En wat is feitelijk zichtbaar op het beeld? We zien iemand een zwart, rechthoekig object pakken dat de betreffende portemonnee zou kunnen zijn. Bovendien laten de beelden vooral ook een heleboel *niet* zien (of de deelnemer het geld eruit haalt, en wat er met de portemonnee gebeurt nadat deze is weggenomen). De werkelijke bewijskracht van de beelden was dus minder groot: de beelden boden zeker ruimte voor alternatieve scenario’s waarbij de verdachte de portemonnee niet had gestolen. Maar dit werd niet als zodanig ervaren, met name niet door schuldige verdachten.

Figuur 6.1 Still waarin de portemonnee wordt weggenomen (zie hoofdstuk 4), (origineel in kleur)

Eveneens in lijn met de Angelsaksische literatuur zien we uitingen van naïef realisme, bij deelnemers aan ons verdachtenexperiment, maar ook bij professionals werkzaam in de keten. Dit lijkt in ieder geval zo te zijn wat betreft *evidence verité* (Silbey, 2010). Over het algemeen zien de verschillende groepen geïnterviewden (politie, officieren van justitie en advocaten) beeldmateriaal van camera's die *realtime* een arrestatie, achtervolging, bekentenis of plaats delict hebben vastgelegd als 'objectief' en 'waar'. Dergelijk beeldmateriaal wordt relatief weinig geproblematiseerd. Enkel benadrukken het perspectief, en het frame, en problematiseren daarmee het beeldmateriaal. Dat zijn zeker belangrijke punten. Maar wij zien ook problemen bij de perceptie en interpretatie van dergelijk beeldmateriaal:

Perceivers watching video evidence must translate their visual experiences into inferences that determine their decisions, and that is the point at which reliability suffers, error arises, and bias creeps in (Granot, Balcetis, Feigenson en Tyler, 2018: p. 95).

Granot et al. (2018) betogen dan ook dat *video evidence*, *evidence verité*, analoog aan verklaringen van ooggetuigen bevraagd zou moeten worden. Net als dergelijke verklaringen zijn ook camerabeelden (*video evidence*) vatbaar voor overmatig vertrouwen in de eigen waarneming en interpretatie van beeldmateriaal (*overbelief*). Een andere bron van bias is dat mensen niet goed in staat zijn accurate van minder accurate interpretaties van beeldmateriaal als bewijs te onderscheiden (*discrimination*). Mensen geven te veel gewicht aan onnauwkeurige, misleidende of oppervlakkige informatie ten koste van relevante details. Daar komt nog bij dat mensen zich nauwelijks bewust zijn van het feit dat hun perceptie, hun interpretatie van beeldmateriaal, subjectief is en afhankelijk is van bijvoorbeeld individuele kenmerken en de context.

6.2.2 Perceptie bewijskracht

Uit het experiment onder verhoorders is naar voren gekomen dat de gruwelijkheid en herkenbaarheid van foto's geen invloed hebben op hoe krachtig verhoorders het bewijs in de casus inschatten. Wel is naar voren gekomen dat verhoorders die beeldmateriaal belangrijk vinden het bewijs uit de casus krachtiger inschatten dan verhoorders die minder belang hechten aan beeldmateriaal. Hoewel er geen direct effect is gevonden van de twee concrete beeldkenmerken gruwelijkheid en herkenbaarheid, lijkt beeldmateriaal in algemene zin wel door te werken in de oordeelsvorming over de bewijskracht. In toekomstig onderzoek dient dan ook aandacht te worden besteed aan kenmerken van beeldmateriaal, anders dan gruwelijkheid en herkenbaarheid, die de oordeelsvorming van verhoorders beïnvloeden. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de kwaliteit van het beeldmateriaal, maar ook aan bewegende beelden en realistische belevingen door middel van *virtual reality* of *augmented reality*.

Uit de bevindingen van het verhoor experiment onder studenten bleek dat percepties van het bewijs werden beïnvloed door 'schuld', maar ook door het type bewijs. Om praktische redenen is het huidige experiment uitgevoerd met studenten en niet met daadwerkelijke verdachten, hetgeen uiteraard de vraag opwerpt in hoeverre de resultaten zich laten vertalen naar de praktijk. Een belangrijk voordeel van de gekozen setting is echter dat de invloed van type bewijs onderzocht kan worden voor verdachten waarvan bekend is of zij 'schuldig' dan wel 'onschuldig' zijn, iets wat in een meer realistische setting onmogelijk bekeken kan worden. Uit de resultaten van het huidige simulatie verhoor blijkt dat type bewijs (beeld of tekst) de percepties en keuzes van schuldige verdachten inderdaad wezenlijk anders beïnvloedt dan die van onschuldige gedachten. Deelnemers die de portemonnee hadden 'gestolen' ervoeren het videobewijs als nauwkeuriger dan het tekstuele bewijs, terwijl het omgekeerde het geval was voor de deelnemers die de portemonnee terug hadden gebracht. Eenzelfde patroon kwam naar voren in de inschattingen over de juistheid van het oordeel van de rechter. De ervaren bewijs-

kracht van beelden varieerde dus afhankelijk van of de verdachte ‘schuld’ had aan het delict of niet.

Dit kan erop wijzen dat deelnemers in de onschuldige conditie, geconfronteerd met feitelijk beeldmateriaal van henzelf of een verwijzing daarnaar, zich realiseren dat de betreffende beelden op niet accurate wijze geïnterpreteerd kunnen worden. Zij problematiseren mogelijk dit beeldmateriaal en zien het minder als *evidence verité*. In de interviews werd de categorie beeldmateriaal als *evidence verité* vaak onderscheiden van ander beeldmateriaal. Camerabeelden die incidenten tonen, worden als sterk, want objectief, bewijs gezien.

6.2.3 *Verhoordruk*

Het verhoor is voor veel verdachten een stressvolle situatie. Daarnaast kunnen verhoorders verhoortechnieken gebruiken die ervoor kunnen zorgen dat verdachten extra druk ervaren (Verhoeven, 2018). In hoofdstuk 4 is besproken dat beschuldigende verhoortechnieken gericht zijn op het verhogen van de druk. Het onderzoek onder verhoorders heeft laten zien dat de gruwelijkheid en herkenbaarheid van de beelden geen directe invloed hebben op de waarschijnlijkheid waarmee de verhoorders kiezen voor meer beschuldigende verhoorstijlen. Ook is weinig indirecte invloed gevonden via de door het beeldmateriaal opgewekte emoties, de morele verontwaardiging, de perceptie van de bewijskracht en de aanname van schuld of onschuld. Hoewel gruwelijkere beelden meer emoties opwekken bij verhoorders en zorgen voor meer morele verontwaardiging, lijkt dit beperkt door te werken in de keuze voor meer beschuldigende verhoorstijlen. Gruwelijkheid van het beeldmateriaal lijkt via morele verontwaardiging alleen te zorgen voor meer gebruik van de verhoorstijl inspelen op de emotie van de verdachte. En hoewel herkenbare beelden het risico verhogen dat de verhoorder de verdachte schuldig acht, lijkt ook dit niet door te werken in de keuze voor meer beschuldigende verhoorstijlen. De beeldkenmerken lijken dus beperkt bij te dragen aan manieren van verhoren waarmee extra druk op de verdachte wordt uitgeoefend. Op basis van deze bevindingen zou geconcludeerd kunnen worden dat verhoorders zich bij de keuze voor meer beschuldigende verhoorstijlen weinig laten beïnvloeden door gruwelijk en herkenbaar beeldmateriaal uit het zaaksdossier. Voorzichtigheid is echter geboden bij het trekken van conclusies over de invloed van gruwelijkheid en herkenbaarheid op de keuze voor verhoortechnieken. De bevindingen zijn gebaseerd op zelfrapportages en zijn daarmee gevoelig voor vertekeningen door sociaal wenselijke antwoorden (Krumpal, 2013). Het verdachtenverhoor wordt regelmatig negatief in de media besproken (Verhoeven, 2019), wat ervoor kan zorgen dat verhoorders terughoudend zijn in het aangeven van het gebruik van druk verho-

gende verhoortechnieken.³⁶ Daarnaast zijn ook indicaties gevonden voor een habituatie-effect. Regelmatige blootstelling aan gruwelijk beeldmateriaal kan ervoor zorgen dat het minder snel emoties oproept en daardoor minder de oordeelsvorming en beslissingen beïnvloedt. Het is dus goed mogelijk dat in het geval verhoorders aan een grotere hoeveelheid aan gruwelijk beeldmateriaal worden blootgesteld zij wel meer emoties ervaren en zich bij de keuze voor verhoortechnieken daardoor mogelijk wel meer door de gruwelijkheid van het beeldmateriaal laten leiden.

Beeld lijkt meer eenduidig van invloed op de proceshouding van verdachten, zo blijkt uit het verhoorexperiment onder studenten. Deelnemers die geïnstrueerd waren de portemonnee te stelen, bekenden aanzienlijk vaker wanneer zij met de camerabeelden werden geconfronteerd, dan wanneer zij een tekstuele beschrijving hiervan voorgelegd kregen. Opvallend was verder dat onschuldige deelnemers geconfronteerd met de camerabeelden vaker zwegen dan onschuldige deelnemers geconfronteerd met de tekstuele beschrijving, en ongeveer even vaak als schuldige deelnemers; dit suggereert dat zwijgen op zichzelf geen eenduidige diagnostische waarde heeft voor schuld dan wel onschuld. De recherchepsychologen uit de focusgroep onderkennen deze reacties van de onschuldige deelnemers. Zo werd gesteld: 'Je moet wel met een heel goed verhaal komen als onschuldige verdachte, omdat er wel een video is.' En: '... Je kunt [als onschuldige, red.] twee dingen doen: of je praat door, want je kunt gewoon verklaren (dus komt overeen met het beeld dat de meeste onschuldige verdachten het gewoon uitleggen), maar een kleiner gedeelte denkt misschien dat de rechtvaardige wereld verder weg is ('misschien heb ik toch iets te vrezen en komt het toch niet goed...').

Beeldmateriaal lijkt indirect, door de keuze van beschuldigende verhoorstijlen, beperkt invloed te hebben op de verhoordruk. Gezien de bevindingen uit het experiment onder de studenten dient de vraag zich aan of de inzet van beeldmateriaal *an sich* drukverhogend werkt. Uit de focusgroep met recherchepsychologen is naar voren gekomen dat dit afhankelijk is van de manier waarop het beeldmateriaal wordt gebruikt. Voornamelijk de manier waarop tekst en uitleg wordt gegeven bij het presenteren van het beeldmateriaal is daarbij belangrijk. Beeldmateriaal kan worden gebruikt om bijvoorbeeld bepaalde aanwijzingen te verduidelijken. Dit kan op een neutrale manier als er bij het tonen van het beeldmateriaal bijvoorbeeld wordt gevraagd: 'Wat zie jij op die beelden?' Het kan ook worden gebruikt om de verdachte te confronteren met bijvoorbeeld een tegenstrijdigheid tussen zijn verhaal en een aanwijzing of met een aanwijzing voor zijn betrokkenheid bij het delict. In het geval het tonen van het beeldmateriaal dan wordt gecombineerd met de toelichting: 'Ik zie jou op dit beeld', dan wordt extra druk opgebouwd.

36 Ten tijde van het onderzoek heeft de Arnhemse villamoord, en met name de uitvoering van de verdachtenverhoren in die zaak, veel media-aandacht gekregen (Advies ACAS zaken 022, 026 en 028, geraadpleegd op 13-12-2018 van www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Documents/Advies%20ACAS%2014%2006145%2015%2001665%20%2015%2003722.pdf). De discussie in de media over verhoordruk zou ervoor hebben kunnen gezorgd dat respondenten in ons onderzoek terughoudend waren in hun keuze voor het gebruik van drukverhogende verhoortechnieken.

Deze bevindingen op basis van de focusgroep met rechetechpsychologen komen grotendeels overeen met de indruk die geïnterviewden hebben van beeldmateriaal en verhoordruk. Volgens de geïnterviewden kan beeldmateriaal tot verhoordruk leiden, maar dat hangt af van de verdere context. Het is niet het beeldmateriaal alleen of op zichzelf dat leidt tot verhoordruk of een valse bekentenis. Dat is een complex samenspel van factoren. Beeldmateriaal is wel indringender, directer dan een woordelijke beschrijving.

6.3 Een blik naar de toekomst: praktische implicaties

6.3.1 *Inleiding*

De effecten van het gebruik van beeldmateriaal in het verdachtenverhoor specifiek en in het strafrecht in het algemeen zijn nog grotendeels onbekend. Gezien de technologische ontwikkelingen en het grotendeels ontbreken van weerstand tegen het gebruik van die technologie denken wij dat het gebruik van beeldmateriaal in het strafproces verder zal toenemen. Deze toename signaleren we niet alleen tijdens zittingen; ook tijdens het opsporingsonderzoek en het verdachtenverhoor in het bijzonder zullen bijvoorbeeld audiovisuele reconstructies vaker worden ingezet. In deze paragraaf werpen we een blik naar de nabije toekomst en bespreken we, naar aanleiding van de onderzoeksbevindingen, mogelijke implicaties van de gesignaleerde toename van beeldmateriaal in het strafproces.

6.3.2 *Implicaties voor de verhoorpraktijk*

In de eerste plaats richten we ons op de implicaties voor de verhoorpraktijk. De resultaten van het veldexperiment onder verhoorders geven inzicht in de invloed van de gruwelijkheid en de herkenbaarheid van het beeldmateriaal. Uit dit veldexperiment is naar voren gekomen dat verhoorders na het zien van slechts één gruwelijke foto van de plaats delict al meer emoties rapporteren. Daarnaast suggereren de indicaties voor habituatie dat het gevonden effect mogelijk een onderschatting is en dat blootstelling aan gruwelijk beeldmateriaal meer invloed heeft wanneer het om een opeenstapeling of *overkill* aan gruwelijk beeldmateriaal gaat. Dit heeft implicaties voor de verhoorpraktijk. Het risico op een opeenstapeling of *overkill* is in de verhoorpraktijk zeker aanwezig omdat een zaaksdossier met gruwelijk beeldmateriaal over het algemeen niet beperkt zal zijn tot één gruwelijke foto. In de praktijk zullen verhoorders in bepaalde zaken dus aan grotere hoeveelheden gruwelijk beeldmateriaal worden blootgesteld, wat een grotere invloed zal hebben op de opgewekte emoties. Dit effect zal nog worden versterkt door de gesignaleerde toename in de kwaliteit van het beeldmateriaal. Kwalitatief hoogstaand beeldmateriaal kenmerkt zich door levendige, diepe, heldere en felle kleuren die meer emoties opwekken (Wilms & Oberfeld, 2018). In lijn met aanbevelingen die in Amerika zijn gedaan om juryleden niet onnodig bloot te stellen aan overdadig gruwelijk beeldmateriaal (Mannes & Epstein, 2016), zou hetzelfde voorgesteld

kunnen worden voor verhoorders ter voorbereiding op het verhoor. De vraag dient zich dan wel aan wie de selectie van het beeldmateriaal uitvoert. Mogelijk zou dit kunnen worden gedaan door de hulpofficier van justitie in overleg met de officier van justitie. Zij zouden zich hierbij kunnen laten adviseren door een researchpsycholoog. Een andere belangrijke implicatie voor de verhoorpraktijk komt voort uit de vraag of de inzet van beeldmateriaal – visueel bewijs en het visualiseren van informatie – beschouwd kan worden als een verhoortechniek die de proceshouding van de verdachte beïnvloedt. Interessant is dat vanuit de verhoorpraktijk wordt benadrukt dat beeldmateriaal met verschillende doelen tijdens het verdachtenverhoor kan worden ingezet. Het doel kan zijn om beschikbaar bewijs te verduidelijken en daarvoor het beeldmateriaal op een neutrale manier aan de verdachte voor te leggen. De aanname lijkt daarbij te zijn dat een duidelijk inzicht in het bewijs kan bijdragen aan het afleggen van een verklaring. Gesteld zou kunnen worden dat het op deze manier gebruiken van beeldmateriaal past binnen een informatie vergarende verhoorstijl. Aan de andere kant kan het doel ook zijn om bijvoorbeeld tegenstrijdigheden in het verhaal van de verdachte te benadrukken, waartoe het beeldmateriaal confronterend wordt gebruikt. Daarbij wordt overigens gesteld dat bijvoorbeeld een opsomming van bewijs in beelden niet wezenlijk anders is dan opsomming in woorden. Deze confronterende aanpak past meer binnen een beschuldigende verhoorstijl. De bevindingen van het experiment onder studenten, die in de situatie van verdachte zijn gebracht, suggereert dat het onderscheid tussen verduidelijken en confronteren anders op verdachten kan overkomen. Met andere woorden, los van het doel dat verhoorders voor ogen hebben, kan het voorleggen van beeldmateriaal drukverhogend werken. Uit alle deelprojecten komen indicaties naar voren dat actoren in de verhoorpraktijk beeldmateriaal ‘harder vinden binnenkomen’. Daarmee bevestigen zij dat informatie in de vorm van beelden een sterkere invloed heeft op verdachten dan bijvoorbeeld tekstuele informatie. Toch lijkt het alsof professionals in de verhoorpraktijk onvoldoende bewust zijn van de impact die dit op verdachte en de afweging om al dan niet te verklaren kan hebben. Geconcludeerd kan worden dat het bewustzijn van hoe beeldmateriaal in de verhoorcontext kan overkomen onder professionals in de verhoorpraktijk vergroot dient te worden. Hierbij zou het principe van *experiential learning* kunnen worden gebruikt. Dit stelt verhoorders, teamleiders, (hulp)officieren van justitie in staat om in een gecontroleerde situatie (tijdens cursussen of als onderdeel van de opleiding met behulp van een virtualrealitybril) te laten ervaren hoe beeldmateriaal overkomt als je ‘aan de andere kant van de verhoortafel zit’. Ideeën hiertoe kunnen worden opgedaan bij een vergelijkbaar initiatief dat is ontwikkeld om het slachtofferbewustzijn onder OM’ers te vergroten.³⁷ Het is opvallend dat wij de indruk hebben gekregen dat vanuit de verhoorpraktijk met name het verduidelijkend effect van beeldmateriaal wordt benadrukt en dat daarmee visueel bewijs en het visualiseren van informatie een positieve bijdrage zouden leveren aan het verhoorproces. Hoewel wij dit mogelijke effect niet betwisten, zijn wij van me-

37 Een korte beschrijving is gepubliceerd in *Opportuun* nr. 5: Door de ogen van het slachtoffer. Geraadpleegd op 28-01-2020, via <https://magazines.openbaarministerie.nl/opportuun/2019/05/in-beeld>.

ning dat er nog veel onduidelijk is over hoe dit proces van verduidelijken precies werkt, voor welke verdachten en in welke zaken. Daarnaast is er veel onderzoek, waaronder ook het onderhavige onderzoek, dat laat zien dat beeldmateriaal negatieve effecten kan hebben die in de verhoorcontext en het strafproces als geheel verregaande consequenties kunnen hebben.

6.3.3 *Implicaties voor de verdediging*

De bevindingen die uit onderhavig onderzoek naar zijn gekomen hebben ook implicaties voor de verdediging van de verdachte. Het is belangrijk dat een verdachte goede bijstand krijgt van een advocaat. Daar gaan we hier eerst op in.

De advocatuur krijgt in de toekomst mogelijk een andere rol. Al enige jaren werkt men aan het ontwerpen van een gemoderniseerd Wetboek van Strafvordering: een grotere nadruk zal gaan liggen op het vooronderzoek. De procesvoering in het vooronderzoek krijgt zo een meer contradictoir karakter (Van Kampen et al., 2018). Van Kampen en collega's hebben in kaart gebracht wat dit betekent voor de verwachtingen voor de verdediging en wat de verdediging aan instrumentarium heeft om aan die verwachtingen te voldoen. Zij beperken zich daarbij tot enkele thema's, waaronder het verhoor van de verdachte.³⁸ Zij concluderen dat de regeling omtrent het verhoor van de verdachte niet of nauwelijks verandert. Net als onder geldend recht is het verdachtenverhoor in juridische zin geen dwangmiddel, maar kan het wel een dwingend karakter hebben (Van Kampen et al., 2018). Er kan druk op de verdachte worden uitgeoefend maar de verdachte moet wel in alle (relatieve) vrijheid kunnen verklaren. Het huidige artikel 29 Sv ziet op verklaringsvrijheid en het zwijgrecht van een verdachte, de kernwaarden die de positie van de verdachte in het strafgeding vormgeven (Melai, Groenhuijsen e.a. 2008). Deze kernwaarden zijn in het gemoderniseerde Wetboek van Strafvordering bevestigd.

Wat wel verandert, is de 'beweging naar voren': het voorbereidend onderzoek in verhouding tot het onderzoek ter terechtzitting wordt belangrijker. Van Kampen et al. (2018, p. 284) concluderen:

'... dat aan het ontbreken van een actieve proceshouding aan de zijde van de verdediging door de rechter consequenties kunnen en mogen worden verbonden. Welke consequenties dat precies zouden kunnen zijn en hoe ver de rechter daarbij kan of mag gaan, wordt niet duidelijk. De boodschap aan de rechter lijkt wel te zijn dat de verantwoordelijkheid tot tegenspraak in belangrijke mate op de verdediging wordt gelegd, met gelijktijdige vermindering van de verantwoordelijkheid van de rechter om zélf actief te speuren naar ontlastend materiaal, waar de verdediging nalaat op het mogelijke bestaan van zulk materiaal te wijzen.'

38 De andere thema's zijn het recht op inzage in en afschrift van de processtukken, het horen van getuigen en deskundigen en de inschakeling van deskundigen, in eerste aanleg en in hoger beroep. Dit zijn de thema's die cruciaal zijn voor de verdediging en het beginsel van tegenspraak.

Dit betekent dat de verdediging ook tijdig onderzoekshandelingen moet doorgeven omtrent bijvoorbeeld veilig te stellen beelden en het (laten) maken van beeldmateriaal. Ook een kritische interpretatie van dat beeldmateriaal, en hoe dat eventueel in het verhoor gebruikt wordt, vraagt (nog) meer van de verdediging. Van Kampen et al. (2018) concluderen dat het juridisch kader veel van de verdediging vergt, maar daartoe niet noodzakelijk voldoende ‘geeft’ (zie ook Nan, 2019). De verdediging kan alleen goed functioneren wanneer voldoende informatie en (proces)middelen voor de verdachte beschikbaar zijn. Tijdige toegang tot het dossier en de bijstand van een goede (gefinancierde) advocaat zijn essentieel. Het dossier moet informatie bevatten over de keuzes hoe beeldmateriaal is verzameld dan wel gemaakt, hoe beeldmateriaal eventueel ingezet is in het verhoor en hoe bepaald is of het beeldmateriaal relevant is en aangemerkt moet worden als processtuk (zie De Wilde et al., 2019).

Een goede advocaat zal visueel geletterd moeten zijn. Net als bij een dossier zal een advocaat ook bij bijvoorbeeld gevisualiseerd bewijsmateriaal (moeten) kijken ‘wat mist’. In lijn met Van Weelden & Charldorp (2019) en een aantal geïnterviewden denken wij dat de actoren in het strafproces, en zeker ook de advocatuur, door scholing en training adequaat visueel geletterd(er) moeten worden. Professionals werkzaam in de keten moeten kritisch kunnen reflecteren op de totstandkoming en betekenis van beelden (zie ook Granot et al., 2018). Zij moeten bij de diverse soorten beeldmateriaal begrijpen welke keuzes zijn gemaakt bij de productie daarvan en hoe zij beeldmateriaal, waaronder medisch beeldmateriaal en 3D-modellen kunnen bevragen en de interpretatie daarvan kunnen problematiseren.

Beeldmateriaal kan de transparantie van het strafproces vergroten, en kan ook de procescultuur veranderen. Het is belangrijk dat voor de verdachte een eerlijk proces gewaarborgd wordt, inclusief recht op tegenspraak (Dubelaar & Vanderveen 2009). De wettelijke kaders zullen dus moeten meebewegen met deze ontwikkelingen. Mogelijk dat ook bekeken moet worden of het principe van *equality of arms* voldoende geborgd is, nu het merendeel van het beeldmateriaal door politie, deels onder leiding van het OM, geproduceerd wordt. In de praktijk lijkt de verantwoordelijkheid van het problematiseren, duiden en nuanceren van beeldmateriaal bij de verdediging gelegd te worden. De vraag is of die verantwoordelijkheid ook niet ligt bij het OM vanuit zijn magistraatelijke rol, en ook bij degene die beeld creëert dan wel inzet.

6.3.4 *Tot besluit*

Wij denken dat het belangrijk is dit thema op de onderzoeksagenda te houden, omdat het gebruik van beeldmateriaal in het strafproces naar verwachting alleen maar verder zal toenemen, terwijl er nog veel onbekend is over de effecten daarvan. Beeldmateriaal kan een ander effect hebben dan dezelfde informatie in verbale vorm, ook bij professionals (veldexperiment met verhoorders) en hoger opgeleide verdachten (labexperiment met studenten). Professionals in de strafrechtpraktijk – OM, politie, advocatuur en de rechtspraak – zijn gewend tekst te problematiseren. Beeld, ook camerabeelden als *evidence verité*, moeten net zo geproblematiseerd worden als tekst of als verklarin-

gen van ooggetuigen. De vaardigheden die professionals hebben voor het problematiseren van tekst zijn echter niet zomaar toepasbaar op het problematiseren van beeldmateriaal.

Antwoorden zijn nodig op vragen als welke beelden, in welke omstandigheden of onder welke randvoorwaarden, en voor welke actoren van toegevoegde waarde zijn en wat de mogelijke (positieve en negatieve) gevolgen zijn van het zien daarvan. Ook de vraag of de randvoorwaarden en omstandigheden voor bepaalde groepen verdachten anders zouden moeten zijn, verdient een antwoord. Terecht stelt de minister in de Contourennota dat reconstructies – wij denken aan beeldmateriaal in brede zin – zeer verhelderend kunnen zijn, maar ‘kritische beoordeling vergen omdat ze het risico in zich dragen een bepaald scenario eenzijdig te belichten’.³⁹ Een dergelijke eenzijdige belichting kan, gezien de gesignaleerde overtuigingskracht van beeldmateriaal, vergaande gevolgen hebben voor een opsporingsonderzoek, de vervolging en berechting van een verdachte.

De centrale vraag van dit onderzoek was wat al dit beeldmateriaal doet met alle betrokkenen bij het verdachtenverhoor. Het algemene beeld dat uit dit onderzoek naar voren is gekomen, is dat iedereen het erover eens lijkt te zijn dat beeld indringender en directer is dan een woordelijke beschrijving. Vanuit de praktijk lijkt voornamelijk te worden benadrukt dat beeldmateriaal verduidelijkend werkt en in die zin ook voordelig kan zijn voor de verdachte. De negatieve aspecten krijgen minder aandacht. Zo wordt gesteld dat het stapelen van bewijs in een woordelijk betoog niet anders is dan in een gevisualiseerde PowerPoint. Ook wordt geopperd dat alleen het gebruik van beeldmateriaal er niet voor zal zorgen dat een verdachte een valse verklaring aflegt. Dat is afhankelijk van een complex samenspel van een veelheid aan factoren. Hiermee lijkt een mogelijk effect dat beeldmateriaal kan hebben, te worden gebagatelliseerd. En zodoende wordt voorbijgegaan aan het gegeven dat het effect van beeldmateriaal een extra factor is in een complex aan factoren dat kan leiden tot valse bekentenissen.

39 *Kamerstukken II 2015/16, 29279, 278 (Contourennota).*

Literatuur

Aalders, M.C.G., Hoveling, R.J.M., & Dam, A. van (2015). Forensische biofysica, een onontgonnen expertisegebied. *Expertise en Recht*, 1, 9-12.

Amelsvoort, A. van, & Rispens, I. (2017). *Handleiding verhoor*. Den-Haag: Sdu uitgevers.

Arnhem, T. van (2019). *Virtual reality en augmented reality in justitiële context*. Laatste geraadpleegd op 23 augustus 2019 via <https://www.linkedin.com/pulse/virtual-reality-en-augmented-justiti%C3%ABle-context-ted-van-arnhem/>.

Bandes, S.A., & Salerno, J.M. (2014). Emotion, proof and prejudice: The cognitive science of gruesome photos and victim impact statements. *Arizona State Law Journal*, 46, 1003- 1056.

Beenackers, E.M.Th. (1998). *Bijzondere verhoormethoden: Een literatuurverkenning*. Den- Haag: WODC.

Blom, T. (2011). *Vormen verzuimd tijdens het politieverhoor* (oratie). Amsterdam: Vosiuspers UvA.

Bradley, W.G. (2008). History of medical imaging. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 152(3), 349-361.

Bright, D.A. & Goodman-Delahunty, J. (2006). Gruesome evidence and emotion: Anger, blame and jury decision-making. *Law and Human Behavior*, 30(2), 183-202.

Cohn, N. & Magliano, J.P. (2020), Editors' Introduction and Review: Visual Narrative Research: An Emerging Field in Cognitive Science. *Topics in Cognitive Science*, <https://doi.org/10.1111/tops.12473>

Crombag, H.F.M., Koppen, P.J. van, & Wagenaar, W.A. (2006). *Dubieuze zaken. De psychologie van strafrechtelijk bewijs*. Amsterdam: Olympus.

Dahir, V.B. (2005). *The effect of presentation mode and argument quality on memory, comprehension, and decision-making: Implications for computer display usage and evidence strength in the courtroom* (unpublished doctoral dissertation). Reno: University of Nevada.

Dekker, M. (2017). *Gevisualiseerd bewijsmateriaal*. Master thesis Recherchekunde 2016/2017 [ongepubliceerde scriptie].

Dekker, M., & Feigenson, N.R. (2019). Visual presentations in Dutch police interrogations: An analysis and lessons for the United States. Draft 3/21/19, via https://www.researchgate.net/publication/332321100_Visual_presentations_in_Dutch_police_interrogations_An_analysis_and_lessons_for_the_United_States.

Deslauriers-Varin, N., Lussier, P., & St-Yves, M. (2011). Confessing their crime: Factors influencing the offender's decision to confess to the police. *Justice Quarterly*, 28(1), 113-145.

Dieben, Th.O.M. & Boksem, J. (2019). Zwijgrecht, in: C.P.M. Cleiren, J.H. Crijns en M.J.M. Verpalen, *Tekst en Commentaar Strafvordering*, art. 29 Sv. Deventer: Kluwer (online actueel t/m 01-07-2019).

Dillen, L. van & Vanderveen, G.N.G. (2017). Gruwelijke beelden van plaatsen delict: kijkstrategieën, opgewekte emoties en oordeelsvorming. *Tijdschrift voor Criminologie*, 59(1-2), 176-193.

Dillen, L. F. van, Wal, R. van der & Bos, K. van den (2012). On the role of attention and emotion in morality: Attentional control modulates unrelated disgust in moral judgments. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(9), 1221-1230.

Dror, I. E., Morgan, R. M., Rando, C., & Nakhaeizadeh, S. (2017). Letter to the editor - The bias snowball and the bias cascade effects: Two distinct biases that may impact forensic decision making. *Journal of Forensic Sciences*, 62(3), 832-833.

Dubelaar, M.J. (2014). *Betrouwbaar getuigenbewijs: totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief* (dissertatie, Universiteit Leiden).

Dubelaar, M.J. & Vanderveen, G.N.G. (2009). Beeld en geluid in het strafproces. Implicaties van de opkomst van (audio)visuele technieken en materialen voor communicatie en besluitvorming in de strafrechtspraktijk. *Nederlands Juristenblad*, 84(30), 1954-1960.

Duijst, W., Schaik, E. van, Bogaard-de Spa, E. van den & Morsink, M. (2015). De beoordeling van (zwaar lichamelijk) letsel: een juridisch vraagstuk. *Expertise en Recht*, 1, 13-18.

Dunn, M.A., Salovey, P., & Feigenson, N. (2006). The jury persuaded (and not): Computer animation in the courtroom. *Law & Policy*, 28(2), 228-248.

Eeden, C. A. J. van den, & Gruijter, M. de (2017). Psychologische invloeden op forensisch- technisch onderzoek. In P.J. van Koppen, J.W. de Keijser, R. Horselenberg & M. Jellicic (Red.), *Routes van het recht: Over de rechtspsychologie* (pp. 203-215). Den- Haag: Boom juridisch.

Feigenson, N. (2006). Too real? The future of virtual reality evidence. *Law & Policy*, 28(2), 271-293.

Feigenson, N. (2010). Visual evidence. *Psychonomic Bulletin & Review*, 17(2), 149-154.

Feigenson, N. (2014). Visual common sense. In A. Wagner & R.K. Sherwin (Eds.), *Law, culture and visual studies* (pp. 105-124). New York: Springer.

Feigenson, N., & Dunn, M. A. (2003). New visual technologies in court: Directions for research. *Law and Human Behavior*, 27(1), 109-126.

Feigenson, N., & Park, J. (2006). Emotions and attributions of legal responsibility and blame: A research review. *Law and Human Behavior*, 30(2), 143-161.

Feigenson, N. & Spiesel, C. (2009). *Law on display. The digital transformation of legal persuasion and judgment*. New York: New York University Press.

Feigenson, N. & Spiesel, C. (2018). The psychology of surveillance and sousveillance video evidence. In C.J. Najdowski & M.C. Stevenson (Eds.), *Criminal juries in the 21st century: Contemporary issues, psychological science and the law* (pp. 173-194). Oxford: Oxford University Press.

Grady, R.H., Reiser, L., Garcia, R.J., Koeu. C., & Scurich, N. (2018). Impact of gruesome photographic evidence on legal decisions: A meta-analysis. *Psychiatry, Psychology and Law*, 25(4), 503-521.

Granot, Y., Balcetis, E., Feigenson, N., & Tyler, T. (2018). In the eyes of the law: Perception versus reality in appraisals of video evidence. *Psychology, Public Policy and Law*, 24(1), 93-104.

Gummerum, M., Dillen, L.F. van, Dijk, E. van, & López-Pérez, B. (2016). Costly third-party interventions: The role of incidental anger and attention focus in punishment of the perpetrator and compensation of the victim. *Journal of Experimental Social Psychology*, 65, 94-104.

Hagedoorn, I. (z.d.). *Visueel ondersteund bewijs. Een onderzoek naar de inzet van visueel ondersteund bewijs bij een verdachtenverhoor*. Onderzoeksrapportage Master Criminal Investigation Politieacademie Apeldoorn [ongepubliceerde scriptie]

- Haidt, J., McCauley, C., & Rozin, P. (1994). Individual differences in sensitivity to disgust: A scale sampling 7 domains of disgust elicitors. *Personality and Individual Differences*, 16(5), 701-713.
- Hofman, P.A.M. (2016). *Van beeldvorming tot sprekende beelden: Forensische en klinische ontwikkelingen* (oratie). Maastricht: Maastricht University. <https://doi.org/10.26481/spe.20160624ph>.
- Jacobs, M.J.G., Bruinsma, M.Y., Poppel, J.W.M.J. van, & Moors, J.A. (2005). *Inzet, organisatie en kwaliteit van de forensisch-technische opsporing bij de politie in Nederland*. Tilburg: IVA Beleidsonderzoek en advies.
- Johansen, S. & Robbins, R.A. (2015). Art-iculating the analysis: Systemizing the decision to use visuals as legal reasoning. *Journal of the Legal Writing Institute*, 20, 57-108.
- Kahneman, D. (2011). *Ons feilbare denken. Thinking, fast and slow*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Business Contact.
- Kampen, P.T.C. van, Brouwer, D.V.A., van Lent, L. & van Wijk, M.C. (2018). *Mind the Gap. Modernisering Wetboek van Strafvordering: consequenties voor de verdediging*. Utrecht/ Den Haag: Universiteit Utrecht - Montaigne Centrum voor Rechtspleging en Conflictoplossing /WODC.
- Kassin, S. M., Drizin, S. A., Grisso, T., Gudjonsson, G. H., Leo, R. A., & Redlich, A. D. (2010). Police-induced confessions: Risk factors and recommendations. *Law and Human Behavior*, 34(1), 3-38.
- Kassin, S.M., Goldstein, C.C., & Savitsky, K. (2003). Behavioral confirmation in the interrogation room: On the dangers of presuming guilt. *Law and Human Behavior*, 27(2), 187-203.
- Kebbell, M. R., & Daniels, T. (2006). Mock-suspects' decisions to confess: The influence of eyewitness statements and identifications. *Psychiatry, Psychology and Law*, 13(2), 261-268.
- Kebbell, M. R., Hurren, E. J., & Roberts, S. (2006). Mock-suspects' decisions to confess: the accuracy of eyewitness evidence is critical. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition*, 20(4), 477-486.
- Keijser, J.W. de, Koppen, P.J. van, & Elffers, H. (2006). *Op de stoel van de rechter: oordeelt het publiek net zo als de strafrechter?* Research memoranda, 2(2), pp. 79.

Kelly, C.E., Abdel-Salam, S., Miller, J.C., & Redlich, A.D. (2015). Social identity and the perceived effectiveness of interrogation methods. *Investigative Interviewing: Research and Practice*, 7(2), 24-41.

Kelly, C.E., Miller, J.C., Redlich, A.D., & Kleinman, S.M. (2013). A taxonomy of interrogation methods. *Psychology, Public Policy, and Law*, 19(2), 165-178.

Kelly, C. E., Redlich, A. D., & Miller, J. C. (2015). Examining the meso-level domains of the interrogation taxonomy. *Psychology, Public Policy, and Law*, 21(2), 179–191.

Khoshbin, L.S., & Khoshbin, S. (2007). Imaging the mind, minding the image: An historical introduction to brain imaging and the law. *American Journal of Law and Medicine*. 33(2-3), 171-192.

Kogel, K. de (2014). Neurorecht. *Tijdschrift voor Criminologie*, 56(2), 108-117.

Krumpal, I. (2013). Determinants of social desirability bias in sensitive surveys: a literature review. *Quality & Quantity*, 47, 2025-2047.

Landy, J.F., & Goodwin, G.P. (2015). Does incidental disgust amplify moral judgment? A meta-analytic review of experimental evidence. *Perspectives on Psychological Science*, 10(4), 518-536.

Lang, P.J., Bradley, M.M., & Cuthbert, B.N. (2008). *International affective picture system (IAPS): Affective ratings of pictures and instruction manual*. Technical Report A-8. University of Florida, Gainesville, FL.

Luke, T.J., Dawson, E., Hartwig, M., & Granhag, P.A. (2014). How awareness of possible evidence induces forthcoming counter-interrogation strategies. *Applied Cognitive Psychology*, 28(6), 876-882.

Lukosch, S., Lukosch, H., Datcu, D., & Cidota, M. (2015). Providing information on the spot: Using augmented reality for situational awareness in the security domain. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, 24(6), 613-664.

Mannes, S. & Epstein, J. (2016). ‘Gruesome’ evidence, biased decisions and Rule 403. *National Social Science Journal*, 49(1), 24-30

Meijer, G. H. & ter Haar, R. (2018). Zwijgrecht en procesopstelling: het toenemende belang van het uitblijven van een aannemelijke verklaring op de bewijsbeslissing, *Tijdschrift Praktijkwijzer Strafrecht*, p. 46-63.

Meissner, C.A., Redlich, A.D., Michael, S.W., Evans, J.R., Camilletti, C.R., Bhatt, S., & Brandon, S. (2014). Accusatorial and information-gathering interrogation methods and their effects on true and false confessions: A meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 10(4), 459-486.

Melai, A.L. & Groenhuijsen, M.S. *Artikel 271 Sv, aant. 5.8. Het zwijgrecht van art. 29: pressieverbod en autonomie als achterliggende belangenartikel* via Kluwer Navigator.

Mezey, N. (2013). The image cannot speak for itself: Film, summary judgment, and visual literacy. *Valparaiso University Law Review*, 48(1), 1-40.

Mezey, N. (2018). Teaching images. *Journal of Legal Education*, 68(1), 74-81.

Mnookin, J.L. (2014). Semi-legibility and visual evidence: an initial exploration. *Law, Culture and Humanities*, 10(1), 43-65.

Mnookin, J.L. (2018). The image of truth: Photographic evidence and the power of analogy. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 10(1), 1-74.

Miltenburg, O. van (2017). *Hoe de politie vr en ar inzet; Vive en HoloLens bij de Landelijke Eenheid*. Artikel op Tweakers, laatst geraadpleegd op 22 augustus via <https://tweakers.net/reviews/5481/hoe-de-politie-vr-en-ar-inzet-vive-en-hololens-bij-de-landelijke-eenheid.html>.

Nan, J.S. (2019). Kroniek Straf(proces)recht (voorjaar 2019). *Nederlands Juristenblad* (NJB), (15), 1035-1047.

NFI (2017). *Vakbijlage Bloedspoorpatroonanalyse (BPA) op de plaats delict*. Den Haag: Nederlands Forensisch Instituut.

NFI (2018). *Vakbijlage Gebruik van 3D-modellen in forensisch onderzoek*. Den Haag: Nederlands Forensisch Instituut.

Nijsten, F. (2018). *OM Limburg heeft primeur: virtual reality tijdens rechtszaken*. Laatst geraadpleegd op 22 augustus 2019 via <https://www.limburg.nl/om-limburg-heeft-primeur-virtual-reality-tijdens-rechtszaken>.

Olatunji, B.O., Sawchuk, C.N., Jong, P.J. de, & Lohr, J. M. (2007). Disgust sensitivity in anxiety disorder symptoms: Factor structure and psychometric properties of the Disgust Emotions Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 29, 115-124.

Opsporing Verzocht (2018a). *Rotterdam – Dubbele inbraak in appartementencomplex*. Laatst geraadpleegd op 16 juli 2019 via <https://opsporingverzocht.avrotros.nl/zaken/zaak/dubbele-inbraak-in-appartementencomplex/>.

Opsporing Verzocht (2018b). *Vught – Inbraak bij restaurant aan Helvoirtseweg*. Geraadpleegd op 16 juli 2019 via <https://opsporingverzocht.avrotros.nl/zaken/zaak/inbraak-bij-restaurant-aan-de-helvoirtseweg/>.

Park, J., & Feigenson, N. (2013). Effects of visual technology on mock juror decision making. *Applied Cognitive Psychology*, 27(2), 235-246.

Poelman, R. (2017). *A mediated reality suite for spatial interaction: Symbiosis of physical and virtual environments for forensic analysis* (proefschrift Technische Universiteit Delft). <https://doi.org/10.4233/uuid:5fc08214-3d74-434d-ba02-097d221e26ea>.

Raad voor de Rechtspraak (2018). Rondkijken in de toekomst. *Rechtspraak*, 2, 16-17. Laatst geraadpleegd op 28 november 2019 via <https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectie/Documents/Rechtspraak-2-2018.pdf>.

Ratcliff, J.J., Lassiter, G.D., Schmidt, H.C., & Snyder, C.J. (2006). Camera perspective bias in videotaped confessions: Experimental evidence of its perceptual basis. *Journal of Experimental Psychology*, 12(4), 197-206.

Roosma, J. & Dubelaar, M.J. (2011). Visueel bewijs in het Amerikaanse strafproces. *Justitiële verkenningen*, 37(7), 77-91.

Ruijs, J.H.J. (1991). 'Vivos mortui docebunt?' Een overpeinzing 95 jaar na de ontdekking van de röntgenstraling. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 135(9), 355-358. Laatst geraadpleegd op 29 juni 2019 via <https://www.ntvg.nl/artikelen/vivos-mortui-docebunteen-overpeinzing-95-jaar-na-de-ontdekking-van-de-r%C3%B6ntgenstraling/artikelinfo>.

Schalken, T.M.C.J. & Rozemond, N. (1997). Nieuwe opsporingsmethoden: dient elke onrechtmatigheid te worden gesanctioneerd? *Nederlands Juristenblad*, 30(71), 1365-1371.

Sellers, S. & Kebbell, M.R. (2009). When should evidence be disclosed in an interview with a suspect? An experiment with mock-suspects. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 6(2), 151-160.

Silbey, J.M. (2004). Judges as film critics: New approaches to filmic evidence. *University of Michigan Journal of Law Reform*, 37(2), 493-571.

Silbey, J.M. (2010). Evidence verité and the law of film. *Cardozo Law Review*, 31(4), 1257- 1299.

- Silbey, J.M. (2012-2013). Images in/of law. *New York Law School Law Review*, 57, 171-183.
- Smith, T. J. (2010) Film (cinema) perception. In: Goldstein, B.E. (ed.) *Encyclopedia of Perception*, p. 458 -461. Thousand Oaks, U.S.: Sage.
- Stevens, L. & Verhoeven, W.J. (2010). *Raadsman bij politieverhoor. Invloed van voorafgaande consultatie en aanwezigheid van raadslieden op de organisatie en wijze van verhoren en de proceshouding van verdachten*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Tiedens, L.Z. & Linton, S. (2001). Judgement under emotional certainty and uncertainty: The effects of specific emotions on information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 973-988.
- Vanderveen, G.N.G. (2011). Beeldmateriaal in de Nederlandse strafrechtshet. *Justitiële verkenningen*, 37(7), 10-28.
- Vanderveen, G.N.G. & Dillen, L. van (in voorbereiding). Systematically photographing gruesome (and mock) crime scenes: the GRIM-database offers visual stimuli for empirical research.
- Vanderveen, G. & Roosma, J. (2013). *De plaats delict in beeld. Fotografie in de dagelijkse en gesimuleerde praktijk*. Apeldoorn/Leiden: Politie & Wetenschap/Universiteit Leiden.
- Vanderveen, G. & Samadi, M. (2018). De digitale schandpaal: opsporingsberichtgeving in een gedigitaliseerde samenleving. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 17(1-2), 23-39.
- Veen, E. van der (2016). In beeld gevangen. *Blauw*, 12(8), 20-24.
- Verhoeven, W.J. (2019). Is de advocaat bij het verhoor voldoende als waarborg tegen valse bekentenissen? *Strafblad*, 17(1), 11-18.
- Verhoeven, W.J. (2018). The complex relationship between interrogation techniques, suspects changing their statement and legal assistance. Evidence from a Dutch sample of police interviews. *Policing & Society*, 28(3), 308-327.
- Verhoeven, W.J. (2014). Mediëren verhoortechnieken de verandering in verklaringsbereidheid van verdachten? *Tijdschrift voor Criminologie*, 56 (4), 10-38.
- Verhoeven, W.J., & Duinhof, E. (2017). *Effectiviteit van het verdachtenverhoor. Een veldstudie naar de relatie tussen verhoortechnieken, de verklaring van verdachten en de aanwezigheid van de advocaat in zware zaken*. Apeldoorn/Rotterdam: Politie & Wetenschap/Erasmus Universiteit Rotterdam.

Vermaas, P. (2019). De TGO- officier, *Opportuun*, 5, laatst geraadpleegd 13 februari 2020 via <https://magazines.openbaarministerie.nl/opportuun/2019/05/de-tgo-officier>.

Vrij, A., Meissner, C.A., Fisher, R.P., Kassin, S.M., Morgan, C.A., & Kleinman, S.M. (2017). Psychological perspectives on interrogation. *Perspectives on Psychological Science*, 12(6), 927-955.

Wade, K.A., Garry, M., Read, J.D., & Lindsay, S. (2002). A picture is worth a thousand lies: Using false photographs to create false childhood memories. *Psychonomic Bulletin & Review*, 9(3), 597-603.

Wade, K.A., Green, S.L., & Nash, R.A. (2010). Can fabricated evidence induce false eyewitness testimony? *Applied Cognitive Psychology*, 24(7), 899-408.

Ware, L. (2016). Emotions in the evaluation of legal risk. In H. Landweer, & D. Koppelberg (Eds). *Recht und emotion I: Verkannte zusammenhänge. Neue Phänomenologie* (pp. 249-277). Freiburg: Verlag Karl Alber.

Weelden, L. van & Charldorp, T. van (2019). A communications perspective on the use of visualisations in a Dutch court for minor felonies. *Utrecht Law Review*, 15(1), 26-37.

Wermeskerken, H. van (2012). 'We kunnen elk scenario simuleren'. *Blauw*, 11, 22-26.

Wilde, B. de, Hingh, A. de , Lodder, A.R. (2019). *Digitale informatie in het strafproces. De noodzaak van aanpassing van strafvorderlijke wetgeving*. Amsterdam: Vrije Universiteit, Faculteit der Rechtsgeleerdheid/ WODC. Laatst geraadpleegd via <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2792-dossiervorming-in-strafzaken.aspx>.

Wijk, A. van, Leiden, I. van, & Hardeman, M. (2017). *Modus operandi van de recherche. De recherchepraktijk in moord- en verkrachtingszaken*. Apeldoorn/Arnhem: Politie en Wetenschap/Bureau Beke.

Wilms, L. & Oberfeld, D. (2018). Color and emotion: effects of hue, saturation, and brightness. *Psychological Research*, 82, 896-914.

Jurisprudentie

EHRM 14 maart 2000, Appl. nr. 47240/99, NJB 2000, p. 1070-1071 (Ebbinghe tegen Nederland)

HR 13 mei 1997, NJ 1998, 152, ECLI:NL:HR:1997:ZD0705, met noot van Schalken (Zaanse verhoormethode)

HR 24 september 2019, NJ 2019, 465, ECLI:NL:HR:2019:1414, met noot van Reijntjes (Eigen waarneming van de rechter van beeld- en/of geluidopname, buiten verband van terechtzitting gedaan, kan onder voorwaarden tot bewijs meewerken)

Gerechtshof 's-Hertogenbosch 27 oktober 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:4809 (Moord in winkelcentrum 'Moesel' te Weert)

Rechtbank Amsterdam 29 september 2011 ECLI:NL:RBAMS:2011:BT6540 (Moord, TGO scooterzaak videobeelden)

Rechtbank Noord-Holland 3 april 2015 ECLI:NL:RBNHO:2015:2870 (Fotoconfrontatie getuige)

Rechtbank Noord-Nederland 17 juli 2017 ECLI:NL:RBNNE:2017:2630 (Hennepteelt, verdachte tekent plattegrond)

Bijlage 1 Focusgroep recherchepsychologen

Deelnemers

Naam	Eenheid
Annemiek Goos	Den-Haag
Dr. Renate Geurts	Midden-Nederland (Utrecht)
Marieke Truijers	Oost-Nederland
Kathalijne Combee Msc	Noord-Holland
Jose Hoetmer	Zeeland-West-Brabant
Imke Rispen	Politieacademie

Agenda

Introductie

- Welkom
- Voorstellen onderzoekers
- Voorstelronde deelnemers
- Toelichting onderzoek

Aanleiding onderzoek:

Ontwikkelingen op het gebied van rechtsbijstand en technologie vragen om nieuwe manieren van het verhoren van verdachten. Het gebruik van beeldmateriaal tijdens het verdachtenverhoor kan er een van zijn. Beeldmateriaal kan verschillende consequenties hebben voor het verhoor en de uitkomst ervan. Beeldmateriaal kan verduidelijken en helpen herinneren, maar roept ook emoties op en beïnvloedt de oordeelsvorming en overtuiging van zowel verhoorders als verdachten.

Doel van het onderzoek:

Het inzicht vergroten in de effecten van beeldmateriaal op beslisprocessen van actoren in de strafrechtketen (verdachten, verhoorders, officieren van justitie en advocaten). Dit is van belang aangezien momenteel weinig bekend is over deze effecten en er weinig juridische richtlijnen bestaan voor het gebruik van beeldmateriaal. Tegelijkertijd maken actoren in de strafrechtketen hun afwegingen steeds vaker op basis van informatie in visuele vorm.

- Vragen?
- Toelichting doel en opzet van de focusgroep
 - Herkent de praktijk zich in de materie en bevindingen van het onderzoek?
 - Wat zijn blinde vlekken en wat moet er gebeuren om die in te vullen?

Discussie onderzoeksbevindingen

- Aan de hand van vragen de bevindingen van het onderzoek en mogelijke betekenis voor de praktijk bediscussiëren.

Vooruitblik

- Brainstorm over te verwachten ontwikkelingen en hoe de praktijk daarop moet inspelen.

Afsluiting

- Samenvatting van de inzichten die de discussie heeft opgeleverd.

Bijlage 2 **Lijst met gesprekspartners (alfabetische volgorde)**

Naam	Functie
Mr. drs. Wendy Alberts	Advocaat, Knoester en Van der Hut Alberts & Korteling Advocaten
Ted van Arnhem	Innovatie-consultant bij IVO (Informatie VoorzieningsOr- ganisatie) Rechtspraak
Caroline Poppeliers	Teamleider ICT Innovatielab, IVO Rechtspraak
Mr. Katja van Bijsterveld	(Kwaliteits-, VIK- en Rijksrecherche-) Officier van justitie
Prof. mr. dr. Britta Böhler	Advocaat, lid College voor de Rechten van de Mens, hoogleraar Advocatuur & Ethiek
Ron Lapré EMTP	Politie, Tactische Opsporing, Teamleider team Generiek, Grootschalige Opsporing
Mr. Caroline de Sitter	Advocaat, partner Sjöcrona - Van Stigt
Drs. Bram Paasen MCI	Politie, teamchef districtsrecherche
Mr. Jaitske Roosma MSc	Officier van justitie
Harrie Sijm	Politie, tactisch coördinator
Hans Veul	Politie, dossiermaker, tactisch rechercheur
Gerard Schakelaar	Politie, Expert Team Visualisatie en Reconstructie (ETVR), Landelijke Eenheid
Mr. dr. Ard Schoep	Officier van justitie
Mr. Youssef Taghi	Advocaat, advocatenkantoor Taghi

Bijlage 3 Topiclijst (basis)interviews

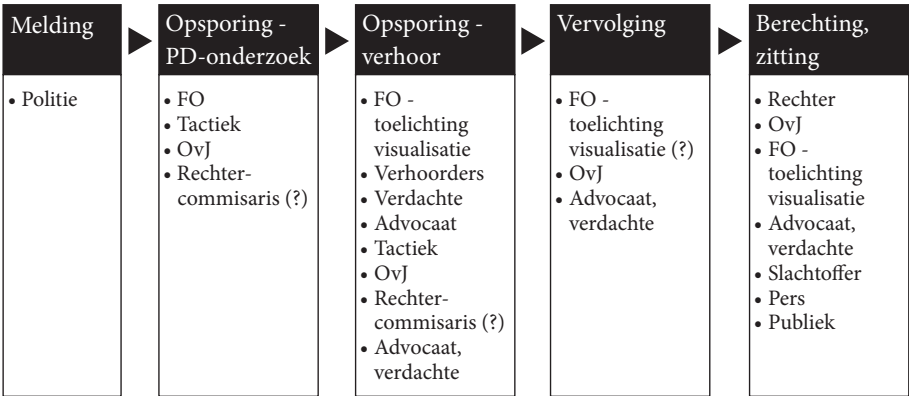
Forensische visualisaties gebruik in verhoor en doorwerking in keten

Thema algemeen	Specifiek
Achtergrond respondent	Opleiding Verhoorders: specialistische cursussen Ervaring
Context: beeldmateriaal	Wat is er aan beeldmateriaal, soorten, bewerkt/geduid of onbewerkt, waartoe wordt het ingezet in verhoor (hypothesevorming, verduidelijken, hoe vaak in de praktijk, wat in de praktijk)
Wat – verhoor, beeldmateriaal, effecten en gevolgen	Inzet beeldmateriaal: Wat wordt gebruikt tijdens verhoor ? Wat is er aan beeldmateriaal, soorten, bewerkt/geduid versus onbewerkt? Herkenbaarheid verdachte van belang? Als beeldmateriaal aanwezig is, wat wordt dan ingezet? Hoe vaak in de praktijk, wat in de praktijk (afhankelijk van type delict? Persoon van de verdachte?) Onderdeel verhoorplan? Wat is de rol van de officier hierbij? Wat doet dit met verdachte? Wat zien verhoorders als mogelijke effecten van beeldmateriaal op de proceshouding en reacties van de verdachte? Betrouwbare verklaring? Verhoordruk? Wat doet het met advocaten? Wat doet het met verhoorders? Wat denken officieren over de inzet van beeldmateriaal door verhoorders? Wat zijn wensen vanuit de verdediging? Hoe wordt daarmee omgegaan? Ongeoorloofde pressie door inzet beeldmateriaal, probleem of niet? Wat wordt aan beeldmateriaal wel/niet toegevoegd aan dossier? Wat zouden gevolgen kunnen zijn? Oneigenlijke, eigenlijke verhoordruk? Onrechtmatig bewijs bij (mogelijk) schuldigen? Valse bekentenissen onschuldigen? Wat denken rechters hiervan? Welke effecten hebben keuzes omtrent de inzet van beeldmateriaal op verdere beslissingen in de keten en op de rechterlijke oordeelsvorming?
Wie	Bij inzet beeldmateriaal in verhoor: wiens initiatief? Wie is er bij betrokken, wie maakt, wie licht toe, wie bekijkt, wie beslist over maken, inzet tijdens verhoor, toevoeging aan dossier? Verhoorders met meer ervaring, meer specialistische cursussen verhoren anders? Andere houding ten aanzien van beeldmateriaal in verhoor? Bij welke verdachten meer of minder geschikt?
Waar – ruimtelijk	In welke situaties, heel Nederland? Waar wordt het bekeken, in elke verhoorkamer mogelijk?
Wanneer – tijd, verloop	In welke fase van het verhoor? Op welk moment, bij welk delict, bij welke verdachte? Maakt schuldinschatting uit, of hoe verhoor tot dan toe liep? Hoe vaak?
Waarom – doel	Wat is het doel van inzet van visualisatie, wat is doel van inzet visualisatie bij verhoor ? Wat zijn (veronderstelde) effecten? Wat beogen verhoorders en/of officieren van justitie met beeldmateriaal tijdens het verhoor te bereiken? Herkenbaarheid? Aan gezicht en waaraan nog meer?
Hoe – technieken	Welke technieken, hoe vaak, hoe getoond? Papier, computer/laptop, tv, VR-bril?

Thema algemeen	Specifiek
Toekomstige ontwikkelingen?	Smartboards? Hololens, VR om verdachte PD of scenario's te laten zien? Wat zou dit kunnen betekenen voor proceshouding verdachte, inzet tijdens verhoor en uitwerking in de verdere keten inclusief rechterlijke toets?
Voorbeelden van beeldmateriaal	<ul style="list-style-type: none"> – Bewakingsbeelden lage en hogere kwaliteit – Letselfoto – TGO Arial – luminol filmpje – Filmpje van uitzending Limburg1 VR <p>Herkenbaar? Verduidelijkend, bruikbaar? Mogelijke overwegingen inzet van officier/verhoorders? Hoe reageert advocaat? Mogelijke effecten op (kwetsbare) verdachte? Ongeoorloofde druk? In dossier? Ter zitting?</p>
Afsluiting	Bedanken, korte evaluatie/reflectie

Bijlage 4 **Stroomschema gebruikt bij interviews**

Inzet beeldmateriaal in verhoor – doorwerking in de keten (dossier + oordeelsvorming)

Bijlage 5 **Aanvullende tabellen veldexperiment verhoorders**

Onderbouwing operationalisatie zoals besproken in paragraaf 4.2

Tabel 1 Overzicht van verhoortechnieken en operationalisatie in concrete vragen en opmerkingen

Verhoortechniek	Operationalisatie in concrete vraag of opmerking gebaseerd op Verhoeven & Duinhof (2017)
<i>Benadrukken oprechtheid/vertrouwen.</i>	Je kunt tegen ons alles zeggen en wij zijn altijd open en eerlijk. Ook als jij het niet hebt gedaan, gaan wij dat boven water krijgen. [I16]
<i>Empathie/begrip tonen.</i>	Wij kunnen ons goed voorstellen dat het moeilijk voor je is om erover te praten. Het is nogal wat. Maar het kan wel verlichting geven door erover te praten. [I15]
<i>Onderzoekende vraag stellen.</i>	Kun je eens vertellen waar jij op die bewuste vrijdag bent geweest? [I14]
<i>De verdachte uitleggen dat het verhoor een kans is om zijn kant van het verhaal te vertellen.</i>	Het verhoor geeft jou ook de mogelijkheid om jouw kant van het verhaal te vertellen. [I13]
<i>De door de verdachte verstrekte informatie samenvatten.</i>	Tot nu toe heb jij gezegd dat je niet in het huis van het slachtoffer bent geweest en dat je er niets mee te maken hebt. [I12]
<i>De verdachte confronteren met tactische/technische aanwijzingen.</i>	Er zijn DNA-sporen gevonden in het huis van het slachtoffer. Die sporen komen overeen met het DNA dat wij de vorige keer van jou hebben afgenomen. [B11]
<i>Foto's laten zien van de plaats van het misdrijf/het slachtoffer/medeverdachten.</i>	In het trappenhuis van het appartementencomplex waar het slachtoffer woonde hangen camera's waarvan we de beelden voor die vrijdag hebben opgevraagd. Daar hebben we deze foto uitgehaald waarop jij te zien bent. [B10]
<i>De verdachte confronteren met uitspraken van anderen.</i>	De buurman heeft gehoord dat de voordeur van het slachtoffer hard werd dichtgeslagen en heeft een man zien wegrennen met een zwarte jas met bontkraagje. [B9]
<i>Hypothetisch scenario presenteren.</i>	Stel dat we een foto van jou aan de buurman laten zien, denk je dan dat hij jou zou herkennen? [M8]
<i>Suggestieve vraag stellen.</i>	Het moordwapen hebben we nog niet gevonden. Dat treffen we ook niet bij jou thuis aan als we daar gaan zoeken? [M7]
<i>Morele rechtvaardigingen aanbieden.</i>	Wij denken dat het niet je bedoeling was om het slachtoffer pijn te doen. Volgens ons is het gewoon uit de hand gelopen. Was het een ongeluk? [M6]
<i>De verdachte direct beschuldigen van betrokkenheid bij het misdrijf.</i>	Je bent wel bij dit delict betrokken. Anders zat je hier niet. Dan zou je geen verdachte zijn. [E5]
<i>De (morele) ernst van het misdrijf benadrukken.</i>	We hebben het hier over een ernstig misdrijf. Deze vrouw is op brute wijze om het leven gebracht. [E4]
<i>Inspelen op de gemoedstoestand van de verdachte.</i>	Het is een zware last om niet te vertellen wat er is gebeurd. Daar ga je aan kapot. Dat voel je ook, hè? [E3]
<i>Beroep doen op negatieve gevoelens voor individuen of organisaties.</i>	Kijk die ouders zijn hun dochter kwijt. Die willen weten hoe het is gebeurd. Voor die ouders is het verschrikkelijk. Die zijn hun kind kwijt. [E2]

Verhoortechniek	Operationalisatie in concrete vraag of opmerking gebaseerd op Verhoeven & Duinhof (2017)
<i>Consequenties van blijven ontkennen/zwijgen benadrukken.</i>	Er zijn zaken bekend waarin de rechter het kwalijk heeft genomen dat de verdachte geen openheid van zaken heeft gegeven. Het is de verdachte dan aangerekend dat hij niet heeft willen vertellen wat er is gebeurd. [E1]

Tabel 2 Resultaten van de exploratieve factoranalyse van verhoortechnieken en betrouwbaarheidsanalyse van verhoorstijlen (n = 173)

	Geroteerde factorladingen		
	Inspelen op emoties	Bewijs voorleggen	Misleiden
Wij kunnen ons goed voorstellen dat het moeilijk voor je is om erover te praten. Het is nogal wat. Maar het kan wel verlichting geven door erover te praten. [I15]	.590		
Tot nu toe heb jij gezegd dat je niet in het huis van het slachtoffer bent geweest en dat je er niets mee te maken hebt. [I12]		.528	
Er zijn DNA-sporen gevonden in het huis van het slachtoffer. Die sporen komen overeen met het DNA dat wij de vorige keer van jou hebben afgenomen. [B11]		.492	
In het trappenhuis van het appartementencomplex waar het slachtoffer woonde hangen camera's waarvan we de beelden voor die vrijdag hebben opgevraagd. Daar hebben we deze foto uitgehaald waarop jij te zien bent. [B10]		.486	
De buurman heeft gehoord dat de voordeur van het slachtoffer hard werd dichtgeslagen en heeft een man zien wegrennen met een zwarte jas met bontkraagje. [B9]		.342	
Stel dat we een foto van jou aan de buurman laten zien, denk je dan dat hij jou zou herkennen? [M8]			-.653
Het moordwapen hebben we nog niet gevonden. Dat treffen we ook niet bij jou thuis aan als we daar gaan zoeken? [M7]			-.712
Wij denken dat het niet je bedoeling was om het slachtoffer pijn te doen. Volgens ons is het gewoon uit de hand gelopen. Was het een ongeluk? [M6]			-.501
We hebben het hier over een ernstig misdrijf. Deze vrouw is op brute wijze om het leven gebracht. [E4]	.401		
Kijk die ouders zijn hun dochter kwijt. Die willen weten hoe het is gebeurd. Voor die ouders is het verschrikkelijk. Die zijn hun kind kwijt. [E2]	.879		
Er zijn zaken bekend waarin de rechter het kwalijk heeft genomen dat de verdachte geen openheid van zaken heeft gegeven. Het is de verdachte dan aangerekend dat hij niet heeft willen vertellen wat er is gebeurd. [E1]	.476		
Cronbach's Alpha (α)	.69	.54	.69

Noten: I = 'informatievergarend'; B = 'bewijs voorleggen'; M = 'misleiden'; E = 'inspelen op emoties'. Alleen factorladingen > .300 zijn weergegeven.

Tabel 3 Beschrijvende statistieken van de afhankelijke variabelen en covariaten

	n	min.	max.	gem.	s.d.
Afhankelijke variabelen					
Inspelen op emoties	173	0.0	10.0	5.3	2.3
Misleiden	173	0.0	9.3	2.9	2.2
Bewijs voorleggen	173	0.5	10.0	6.9	2.1
Schuldvraag	173				
Onschuldig	42.2%				
Schuldig	57.8%				
Opgewekte emoties	173	1.0	7.0	3.2	1.4
Morele verontwaardiging	173	3.2	7.0	5.8	0.8
Perceptie bewijskracht	173	1.0	5.0	2.5	1.0
Covariaten					
Walgingsgevoeligheid	173	17.0	47.0	27.5	5.2
Punitiviteit	173	1.0	5.0	3.5	0.8
Verhoorfrequentie	173				
Weinig	66.5%				
Vaak	33.5%				
Verhoorcursus	173				
Minimaal 1 gevolgd	69.9%				
Geen gevolgd	30.1%				
Gebruik beeldmateriaal	173				
Nooit tot soms	63.0%				
Vaak tot heel vaak	37.0%				
Belang beeldmateriaal	173	1.3	10.0	8.0	1.4
Leeftijd	173	26.0	64.0	44.2	10.0
Geslacht	173				
Man	52.6%				
Vrouw	46.8%				
Anders	0.6%				

Onderbouwing bevindingen zoals besproken in paragraaf 4.3

Keuze voor verhoortechnieken

Uit univariate analyses, weergegeven in tabel 4, komt naar voren dat gruwelijkheid en herkenbaarheid van de foto's geen significante effecten hebben op de keuze voor de verhoorstijlen inspelen op de emoties en misleiden. De effecten van gruwelijkheid, $F(1,166) = 6.51$, $p = .012$, herkenbaarheid, $F(1, 166) = 28.73$, $p < .000$ en de interactie tussen beide, $F(1, 166) = 6.51$, $p = .012$ op de keuze om bewijs voor te leggen zijn wel significant.

Tabel 4 Geschatte marginale gemiddelden van inspelen op emoties, misleiden en bewijs voorleggen uitgesplitst naar gruwelijkheid en herkenbaarheid van de foto's

	Minder gruwelijk		Meer gruwelijk	
	Niet herkenbaar	Herkenbaar	Niet herkenbaar	Herkenbaar
Inspelen op emoties (M (SD))	5.44 (.34)	5.31 (.35)	5.45 (.34)	4.95 (.33)
Misleiden (M (SD))	2.93 (.32)	2.89 (.33)	2.94 (.32)	2.69 (.31)
Bewijs voorleggen (M (SD))	6.86 _a (.27)	7.61 _a (.28)	5.45 _b (.27)	7.62 _a (.27)

Noot. Gemiddelde scores en standaarddeviaties op een schaal van 0 (absoluut niet) tot 10 (absoluut wel). Verschillende subscripts binnen een rij kenmerken significante verschillen.

Aanname van schuld of onschuld

Omdat de afhankelijke variabele in dit geval dichotoom is, is een logistische regressie-analyse uitgevoerd. De resultaten van deze analyse worden weergegeven in tabel 5. In de tabel wordt de sterkte van de effecten uitgedrukt in een odds ratio. Een odds ratio is de verhouding tussen twee kansverhoudingen (odds). Voor het bepalen van de odds ratio van het hoofdeffect van herkenbaarheid worden twee kansverhoudingen op elkaar gedeeld. In de eerste plaats betreft het de verhouding tussen de kans dat de verdachte onschuldig wordt geacht bij een niet herkenbare foto ten opzichte van de kans dat de verdachte schuldig wordt geacht bij een niet herkenbare foto. In de tweede plaats betreft het de verhouding tussen de kans dat de verdachte onschuldig wordt geacht bij een herkenbare foto ten opzichte van de kans dat de verdachte schuldig wordt geacht bij een herkenbare foto. Het delen van de eerste kansverhouding door de tweede kansverhouding resulteert in een odds ratio voor het hoofdeffect van herkenbaarheid van 4.32.⁴⁰

Tabel 5 Logistische regressieanalyse van beeldkenmerken op het oordeel over de schuld of onschuld van de verdachte in de casus

	B	(SE)	95% betrouwbaarheidsinterval voor odds ratio		
			Ondergrens	Odds ratio	Bovengrens
Constante	-0.47	(.31)			
Gruwelijkheid	0.28	(.43)	0.57	1.32	3.09
Herkenbaarheid	1.46*	(.50)	1.63	4.32	11.48
Gruwelijkheid*herkenbaarheid	-1.78*	(.66)	0.05	0.17	0.61

Noot: N = 173. R² = .07 (Cox & Snell) en .10 (Nagelkerke). Model X² (3) = 12.83, p = .005.

*p < .05

40 Odds ratio(herkenbaarheid) = $\frac{22 / 21}{8 / 33} = 4.32$ (laag gruwelijk situatie).

Opgewekte emotie en morele verontwaardiging

Uit de univariate analyse (zie tabel 6) van opgewekte emoties komt naar voren dat gruwelijkheid een significant effect heeft, $F(1, 167) = 69.48$, $p < .001$. Het effect van herkenbaarheid, $F(1, 167) = 1.46$, $p = .228$ en van de interactie tussen gruwelijkheid en herkenbaarheid, $F(1, 167) = .00$, $p = .965$ zijn niet significant.

De univariate analyse van morele verontwaardiging (zie tabel 6) laat zien dat herkenbaarheid een significant effect heeft, $F(1, 165) = 5.13$, $p = .025$. Gruwelijkheid, $F(1, 165) = 3.49$, $p = .064$ en de interactie tussen gruwelijkheid en herkenbaarheid, $F(1, 165) = 3.82$, $p = .052$ hebben geen significant effect.

Tabel 6 Geschatte marginale gemiddelden van opgewekte emoties en morele verontwaardiging, uitgesplitst naar gruwelijkheid en herkenbaarheid van de foto's

	Minder gruwelijk		Meer gruwelijk	
	Niet herkenbaar	Herkenbaar	Niet herkenbaar	Herkenbaar
Opgewekte emoties (M (SD))	2.32 _a (.17)	2.53 _a (.17)	3.74 _b (.17)	3.94 _b (.17)
Morele verontwaardiging (M (SD))	5.60 _a (.12)	5.74 _a (.12)	6.05 _b (.12)	5.73 _a (.11)

Noot. Gemiddelde scores en standaarddeviaties op de schaal opgewekte emoties van 0 (helemaal niet) tot 7 (heel erg) en op de schaal morele verontwaardiging van 0 (helemaal niet van toepassing) tot 7 (helemaal wel van toepassing). Verschillende subscripts binnen een rij kenmerken significante verschillen.

Perceptie van de bewijskracht

De resultaten van de univariate analyse (zie tabel 7) laten zien dat er geen significante effecten worden gevonden van de beeldkenmerken gruwelijkheid, $F(1, 168) = .00$, $p = .965$ en herkenbaarheid, $F(1, 168) = 1.56$, $p = .214$ en de interactie tussen gruwelijkheid en herkenbaarheid, $F(1, 168) = 2.07$, $p = .152$ op de perceptie van de bewijskracht.

Tabel 7 Geschatte marginale gemiddelden van de perceptie van de bewijskracht, uitgesplitst naar
gruwelijkheid en herkenbaarheid van de foto's

	Minder gruwelijk		Meer gruwelijk	
	Niet herkenbaar	Herkenbaar	Niet herkenbaar	Herkenbaar
Perceptie van de bewijskracht (M (SD))	2.27 (.14)	2.66 (.15)	2.49 (.14)	2.46 (.14)

Noot. Gemiddelde scores en standaarddeviaties op de schaal van 0 (helemaal niet) tot 5 (heel erg).

Samenhang tussen uitkomstvariabelen onderling

Tabel 8 en 9 geven de achterliggende resultaten weer zoals besproken in paragraaf 4.3.6. De directe effecten van de padmodellen staan weergegeven in tabel 8 en de indirecte effecten staan weergegeven in tabel 9.

Tabel 8 Structurele modellen van verhoorstijlen, opgewekte emoties, aanname schuld of onschuld, morele verontwaardiging en perceptie van de bewijskracht

	Inspelen op emotie			Misleiden			Bewijs voorleggen			Aanname schuld of onschuld			Opgewekte emoties			Morele verontwaardiging			Perceptie bewijskracht		
	b	(SE)	Beta	b	(SE)	Beta	b	(SE)	Beta	b	(SE)	Beta	b	(SE)	Beta	b	(SE)	Beta	b	(SE)	Beta
Gruwelijkheid	-0.08	(.51)	-.18	-0.07	(.52)	-.02	-1.82*	(.43)	-.44	-0.01	(.10)	-.01	1.55*	(.25)	.57	0.49*	(.17)	.30	0.22	(.20)	.12
Herkenbaarheid	-0.40	(.48)	-.09	-0.19	(.48)	-.04	0.52	(.40)	.13	0.22 ^a	(.10)	.22	0.28	(.25)	.10	0.21	(.17)	.13	0.39 ^a	(.21)	.21
Gruwelijkheid* herkenbaarheid	0.27	(.68)	.05	0.06	(.68)	.01	1.64*	(.56)	.35	-0.27 ^a	(.13)	-.24	-0.22	(.35)	-.07	-0.63*	(.24)	-.34	-0.41	(.29)	-.19
Aanname schuld of onschuld	0.52	(.38)	.11	0.28	(.38)	.06	0.34	(.32)	.08	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Opgewekte emoties	-0.18	(.15)	-.11	-0.10	(.15)	-.06	0.17	(.12)	.11	0.01	(.03)	.01	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Morele verontwaardiging	0.72*	(.22)	.26	0.27	(.22)	.10	0.30 ^a	(.18)	.12	0.06	(.04)	.10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Perceptie bewijskracht	0.05	(.19)	.02	0.15	(.19)	.07	0.35 [#]	(.16)	.16	0.21*	(.04)	.40	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Noot: ^ap < .10; [#]p < .05; *p < .01 (tweezijdig).

Tabel 9 Directe, indirecte en totale effecten verhoorstijl inspelen op emoties en aanname schuld of onschuld

Effect	Specifieke paden en totale effecten	Beta	(SE)
Direct	Gruwelijkheid → inspelen op emoties	-.02	(.11)
Indirect	Gruwelijkheid → morele verontwaardiging → inspelen op emoties	.08[#]	(.04)
Totaal		.06	(.12)
Direct	Herkenbaarheid → inspelen op emoties	-.09	(.11)
Indirect	Herkenbaarheid → morele verontwaardiging → inspelen op emoties	.03	(.03)
Totaal		-.06	(.11)
Direct	Gruwelijkheid*herkenbaarheid → inspelen op emoties	.05	(.13)
Indirect	Gruwelijkheid*herkenbaarheid → morele verontwaardiging → inspelen op emoties	-.09[*]	(.04)
Totaal		-.04	(.14)
Direct	Herkenbaarheid → aanname schuld of onschuld	.24[#]	(.10)
Indirect	Herkenbaarheid → perceptie bewijskracht → aanname schuld of onschuld	.09 [†]	(.05)
Totaal		.32[*]	(.10)

Noot: [†]p < .10; [#]p < .05; ^{*}p < .01 (tweezijdig).

Waarschijnlijkheid bekennen

Omdat onschuldige verdachten over het algemeen zeer lage scores rapporteerden en daardoor de aanname van normaliteit was geschonden, is een robuuste variantie analyse uitgevoerd op de mediaan scores. Deze gaf een hoofdeffect van instructie; $Q(1,124) = 273.68, p < .001$. Schuldige verdachten achtten het waarschijnlijker te bekennen ($M = 6.70, SD = 2.38$), dan onschuldige verdachten ($M = .97, SD = 1.45$). Er was geen hoofdeffect van type bewijs, $F(1,124) = 2.03, p = .154$, maar wel een interactie-effect, $Q(1,124) = 60.61, p < .001$. Schuldige verdachten rapporteerden een hogere waarschijnlijkheid te bekennen na confrontatie met videobewijs ($M = 7.17, SD = 2.25$) dan met een tekstuele beschrijving ($M = 6.19, SD = 2.44$). Voor onschuldige verdachten was er geen verschil.

Keuze om te bekennen, zwijgen of ontkennen

Omdat niet alle keuzes door onschuldige verdachten waren gemaakt, werd de normaliteitsassumptie geschonden. Om die reden hebben we het effect van type bewijs ook steeds apart onderzocht voor de schuldige en onschuldige verdachten door middel van nominale regressieanalyses en binnen de verschillende keuzes. Crosstabs Tests lieten zien dat schuldige verdachten vaker bekenden na confrontatie met videobewijs dan met tekstueel bewijs. Voor onschuldige verdachten gold dat zij significant vaker zwegen na het zien van videobewijs dan na tekstueel bewijs. Zie tabel 1 voor de specifieke aantallen.

Tabel 1. Keuze om te bekennen, ontkennen en zwijgen.

Keuze	Schuldig (n = 64)		Onschuldig (n = 64)		Totaal
	Video	Text	Video	Text	
'Ik beken'	27 _a	17 _b	0	0	44
'Ik ontken'	3	7	29 _a	33 _b	70
'Ik zwijg'	3	7	4 _a	0 _b	14
Totaal	33	31	33	33	130

Noot. Significante verschillen zijn aangegeven met subscripts binnen rijen en zijn getoetst met z-tests en .05 Bonferroni-correctie.

Percepties bewijskracht

Tabel 2. Percepties over bewijskracht naar conditie

	Schuldig (n = 64)		Onschuldig (n = 64)		Total
	Video	Text	Video	Text	
Sterkte bewijs (<i>M</i> (<i>SD</i>))	7.75 _a (2.00)	6.94 _a (2.40)	5.00 _b (2.42)	4.84 _b (2.17)	6.14 (2.56)
Accuraatheid (<i>M</i> (<i>SD</i>))	6.71 _a (1.99)	6.16 _b (2.50)	2.94 _c (2.51)	4.03 _d (2.68)	4.96 (2.86)
Overtuigkracht (<i>M</i> (<i>SD</i>))	7.37 _a (1.82)	6.94 _a (2.07)	4.70 _b (2.74)	4.19 _b (2.18)	5.81 (2.61)
Juistheid rechter (<i>M</i> (<i>SD</i>))	7.65 _a (1.61)	7.11 _a (2.02)	5.71 _c (2.18)	6.37 _b (2.29)	

Noot. Gemiddelde scores en standaarddeviaties op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel erg).

Verschillende subscripts binnen een rij kenmerken significante verschillen.

Een MANOVA gaf aan dat vergeleken met onschuldige verdachten, schuldige verdachten het bewijs sterker vonden, $F(1,124) = 36.93$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .23$, accurater, $F(1,124) = 47.10$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .28$, en overtuigender, $F(1,124) = 47.10$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .28$. Daarnaast was er een (marginaal) interactie-effect op accuraatheid en juistheid van een eventueel oordeel van de rechter van schuld met type bewijs, $F(2,125) = 2.85$, $p = .061$, $\eta_p^2 = .03$. Schuldige verdachten vonden videobewijs accurater dan tekst, terwijl onschuldige verdachten tekst accurater vonden dan video. Eenzelfde patroon kwam naar voren voor de juistheid van het eventuele oordeel van de rechter, waarbij deze overtuiging het hoogst was voor schuldige verdachten geconfronteerd met video, en juist het laagst voor onschuldige verdachten geconfronteerd met video ($p < .001$) met de verwachtingen voor verdachten geconfronteerd met tekst hier tussenin.

Reacties op bewijsmateriaal

Een MANOVA liet zien dat schuldige verdachten meer schuld ervoeren ($M = 6.65$, $SD = 2.72$; $F(1,124) = 228.02$, $p < .01$, $\eta_p^2 = .65$) dan onschuldige verdachten ($M = .89$, $SD = 1.42$) en ook meer druk voelden ($M = 5.07$, $SD = 2.56$; $F(1,124) = 9.73$, $p < .01$, $\eta_p^2 = .07$) dan onschuldige verdachten ($M = 3.58$, $SD = 2.78$).

Indrukken van de interviewer

Een multivariate variantieanalyse (MANOVA) liet geen effecten zien op agressie en menselijkheid. Schuldige verdachten beoordeelden de verhoorder als eerlijker dan onschuldige verdachten, $F(1,124) = 4.25$, $p = .04$, $\eta_p^2 = .03$. Type bewijs had op geen van de maten een significante invloed.

Tabel 3. Oordeel over indruk van verhoorder naar conditie

	Schuldig Video	Schuldig Text	Onschuldig Video	Onschuldig Text	Totaal
Eerlijk	8.19 _a (1.75)	7.41 _a (2.52)	6.75 _b (3.13)	6.97 _b (2.74)	7.74 (2.61)
Aggressief	.65 (1.03)	.76 (1.36)	1.12 (1.34)	.82 (1.16)	.84 (1.23)
Menselijk	6.06 (2.74)	5.11 (3.13)	4.70 (2.45)	5.00 (2.53)	5.22 (2.74)

Noot. Gemiddelde scores en standaarddeviaties op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel erg).

Verschillende subscripts binnen een rij kenmerken significante verschillen.

Sociale wenselijkheid, vertrouwen in de rechtspraak, en mediaconsumptie

Een MANOVA gaf geen significante verschillen tussen de condities.

Tabel 4. Sociale wenselijkheid, vertrouwen in de rechtspraak, en mediaconsumptie naar conditie

	Schuldig Video	Schuldig Text	Onschuldig Video	Onschuldig Text	Totaal
Sociale wenselijkheid	45.27 (7.07)	44.42 (8.49)	45.55 (6.17)	46.48 (7.40)	45.41 (7.28)
Vertrouwen in rechtspraak	2.76 (.83)	2.78 (.97)	2.67 (.78)	2.64 (.86)	2.73 (.84)
mediaconsumptie	45 (7.07)	44 (8.49)	45 (6.17)	46.48 (7.04)	45.41 (7.26)

Noot. (Som)scores en standaarddeviaties op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel erg) of 1

(helemaal nooit) tot 5 (heel vaak).

The jamovi project (2019). *jamovi*. (Version 1.0) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.

R Core Team (2018). *R: A Language and environment for statistical computing*. [Computer software]. Retrieved from <https://cran.r-project.org/>.

Fox, J., & Weisberg, S. (2018). *car: Companion to Applied Regression*. [R package]. Retrieved from <https://cran.r-project.org/package=car>.

Lenth, R. (2018). *emmeans: Estimated Marginal Means, aka Least-Squares Means*. [R package]. Retrieved from <https://cran.r-project.org/package=emmeans>.

Bijlage 7 Leescommissie

Naam	Organisatie/functie
Prof.mr. dr. Marijke Malsch	Hoogleraar Empirical Legal Studies aan de Open Universiteit, senior onderzoeker bij het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR), rechter- en raadsheer-plaatsvervanger
Dr. Peter Klerks	OM
Leo Schreuder	Verhoorder, ook kwetsbare verdachten, verhoorcoach
Drs. Jos Hoekendijk	Recherchepsycholoog in Noord-Nederland en docent verhoor
Titia Melessen	Recherchekundige bij de politie, operationeel specialist A tactische opsporing bij team zeden

Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap

Voorzitter	prof. em. dr. H.G. van de Bunt Erasmus Universiteit Rotterdam
Leden	mr. drs. C. Bangma Politie, Eenheid Midden-Nederland
	mr. W.M. de Jongste Projectbegeleider Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
	Ministerie van Justitie en Veiligheid dr. P.P.H.M. Klerks Raadadviseur Parket-Generaal, Openbaar Ministerie
	prof. em. dr. P. van Reenen Van Reenen-Russel Consultancy b.v. Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM) Universiteit Utrecht
	drs. M.H.M. van Tankeren Operational auditor/onderzoeker, Politie, Eenheid Den Haag
Secretariaat	Programmabureau Politie & Wetenschap Politieonderwijsraad Koninginnegracht 62 2514 AG Den Haag
	Postbus 25842 2502 HV Den Haag www.politieenwetenschap.nl

Uitgaven in de reeks Politiewetenschap

1. ***Kerntaken van de politie. Een inventarisatie van heersende opvattingen***
C.D. van der Vijver, A.J. Meershoek & D.F. Slobbe, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2001
2. ***Bevoegdheden overd(r)acht. Een onderzoek naar delegatie en mandaat van beheersbevoegdheden in de politiepraktijk***
H.B. Winter & N. Struiksma, Pro Facto B.V., Universiteit Groningen, 2002
3. ***Sturing van politie en politiewerk. Een verkennend onderzoek tegen de achtergrond van een veranderende sturingscontext en sturingsstijl***
J. Terpstra, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2002
4. ***Woninginbrekers en zware jongens. Daders vanuit het voormalig Joegoslavië aan het woord***
M. van San, E. Snel & R. Boers, Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2002
5. ***Zeg me wie je vrienden zijn. Allochtone jongeren en criminaliteit***
F.M.H.M. Driessen, B.G.M. Völker, H.M. Op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Molenaar, Bureau Driessen, Utrecht, 2002
6. ***Op deugdelijke grondslag. Een explorerende studie naar private forensische accountancy***
J. van Wijk, W. Huisman, T. Feuth & H.G. van de Bunt, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2002
7. ***Voorbij de dogmatiek. Publiek-private samenwerking in de veiligheidszorg***
A.B. Hoogenboom & E.R. Muller, COT, Den Haag, 2003
8. ***Hennepteelt in Nederland. Het probleem van de criminaliteit en haar bestrijding***
F. Bovenkerk, W.I.M. Hogewind, D. Korf & N. Milani, Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht, 2003
9. ***Politiekennis in ontwikkeling. Een onderzoek naar het verzamelen en veredelen van informatie voor het Politie Kennis Net***
I. Bakker & C.D. van der Vijver, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2003

- 10a. ***Politie en geweld. Een verkenning van politiereacties op geweldsincidenten in vier Nederlandse regiokorpsen***
C.J.E. In 't Velt, W.Ph. Stol, P.P.H.M. Klerks, H.K.B. Fobler, R.J. van Treeck & M. de Vries, NPA-Politie Onderwijs- en Kenniscentrum, LSOP, Apeldoorn, 2003
- 10b. ***Geweldige informatie? Onderzoek naar de informatiehuishouding van geweldsmeldingen bij de politie***
R. van Overbeeke, O. Nauta, A. Beerepoot, S. Flight & M. Rietveld, DSP-groep, Amsterdam, 2003
11. ***Blauwe Bazen. Het leiderschap van korpschefs***
R.A. Boin, P. 't Hart & E.J. van der Torre, Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden/COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2003
12. ***Over de grens. Een verkenning van projecten voor probleemjeugd in Duitsland, Engeland en Zweden***
I. van Leiden, G. Verhagen & H.B. Ferwerda, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2003
13. ***Integriteit in het dagelijkse politiewerk. Mening en ervaringen van politiemensen***
J. Naeyé, L.W.J.C. Huberts, C. van Zweden, V. Busato & B. Berger, Centrum voor Politiewetenschappen, VU Amsterdam, 2004
14. ***Politiestraatwerk in Nederland. Noodhulp en gebiedswerk: inhoud, samenhang, verandering en sturing***
W. Ph. Stol, A.Ph. van Wijk, G. Vogel, B. Foederer & L. van Heel, Nederlandse Politieacademie, Onderzoeksgroep, LSOP, Apeldoorn, 2004
15. ***De kern van de taak. Kerncompetenties van de politie als criterium voor de afbakening van kerntaken in de praktijk***
A. Mein, A. Schutte & A. van Sluis, ES&E, Den Haag, 2004
16. ***Professionele dienstverlening en georganiseerde criminaliteit. Hedendaagse integriteitsdilemma's van advocaten en notarissen***
F. Lankhorst & J.M. Nelen, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Sectie Criminologie, Amsterdam, 2004
17. ***Paradoxaal Politiebestel. Burgemeesters, Openbaar Ministerie en Politiechefs over de sturing van de politie***
L.W.J.C. Huberts, S. Verberk, K. Lasthuizen & J.H.J. van den Heuvel, Vrije Universiteit Amsterdam/B&A Groep, 's-Gravenhage, 2004
18. ***Illegale vuurwapens in Nederland: smokkel en handel***
A.C. Spapens & M.Y. Bruinsma, IVA, Tilburg, 2004

19. ***Samenwerking en netwerken in de lokale veiligheidszorg***
J. Terpstra & R. Kouwenhoven, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2004
20. ***Uit balans: politie en bestel in de knel. State-of-the-art: bundeling van kennis en inzicht***
H.G. van de Bunt, A.B. Hoogenboom, L.W.J.C. Huberts, E.R. Muller, J. Terpstra, C.D. van der Vijver & C. Wiebrens, 2004 Redactie: G.C.K. Vlek, C. Bangma, C. Loef & E.R. Muller
21. ***Politie en media. Feiten, fictie en imagopolitiek***
H. Beunders & E.R. Muller, Erasmus Universiteit Rotterdam/COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Leiden, 2005 (2e druk 2009)
22. ***Integriteit van de politie. State-of-the-art: wat we weten op basis van Nederlands onderzoek***
L.W.J.C. Huberts & J. Naeyé, Centrum voor Politie- en Veiligheidswetenschappen/ Vrije Universiteit, Amsterdam, 2005
23. ***De sociale organisatie van mensensmokkel***
R. Staring, G. Engbersen, H. Moerland, N. de Lange, D. Verburg, E. Vermeulen & A. Weltevrede; m.m.v. E. Heyl, N. Hoek, L. Jacobs, M. Kanis & W. van Vliet, Erasmus Universiteit Rotterdam: Criminologie – Sociologie – Risbo, 2005
24. ***In elkaars verlengde? Publieke en private speurders in Nederland en België***
U. Rosenthal, L. Schaap J.C. van Riessen, P. Ponsaers & A.H.S. Verhage, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Universiteit Gent, 2005
25. ***De strafrechtelijke rechtshulpverlening van Nederland aan de lidstaten van de Europese Unie. De politieke discussie, het juridische kader, de landelijke organisatie en de feitelijke werking***
C.J.C.F. Fijnaut, A.C. Spapens & D. van Daele, Universiteit van Tilburg, Vakgroep Strafrechtwetenschappen, 2005
26. ***Niet zonder slag of stoot. De geweldsbevoegdheid en doorzettingskracht van de Nederlandse politie***
J. Naeyé, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Vrije Universiteit Amsterdam, 2005
27. ***Preventief fouilleren. Een analyse van het proces en de externe effecten in tien gemeenten***
E.J. van der Torre & H.B. Ferwerda, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005

28. ***Zedenmisdrijven in Nederland. Aangiften- en verdachtenanalyses op basis van HKS-gegevens***
A.Ph. van Wijk, S.R.F. Mali, R.A.R. Bullens, L. Prins & P.P.H.M. Klerks, Politieacademie Onderzoeksgroep, Apeldoorn, Vrije Universiteit Amsterdam. KLPD, 2005
29. ***Groepszedenmisdrijven onder minderjarigen. Een analyse van een Rotterdamse casus***
I. van Leiden & J. Jakobs, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
30. ***Omgaan met conflictsituaties: op zoek naar goede werkwijzen bij de politie***
O. Adang, N. Kop, H.B. Ferwerda, J. Heijnemans, W. Olde Nordkamp, P. de Paauw & K. van Woerkom, Onderzoeksgroep Politieacademie, Apeldoorn/ Advies en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2006
31. ***De strategische analyse van harddrugsscenes. Hoofddlijnen voor politie en beleid***
E.J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2006
- 32a. ***Cijfers en stakeholders. Prestatiesturing en de gevolgen voor de maatschappelijke en politiekbestuurlijke relaties van de politie***
A. van Sluis, L. Cachet, L. de Jong, C. Nieuwenhuyzen & A. Ringeling, Centre for Local Democracy, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2006
- 32b. ***Operationele betrokkenheid. Prestatiesturing en bedrijfsvoering Nederlandse politie***
A.B. Hoogenboom, Nivra-Nyenrode, Breukelen, 2006
- 32c. ***Op prestaties gericht. Over de gevolgen van prestatiesturing en prestatieconvenanten voor sturing en uitvoering van het politiewerk***
M.P.C.M. Jochoms, F. van der Laan, W. Landman, P.S. Nijmeijer & A. Sey, Politieacademie, Apeldoorn/Twynstra Gudde, Amersfoort/Universiteit van Amsterdam, 2006
33. ***Het nieuwe bedrijfsmatig denken bij de politie. Analyse van een culturele formatie in ontwikkeling***
J. Terpstra & W. Trommel, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente 2006
34. ***De legitimiteit van de politie onder druk? Beschouwingen over grondslagen en ontwikkelingen van legitimiteit en legitimiteitstoekenning***
Bundel onder redactie van C.D. van der Vijver & G.C.K. Vlek, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente/Politie & Wetenschap, 2006

35. ***Naar beginselen van behoorlijke politiezorg***
M.J. Dubelaar, E.R. Muller & C.P.M. Cleiren, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden, 2006
- 36a. ***Asielmigratie en criminaliteit***
J. de Boom, G. Engbersen & A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2006
- 36b. ***Criminaliteitspatronen en criminele carrières van asielzoekers***
M. Althoff & W.J.M. de Haan, m.m.v. S. Miedema, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Groningen, 2006
- 36c. ***'Ik probeer alleen maar mijn leven te leven'. Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit***
A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam; Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek/Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2006
37. ***Positie en expertise van de allochtone politiedewerker***
J. Broekhuizen, J. Raven & F.M.H.M. Driessen, Bureau Driessen, Utrecht, 2007
38. ***Lokale politiechefs. Het middenkader van de basispolitie***
E. J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2007
39. ***Niet verschenen***
40. ***Conflict op straat: strijden of mijden? Marokkaanse en Antilliaanse jongeren in interactie met de politie***
N. Kop, Martin Euwema, m.m.v. H.B. Ferwerda, E. Giebels, W. Olde Nordkamp & P. de Paauw, Politieacademie, Apeldoorn, Universiteit Utrecht, 2007
41. ***Opsporing onder druk***
C. Liedenbaum & M. Kruijsen, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008
42. ***Symbolen van orde en wanorde. Broken windows policing en de bestrijding van overlast en buurtverval***
B. van Stokkom, Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, 2008
43. ***Verkeershandhaving: prestaties leveren, problemen aanpakken***
G. Meershoek & M. Krommendijk, IPIT, Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008

44. ***De frontlinie van opsporing en handhaving. Stelselmatige bedreigingen door burgers als contrastrategie***
M.J.G. Jacobs, M.Y. Bruinsma & J.W.M.J. van Poppel, IVA Tilburg, 2008
- 45a. ***'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel A: Politiegeweld in de basispolitiezorg***
R. Bleijendaal, J. Naeyé, P. Chattellon & G. Drenth, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45b. ***'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel B: Sturing en toetsing van de politieke geweldsbevoegdheid***
G. Drenth, J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45c. ***Agressie en geweld tegen politiemensen. Beledigen, bedreigen, tegenwerken en vechten***
J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45d. ***Belediging en bedreiging van politiemensen***
J. Naeyé, m.m.v. M. Bakker & C. Grijsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2009
- 45e. ***Uitgangspunten voor politieoptreden in agressie- en geweldssituaties***
J. Naeyé, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
46. ***Wijkagenten en hun dagelijks werk. Een onderzoek naar de uitvoering van gebiedsgebonden politiewerk***
J. Terpstra, 2008
47. ***Bijzonder zijn ze allemaal! Vergelijkend onderzoek naar reguliere en bijzondere opsporing***
W. Faber, A.A.A. van Nunen & C. la Roi, Faber Organisatievernieuwing, Oss, 2009
48. ***Gouden bergen. Een verkennend onderzoek naar Nigeriaanse 419-fraude: achtergronden, daderkenmerken en aanpak***
Y.M.M. Schoenmakers, E. de Vries Robbé & A.Ph. van Wijk, Politieacademie, Apeldoorn/Bureau Beke, Arnhem, 2009
49. ***Het betwiste politiebesteding. Een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling van het politiebesteding in Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Engeland & Wales***
A. Cachet, A. van Sluis, Th. Jochoms, A. Sey & A. Ringeling, Erasmus Universiteit Rotterdam/Politieacademie, Apeldoorn/Korps landelijke politiediensten, Driebergen, 2009
50. ***Leven met bedreiging. Achtergronden bij aangiften van bedreiging van burgers***
B. Bieleman, W.J.M. de Haan, J.A. Nijboer & N. Tromp, Intraval & Rijksuniversiteit Groningen, 2010

- 51a. *Het publieke belang bij private preventie. Een economische analyse van inbraakpreventiebeleid*
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2009
- 51b. *Het effect van langdurige opsluiting van veelplegers op de maatschappelijke veiligheid*
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2010
52. *Lokale politiek over politie*
T.B.W.M. van der Torre-Eilert, H. Bergsma & M.J. van Duin, met medewerking van R. Eilert, LokaleZaken, Rotterdam, 2010
- 53a. *Trainen onder stress. Effecten op de schietvaardigheid van politieambtenaren*
R.R.D. Oudejans, A. Nieuwenhuys & G.P.T. Willemsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
- 53b. *Schieten of niet schieten? Effecten van stress op schietbeslissingen van politieambtenaren*
A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2012
- 53c. *Politievaardigheden onder stress. Het optimaliseren van aanhouding en zelfverdediging in de praktijk*
P.G. Renden, A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
- 53d. *Effectief omgaan met acute stress. Effecten van aanleg en trainingsservaring op de schietprestatie onder druk*
A. Landman, A. Nieuwenhuys & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
54. *Politie en publiek. Een onderzoek naar de communicatievormen tussen burgers en blauw*
H.J.G. Beunders, M.D. Abraham, A.G. van Dijk & A.J.E. van Hoek, DSP-groep, Amsterdam/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2011
55. *Managing collective violence around public events: an international comparison*
O.M.J. Adang with cooperation from: S.E. Bierman, E.B. Brown, J. Dietermann, C. Putz, M. Schreiber, R. van der Wal, J. Zeitner, Police Science & Research Programme, Apeldoorn, 2011
56. *Stads- en regioscan in de grootste Brabantse gemeenten. De achtergronden van onveilige GVI-scores*
B.M.W.A. Beke, E.J. van der Torre, M.J. van Duin, COT, Den Haag; LokaleZaken, Rotterdam & Beke Advies, Arnhem, 2011

57. ***De mythe ontrafeld? Wat we weten over een goed politieleiderschap***
W. Landman, M. Brussen & F. van der Laan, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2011
58. ***Proactief handhaven en gelijk behandelen***
J. Svensson, H. Sollie & S. Saharso, Vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid, Institute of Governance Studies, Universiteit Twente, Enschede, 2011
- 59a. ***De sterkte van de arm: feiten en mythes***
J.H. Haagsma, T.M. Rumke, I. Smits, E. van der Veer & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
- 59b. ***Blauw, hier en daar. Onderzoek naar de sterkte van de politie in Nederland, België, Denemarken, Engeland & Wales en Nordrhein-Westfalen***
J.H. Haagsma, I. Smits, H. Waarsing & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
60. ***De nachtdienst 'verlicht'***
M.C.M. Gordijn, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
61. ***Opsporing Verzocht. Een quasi-experimentele studie naar de bijdrage van het programma Opsporing Verzocht aan de oplossing van delicten***
J.G. van Erp, F. van Gastel & H.D. Webbink, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2012
62. ***Jeugdige zedendelinquenten en recidive. Een onderzoek bij jeugdige zedendelinquenten naar de voorspellende waarde van psychiatrische stoornissen en psychosociale problemen voor (zedendelinquenten)recidive***
C. Boonmann, L.M.C. Nauta-Jansen, L.A. 't Hart-Kerkhoffs, Th.A.H. Doreleijers & R.R.J.M. Vermeiren, VUmc De Bascule, Duivendrecht, 2012
63. ***Hoe een angstaas een jokkebrok herkent***
J. Jolij, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
64. ***Politie en sociale media. Van hype naar onderbouwde keuzen***
A. Meijer, S. Grimmelikhuijsen, D. Fictorie, M. Thaens, P. Siep, Universiteit Utrecht, Center for Public Innovation, Rotterdam, 2013
65. ***Wapengebruik. Van inzicht in modus operandi naar een effectieve aanpak***
M.S. de Vries, Universiteit Twente, Enschede, 2013
66. ***Politieverhalen. Een etnografie van een belangrijk aspect van politieculturen***
M.J. van Hulst, Tilburg University, Tilburg, 2013
67. ***Recherchebazen. Een empirisch onderzoek naar justitieel politieleiderschap***
E.J. van der Torre, M.J. van Duin & E. Bervoets, LokaleZaken, Rotterdam, 2013

68. ***Driehoeken: overleg en verhoudingen. Van lokaal tot nationaal***
E.J. van der Torre & T.B.W.M. van der Torre-Eilert, m.m.v. E. Bervoets & D. Keijzer, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
69. ***Overvallen vanuit daderperspectief. Situationele aspecten van gewelddadige, niet-gewelddadige en afgeblazen overvallen***
W. Bernasco, M.R. Lindegaard & S. Jacques, NSCR, Amsterdam, 2013
70. ***Geweld tegen de politie. De rol van mentale processen van de politieambtenaar***
L. van Reemst, T. Fischer & B. Zwirs, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
71. ***Vertrouwen in de politie: trends en verklaringen***
L. van der Veer, A. van Sluis, S. Van de Walle & A. Ringeling, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
72. ***Mobiel banditisme. Oost- en Centraal-Europese rondtrekkende criminele groepen in Nederland***
D. Siegel, i.s.m. R. Koenraadt, D. Lyubenova, N. Sovre & A. Troscianczuk, Universiteit Utrecht, 2013
73. ***De ontwikkeling van de criminaliteit van Rotterdamse autochtone en allochtone jongeren van 12 tot 18 jaar. De rol van achterstanden, ouders, normen en vrienden***
F.M.H.M. Driessen, F. Duursma & J. Broekhuizen, Bureau Driessen, Utrecht, 2014
74. ***Speciaal blauw. Verschijningsvormen en overwegingen van specialisatie en despecialisatie binnen de Nederlandse politieorganisatie***
R.J. Morée, W. Landman & A.C. Bos, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2014
75. ***Gevangene van het verleden. Crisissituaties na de terugkeer van zedendelinquenten in de samenleving***
M.H. Boone, H.G. van de Bunt & D. Spiegel, m.m.v. K. van de Ven, Erasmus Universiteit, Rotterdam, Universiteit Utrecht, 2014
76. ***Brandstichters onder vuur. Een empirisch onderzoek naar zaken van brandstichting en hun daders***
L. Dalhuisen & F. Koenraadt, Universiteit Utrecht, 2014
77. ***Van stadswacht naar nieuwe gemeentepolitie? Gemeentelijk toezicht en handhaving in de openbare ruimte***
T. Eikenaar & B. van Stokkom, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014
78. ***Politiemensen over het strafrecht***
J. Kort, M.I. Fedorova & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014

79. ***Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren***
M. Malsch, R. Kranendonk, J. de Keijser, H. Elffers, M. Konter & M. de Boer, NSCR, Amsterdam, 2015
80. ***De mentale gesteldheid van de familierechercheur. Een onderzoek naar werkgerelateerde stress en secundaire posttraumatische groei binnen een bijzondere groep politieambtenaren***
L.J.A. Bollen, M.C. Saan, M.J.J. Kunst, B.W.C. Zwirs & K.F. Kuijpers, Universiteit Leiden, 2015
81. ***Na de vrijlating. Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische exgedetineerden***
D.J. Weggemans & B.A. de Graaf, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht, 2015
82. ***Dat heeft iemand anders gedaan! Een studie naar slachtofferschap en modus operandi van identiteitsfraude in Nederland***
L. Paulissen & J. van Wilsem, Universiteit Leiden, 2015
83. ***Demonstratieve kampementen***
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
84. ***Private ordebewaarders bij betogingen***
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
85. ***Spelen met weerbarstigheid. Belemmerende patronen en doorbrekende handelingsperspectieven bij het ontwikkelen van basisteams***
W. Landman, R. Kouwenhoven & M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2015
86. ***‘Onnodige’ bureaucratie binnen het basispolitiewerk. Onderzoek naar de achtergronden van een hardnekkig verschijnsel***
J. Kort & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit Nijmegen, 2015
87. ***Politie en GHB-problematiek op het platteland***
T. Nabben & D.J. Korf, Universiteit van Amsterdam, 2016
88. ***Basisteams in de Nationale Politie. Organisatie, taakuitvoering en gebieds-gebonden werk***
J. Terpstra, I. van Duijneveldt, T. Eikenaar, T. Havinga & B. van Stokkom, Radboud Universiteit Nijmegen, 2016
89. ***Samen of apart. De invloed van overleg tussen agenten bij het opstellen van het proces-verbaal***
A. Vredevelde, L. Kesteloo & P.J. van Koppen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2016

90. **Overvallen in beeld. Gedrag van daders, slachtoffers en omstanders**
M.R. Lindegaard, W. Bernasco & T. de Vries, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2016
91. **Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politietoetreden**
W. Landman & L. Kleijer-Kool, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2016
92. **VVC onder de aandacht. Een onderzoek naar ZSM en de gevolgen voor het politiewerk**
R. Salet & J. Terpstra, m.m.v. P. Frielink, Radboud Universiteit Nijmegen, 2017
93. **De mogelijke meerwaarde van bodycams voor politiewerk. Een internationaal literatuuronderzoek**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2017
- 93A **Focus. Evaluatie pilot bodycams Politie Eenheid Amsterdam 2017-2018**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
- 93b **Evaluatie bodycams Landelijke Eenheid; Proeftuin bodycams Dienst Infrastructuur 2018**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
94. **Criminele families in Noord-Brabant. Een verkenning van generatie-effecten in de georganiseerde misdaad**
H. Moors & T. Spapens, EMMA, Den Haag; Tilburg University, Tilburg, 2017
- 94A. **Interveniëren in criminele families**
A. Boer, R. Ceulen, H. Moors, T. Spapens, EMMA/Tilburg University, 2020
95. **Effectiviteit van het verdachtenverhoor. Een veldstudie naar de relatie tussen verhoortechnieken, de verklaring van verdachten en de aanwezigheid van de advocaat in zware zaken**
W.J. Verhoeven & E. Duinhof, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2017
96. **Van meerdere markten thuis? Overlap in markten van zware en georganiseerde misdaad en de consequenties voor de opsporing**
T. Spapens, m.m.v. M. Bruinsma, Tilburg University, Tilburg, 2017
97. **Horen, zien en zwijgen. Opsporing in dorpen en stadsbuurten met een gesloten leefgemeenschap**
E. Bervoets & M. Bruinsma, Bureau Bervoets, Amersfoort, 2017
98. **Geweld tegen hulpverleners in de psychiatrie. Aard, omvang en aangifte bij de politie**
J.M. Harte, I. van Houwelingen & M.E. van Leeuwen, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017

99. ***Geëiste en opgelegde straffen bij de strafrechtelijke afhandeling van georganiseerde criminaliteit. Rapportage in het kader van de vijfde ronde van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit***
C.G. van Wingerde & H.G. van de Bunt, Erasmus School of Law, Rotterdam, 2017
100. ***Doorgroeiers in de misdaad. De criminele carrières en achtergrondkenmerken van jonge daders van een zwaar delict***
V. van Koppen, V. van der Geest & E.R. Kleemans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017
101. ***Profielen van Nederlandse outlawbikers en Nederlandse outlawbikerclubs***
A. Blokland, W. van der Leest & M. Soudijn (m.m.v. E. Kleinheerenbrink & I. van Die), Leiden Law School, Leiden, 2017
102. ***Verdachten van terrorisme in beeld. Achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten***
F. Thijs, E. Rodermond & F. Weerman, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2018
103. ***Burgemeesters in cyberspace. Handhaving van de openbare orde door bestuurlijke maatregelen in een digitale wereld***
W. Bantema, S.M.A. Twickler, S.A.J. Munneke, M. Duchateau & W.Ph. Stol, NHL Stenden Hogeschool, Leeuwarden; Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2018
104. ***Een bittere pil. Het fenomeen en de aanpak van illegale medicijnenhandel***
I. van Leiden, A. Lenders & H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2018
105. ***Vastzitten zonder straf. Over inverzekeringstellingen en schadevergoedingen op basis van artikel 89 Sv***
P. Kruize & P. Gruter, Bureau Ateno, Amsterdam, 2018
106. ***'Ik hou het hier wel uit, hoor'. Mentale weerbaarheid binnen de districtsrecherche***
H. Sollie, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2018
107. ***Bestuurlijke bevoegdheden, politie en de lokale aanpak van onveiligheid***
R. Salet & H. Sackers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019
108. ***Politie en actief burgerschap: een veilig verbond? Een onderzoek naar samenwerking, controle en (neven)effecten***
V. Lub & T. de Leeuw, m.m.v. A.S. Leerkes & R.J. Kleinhans, Bureau voor Sociale Argumentatie, Rotterdam; Erasmus Universiteit, Rotterdam; Bureau voor Maatschappij, Veiligheid & Deviantie, Rotterdam, 2019

109. ***Wijkagenten en veranderingen in hun dagelijks werk. Verslag van een onderzoek***
J. Terpstra, m.m.v. A. Evers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019
110. ***Naar een efficiëntere noodhulp? Een verkennend actieonderzoek***
A. Scholtens & I. Helsloot, m.m.v. S. Kraaijenbrink, J. Vlagsma, M. Jürgens, D. Mouris & M. Eising, Crisislab, Renswoude, 2019
111. ***Bestrijding van Outlaw Motorcycle Gangs. Een rechtsvergelijkende studie naar de aanpak van onrechtmatige organisaties in rechtsstatelijk perspectief.***
J. Koornstra, B. Roorda, M. Vols & J.G. Brouwer, Rijksuniversiteit Groningen, 2019
112. ***Politiestraatgezag en (on)gehoorzaam burgergedrag***
A. Scholtens, M. Helsloot, I. Helsloot, Crisislab, Renswoude, 2019
113. ***Verkeershandhaving op Nederlandse autosnelwegen; Evaluatie van de werkwijze van het Team EVT, de effecten en de acceptatie van politiecontroles***
Ch. Goldenbeld, A. Stelling-Kończak, S. van der Kint, SWOV, Den Haag, 2019
114. ***Virtual reality als onderzoeksmethode om inbrekers te doorgronden***
I. van Sintemaartensdijk, J.L. van Gelder, P.A.M. van Lange, M. Otte, J.W. van Prooijen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2019
115. ***Wanneer blaffende honden bijten. Een vergelijking tussen fataal en niet-fataal huiselijk geweld***
P. Aarten, C. Boelema Robertus, L. Alink, M. Liem, Universiteit Leiden, 2020
116. ***Kijk naar het systeem. Begrijpen en beïnvloeden van opsporingspraktijken.***
W. Landman, R. Kouwenhoven, M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort 2020

